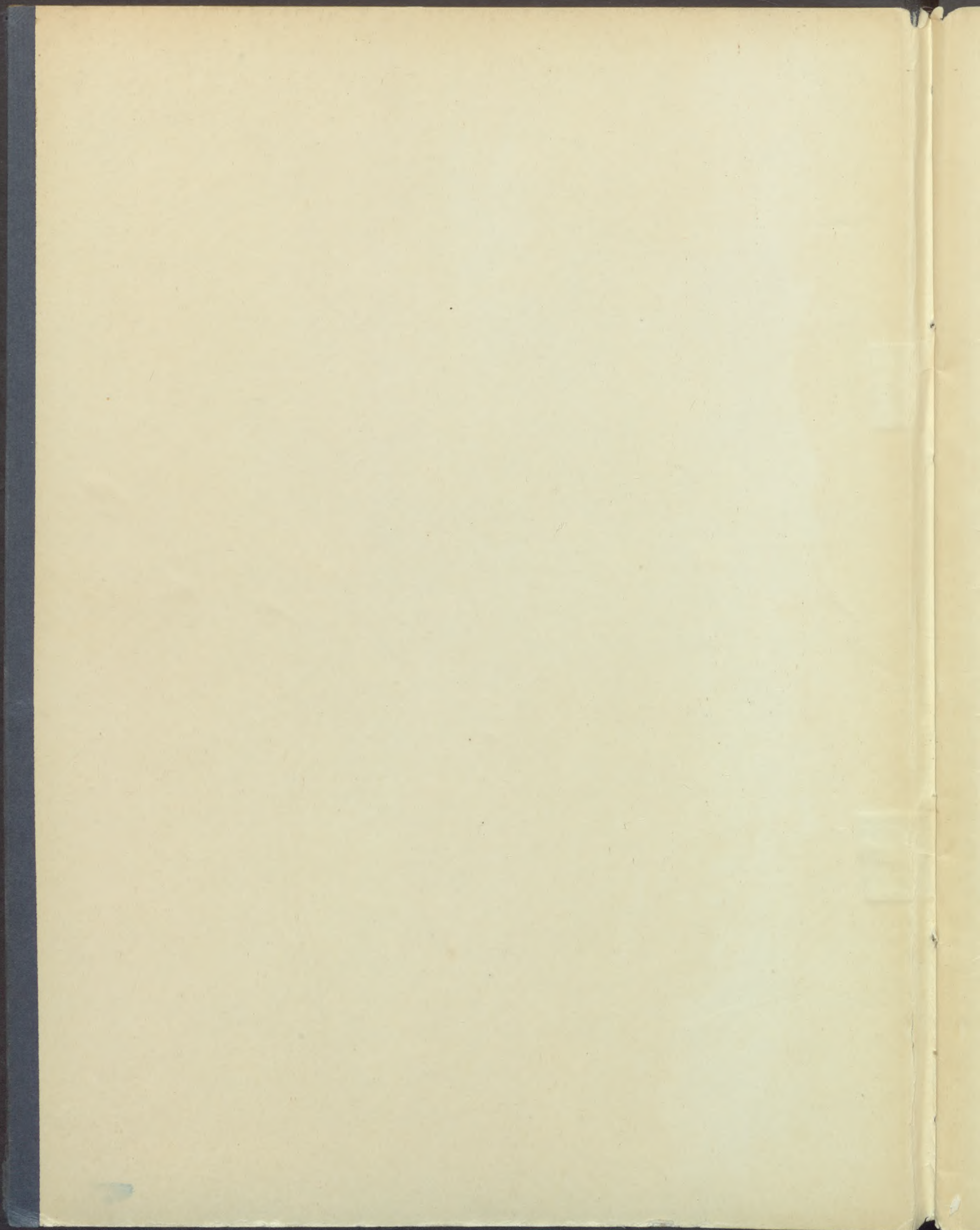
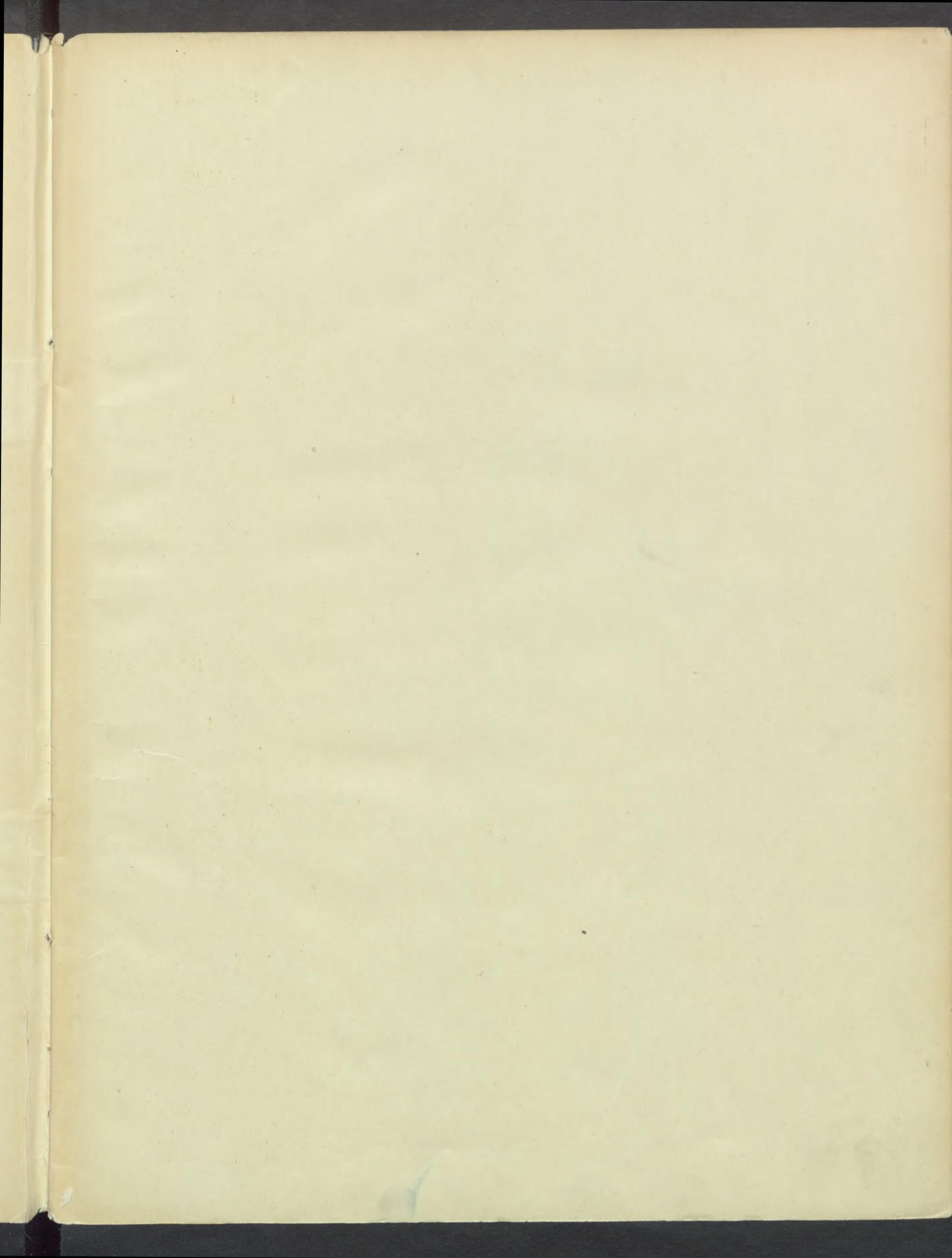
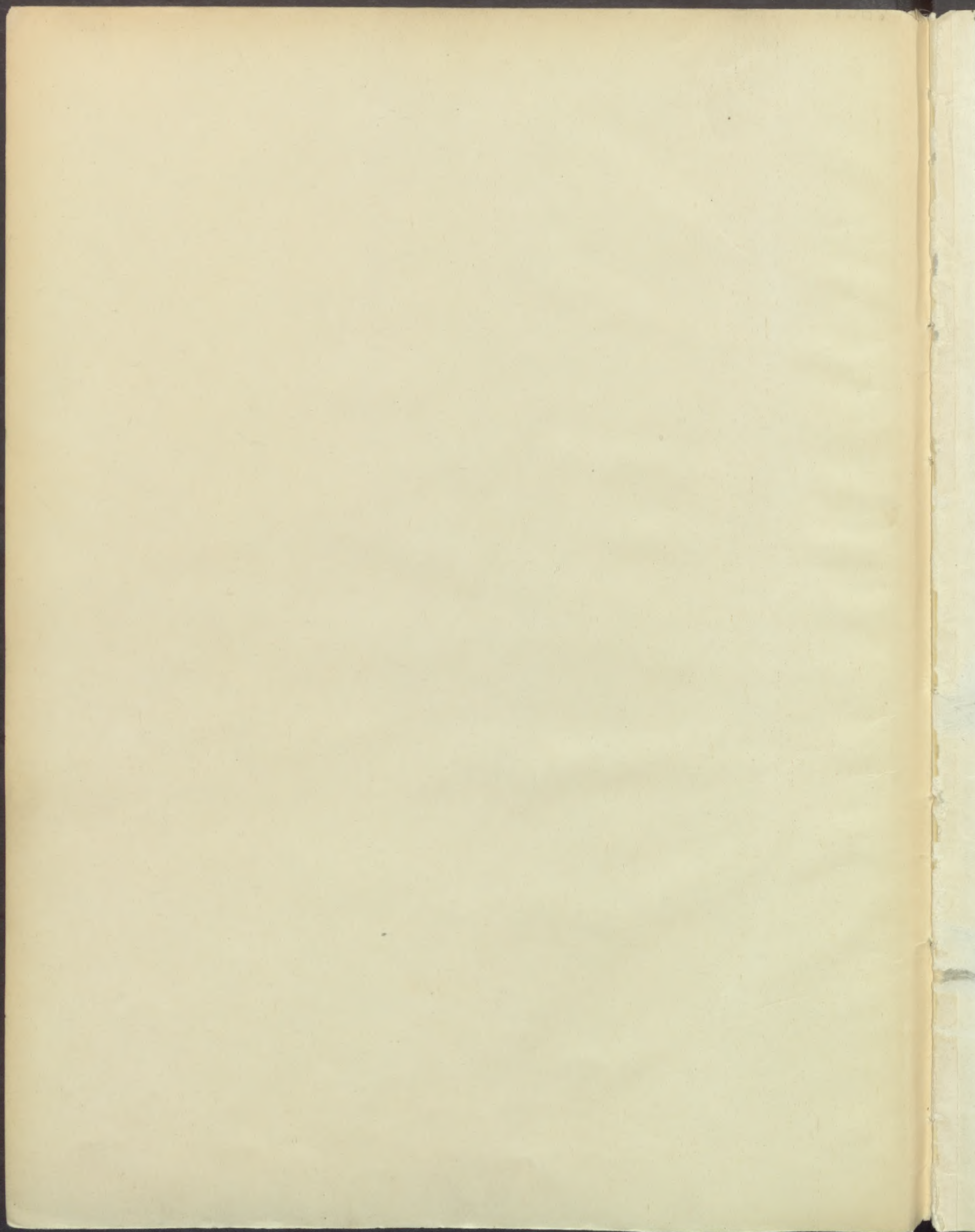


78.072

SZK



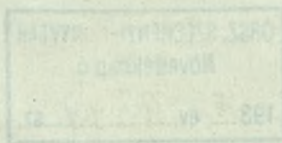




78072

SZENT ISTVÁN  
A MAGYAR TÖRTÉNET SZÁZADAIBAN.

Írta: SZEKFŰ GYULA.



R  
2

R  
1965

78072

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR  
Növedéknep.ó  
193. 8 év. 9349. sz.



I.



**POSTOLI KIRÁLYUNK**, azaz vallási térítő és egyben államalkotó uralkodó: ez a két vonása Szent István egyéniségének az, ami egyúttal hírét és hatását is hosszú időre, még napjainkra kiterjedőleg is meghatározza. Kettős alkotása: a magyar állam és annak kereszténysége, az ő korában tulajdonképpen felbonthatatlan egységet alkotott és még sokáig tartott, míg a középkori gondolkodás változásával az emberek el tudták választani egymástól a kettőt. Amíg ez meg nem történt, ameddig tehát magyar államiság és kereszténység elválaszthatatlanul egyet jelentettek a magyar nemzedékek szemében, addig a magyarság története is Szent István egyénisége árnyékában folyt és fejlődött. Addig ő volt a legnagyobb, a legmagyarabb magyar, névadó patrónusa a keresztény magyar államnak, amely naponként, legkülönbözőbb vonatkozásokban elismerte tőle való származását. Olyan időkben azonban, amikor a kereszténységet nem számították többé az államiság lényeges tulajdonságai közé, amikor tehát e két eszmének és tudatnak, kereszténységnek és magyarságnak együttélése megszakadt, Szent István értékelésében is változás állott be. A kereszténységről megfelelő államiság természetes módon megfelelő keresztény alkotójáról is; ilyen korokban Szent István hírét és hatását nem egyszer csak az egyházi életben találjuk meg; a világi magyarság mintha egészen megelégedett volna róla. Aki a keresztény gondolatot elvetette magától, az tényleg alig képes Szent István alakjához visszatérni, s ahol mégis megpróbálják őt tisztán laikus, a keresztény vallástól elvonatkoztatott szempontokból méltányolni, ott legtöbbször csonka, félszeg, ferde vonalak jelennek meg, a történeti Szent István eleven ereje helyett iskolás rajzgyakorlatokban. És minél inkább eltávolodott valaki a kereszténységtől, annál könnyebben változhat át Szent István tisztelőjéből Szent István ellenségévé; annyira hozzátartozik első királyunk egyéniségéhez, mint meghatározó vonás, az ő kereszténysége, hogy akinek a kereszténység lényegtelen, az Szent Istvánban sem fog tiszteletreméltó dolgokat találni. Egyénisége tehát a keresztény gondolkodású korokban élt és hatott, ezekben alakította a magyarság életét, a töb-

biek megvoltak nélküle és azt hitték, hogy ezzel semmit sem vesztek. Ezeket az egymást felváltó korokat próbálom most néhány kiragadott adattal jellemezni.

A középkor Európája nem ismert más államot, mint azt, amelynek formája és tartalma egyaránt a keresztény gondolaton nyugodott. Nagy Károly és az Ottók birodalmában az államhatalom hordozója a keresztény fejedelem volt, aki Istentől kapta hatalmát azért, hogy azt a lelkek javára, végső fokon alattvalói túlvilági boldogságára használja fel. Ezért a célért kellett igénybevennie a vallási eszközöket, védenie az Egyházat és ennek lehetővé tennie, hogy a túlvilági élet szolgálatában minden erejét szabadon kifejthesse. Szent Ágoston óta, s leginkább az ő eszméi alapján határozott körvonalakkal kialakult az ideális király alakja, aki a regnumot és sacerdotiumot kapta Istentől kezébe azzal a feladattal, hogy a bűnös «civitas terrena»-ban élő alattvalóinak megmutassa az utat a «civitas Dei» felé. Már a korai keresztény felfogás szerint «Isten kegyelméből» nyerte hatalmát, amint nem is képzelhető el másként, hogy magasztos feladatára Isten különös támogatása nélkül vállalkozhassék. Miként a püspök, az igazi, a feladatát betöltő király is pap: a frank királyokat Melkisedekhez hasonlóan «rex et sacerdos»-nak, vagy «quasi sacerdos»-nak nevezik, a Karolingokról pedig azt tartják, hogy egyenesen Krisztus vikáriusai. Dávid király és Melkisedek példájára a középkori király isteni elvek szerint kezeli a világi uralmat; amikor ezek az elvek tényleg alkalmazást találnak a világi élet szabályozásában, s világi törvények formájában fejeztetnek ki, akkor csak természetes, hogy az állam világi törvényei nem fejezhetnek ki mást, mint keresztény szellemet. Azt is mondhatnók, hogy a középkori államnak nincs is közjoga, s ha az ő lényegét jogi formulákban akarnánk kifejezni, a kánonjoghoz és a katolikus hit pozitív tételeihez kellene folyamodnunk. Közjog helyett a középkori államot egyházjog, dogmák és a keresztény morális tanai irányítják. Legnagyobb jelentőséggel a középkori államban a király személyes tulajdonságai bírnak: az esetben, ha ő egyéni életében elérte a szentséget, már életében inkább a Civitas Dei-hez, mint a terrenához tartozik, akkor minden reménység megvan arra, hogy alattvalóit is ki tudja emelni e síralom völgyéből az «örök égi város» magas régiói felé.<sup>1</sup>

Szent István király ezeket a keresztény államkormányzati elveket alkalmazván Magyarországra, ő alakította ki a magyar nép testére szabott, egyéniségének megfelelő alkotmányt, amelynek egyes részei tovább fejlődve adták meg a későbbi századok alkotmányos berendezéseit, amint ezt mindjárt látni fogjuk. De előbb meg kell említenem a régi pogány-magyar alkotmány dolgát, amelyről ma is még annyit beszélnek hozzá nem értők, sőt közjogtanáraink, s velük az ország jogásztársadalmának egy része, amely — «nem

<sup>1</sup> A középkori állam keresztény lényegét a külföldi kutatás alapján Hóman Bálint és tanítványai, főként Bartoniek Emma, Deér József és Váczy Péter rajzolták meg és alkal-

mazták a magyar államra. V. ö. különösen Váczy Pétertől: Die erste Epoche des ungarischen Königtums, 1933. 64. l. és A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon, 1932.

rosszindulatból, hanem a megnemértésből, bizonyos alapismeretek ignorálásából» — ma is azt hiszi, hogy az Anonymustól említett vérszerződésben már megvolt a nemzetnek széles önkormányzatú, demokratikus alkotmánya, mely ezer esztendőn át, lényeges vonásaiban változatlanul fennmaradt.<sup>1</sup> Jogászaink, sajnos, ma sincsenek tisztában a középkori alkotmány keresztény alapelveivel, és azt hiszem, Szent Istvánt mint uralkodót is csak merész salto mortálék után lesznek képesek ünnepelni, ha továbbra is ragaszkodnak ahhoz, hogy a Rousseau-féle társadalmi szerződést Pusztaszerre visszavetítve ősmagyarnak deklarálják. Tényleg, ami kormányzási elvei a magyarságnak pogány korából ismeretesek, azok közösek voltak azon népekkel, amelyek részint vérkeveredés, részint ugyanazon kultúra folytán a régi magyarság társnépeinek tarthatók: ezek az euráziai síkságon vándorló és uralkodó, nomád és félnomád harcias törzsek. A magyarság pogánykori uralmi elveit tudósaink megtalálták Mongolországban, a Karakorum melletti orkoni feliratokban, amelyek a VII. századból valók és a legrégebb türk, az ú. n. köktürk királyok tetteit dicsőítik, de megtalálták Batu khán rendeleteiben is, tehát jóval a magyarság pogány államéletének ideje előtt és után. Történetíróink szerint a magyar nép évszázados türk szomszédsági és uralmi hatás alatt vette át ez elveket, s közülök nem egy még Szent István reformja után is tovább élt, mert a lassan átalakuló társadalmi renddel volt szoros összefüggésben. Az új keresztény rend szintje alatt, észrevétlenül bár, ott vegetáltak még a pogánykori, türk elvek és jogszokások, mindinkább gyöngülten, hogy azután a XIII—XIV. századra még nyomuk is elvesszen. De még életbenlétük alatt sem ők formálták a magyar államiságot: pogány magyar alkotmány, a magyar nép testére szabva, soha nem volt, első alkotmányunk éppen Szent Istvántól való.<sup>2</sup>

István királynak személyes élete, uralkodása és az az állami berendezés, amelyet az ő uralma hozott létre, minden tekintetben megfelelt a középkor keresztény ideáljának: élete, tettei és állama közt soha hasadék nem nyílt meg. A szentágostoni «rex iustus, pius et pacificus», az igazságos, kegyes és békeszerető király az eszménye<sup>3</sup> az ő életének, amint ezt a róla szóló legendák reánk hagyományozták, ugyanez az eszmény, amelyet ő maga tűzött ki fia, Szent Imre számára, s végül megint csak ezt az eszményi keresztény-magyar királyt látjuk cselekedeteiben, államalkotó munkásságában, amint ez az ő törvénykönyveiben és kormányzati alkotásaiban tükröződik. Szent István legendái, a Szent Imrének szóló Intelmek és az ő törvényei egyképpen bizonyítékok erre. A három legenda legrégebbije, a Legenda maior, amely még a Szent Lászlótól rendezett «elevatio», a szenttéavatás hazai aktusa számára készült, hőséneke oly erényeit emeli ki, amelyek

<sup>1</sup> Az idézet Mályusz Elemér tanulmányából: Az Eckhart-vita, Századok, 1931. 419. l.

<sup>2</sup> A pogánykori magyarság türk elemeire l. Németh Gyula, A honfoglaló magyarság kialakulása, 1930 és Deér József, Heidnische und Christliche in der altungarischen Mo-

narchie, 1934., ez utóbbi a pogánykori elemek társadalmi és alkotmányjogi továbbélését mutatta ki.

<sup>3</sup> Hóman, Magyar Történet I.<sup>2</sup> 225. l. és a tőle felsorolt irodalom.

a kereszténység királyeszményére jellemzőek: alamizsnálkodott, imádkozott, gyakran a templom padlójára vetve magát könnyek közt kérte Isten áldását nemzetét térítő, apostoli munkájára; minden cselekedetében a «misericordia» és «pietas» érényeivel vezettette magát és «hű ember volt minden tettében, Istennek tökéletesen alávetve magát», e mellett fogadalm és felajánlás által magát és országát Szűz Mária különös oltalma alá helyezte. A Kálmán király korában főként a Legenda maior alapján készült Hartvik-féle legenda szintén a misericordiát és a veritast tartja főerényének, szemében is a király «vir iustus et fidelis», aki mélységes hittel és komolysággal végzi a rábízott munkát, népének a pogány barbárságból kiemelését, s aki alig nevetett életében. Mindezek a szentéletű királynak realiztikus vonásai, csodaszerű alig van bennük; a Legenda maior csak annyi «isteni erényt» lát életében, hogy betegeknek kenyérdarabot, almát vagy herbateát küldve, megüzente nekik, hogy gyógyuljanak meg, s ők Isten akaratából meg is gyógyultak, vagy hogy «visiói» által a jövőt is meg tudta ismerni, így a bessenyők betörését, amelynek kivédésére tehát még idején tudott Erdélybe rendeleteket küldeni. Csodás elemet inkább csak Hartvik hozott előadásába: így azt a történetet, hogy egy éjszaka udvarával szabad mezőn, templomtól távol sátrakban szállott meg s ágyból kikelve, térdre borulva, néma imádságban oly hően fordult Istenhez, hogy sátra felemelkedett és a levegőben lebegett. A legendákra jellemző pozitív, az emberi életben is megvalósítható erényeket követelik az Intelmek is Szent Imrétől: «Ha kívánod a királyság tisztességét, légy békességtűrő. Ítéld békességtűréssel, szánakozással és nyugalommal», mert a «jócselekedetek törvénye főekesség a királyok koronáján. Illik a királynak kegyesnek, irgalmasnak és több egyéb jóságokkal teljesnek és ékesnek lenni, mert a kegyetlenséggel és gonoszsággal fertőzött király haszontalan keres király nevet, mivel tyrannusnak mondatik». «Uralkodjál mindenki felett harag, kevélység, gyűlölködés nélkül, békességesen, szelíden, emberségesen, megemlékezvén szüntelen, hogy minden ember azon egy állapotban vagyon, és semmi fel nem emel, csak az alázatosság, semmi meg nem aláz, csak a kevélység és a gyűlölség».<sup>1</sup> A királyi palotában első a vallás, második az Egyház, amelynek «a mi fejünk, Krisztus hinté magvát», a harmadik hely a főpapoké — az Intelmek e tanításához híven szervezte meg Szent István a magyar keresztény egyházat, látta el birtokokkal, emberekkel, hatalommal és tette a püspököket a király első tanácsosaivá. A középkori keresztény emberiség transcendentális állama a Corpus Christi mysticum szimbólumban érzékelődött, ahol a Regnum és a Sacerdotium közös munkában egyesült, s ahol az egyes tagok, «membra», az egyes államok és azok nemzeti egyházai voltak. Az Egyház ily élő organizmus-felfogásából már a XII. század óta következett, hogy egyetlen feje lehet csak, ez a pápa — ugyanez a felfogás Magyarországon is figyelemmel kísérhető, s alapjai szintén Szent

<sup>1</sup> Az Intelmek idézetei Hóman id. h. 192. lapról.

István korába nyúlnak vissza. Az Intelmek szerint az Egyház Krisztus teste, más helyütt Krisztus a fej, az apostolok és szentatyák Krisztus tagjai, s ennek a «misztikus» közösségnek tette István tagjává a magyar Egyházat. A *Legenda maior* szerint az alamizsnálkodó Szent István «a szűkölködő Krisztust akarta az ő tagjaiban (a szegényekben) megvigasztalni».<sup>1</sup> Király személye, Egyház és állam teste így át és át van itatva vallási képzetekkel, s az egészet, amelyben emberi és isteni feloldhatatlanul vegyült, újból a magasba, transcendentális síkba emeli a koronázás ténye. A *Legenda maior* szerint a főpapok és klérus, az ispánok és a nép kiáltották ki dicsérettel és nevezték az «Istentől szeretett Istvánt» királynak, aki aztán szentolajjal megkenetett és a királyi méltóság diademjával megkoronáztatott. Első királyi ténykedése pedig a keresztény király eszményének megfelelően a békeség szerzése volt; Krisztushoz hasonlóan békét hirdetett országának: senki ne támadjon a másakra ellenségként, senki bíró közbejötté nélkül ne merje ellenségét sérteni, özvegyeket és árvákat elnyomni, — ezt ő törvénykönyvében el nem múlóan meghagyta az összes utódoknak.<sup>2</sup> A társadalom békés rendje tehát szintén vallási képzetből következik, aminthogy a koronázás, a magyar alkotmányos élet e legfontosabb ténye is Szent István kezdeményéből teljességgel keresztény jelleget nyert: már az ő koronázása is az akkori egyházi gyakorlatnak megfelelően ment végbe: a «dícséret» és *acclamatio* a X. és XI. századi francia koronázásoknak is állandó velükjárói — utóbb pedig a magyar királyi koronázás egyenesen a katolikus egyháztól megszabott, s a nemzetek közt különböző változatokban érvényes egyházi rendtartások, ordók szerint ment végbe. Szent István koronázásánál lehet és kell is politikai motívumokat keresni, de nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a koronázás ily vallási tartalma az ő lelkére magában is nagy hatással volt: a fölkent király lelkében a koronázás a keresztiséghez hasonló eltörölhetetlen jegyet hagyott, amint azt később is látjuk vallásos lelkületű koronás királyainknál. A koronázás tényén kívül még egy másik horgonnyal is lekötötte a transcendens világba Magyarországot Szent István, azzal, hogy országát Szűz Máriának felajánlotta, s őt *patrona Hungariae*-vá tette.<sup>3</sup>

Kilencszáz esztendő távolából, az állami élet teljes és végleges laicizálódása korában bármily valószerűtlennek tűnik is fel ez az egész berendezés, az egykorú kútfők egyhangú tanúsága és mai történetírásunk meggyőződése szerint a Szent István korabeli gondolkozás tényleg, pozitíve ilyen volt, az akkori emberek a mi számunkra irígylésreméltó, de el nem érhető biztos nyugalommal fogadták az egész berendezést, s ez számukra élő realitás volt. De a következő korok számára is, amelyek ugyan belső fejlődési szükségességből már sokban elhajoltak az eredeti, szentistváni koncep-

<sup>1</sup> Bartoniek Emma, A magyar királyválasztási jog a középkorban, Századok, 1936. 396. stb. 1.

<sup>2</sup> Deér id. m. 17. l. és Bartoniek Emma,

A magyar királyavatáshoz, Századok, 1923—24., 247. l.

<sup>3</sup> Bartoniek id. m. 247., 251. l.

ciótól, de ezt mindenképpen titkolták önmaguk előtt is. Szent István egyetlen darabból öntött alakját már félszázad multán sem tudták minden cselekedetében megérteni, s így például Vazul szigorú megbüntetését, megcsonkítását nem a kereszténység terjedésén isteni parancsból dolgozó eszményi király logikus cselekedetének tartották, hanem palástolandó hibának, véteknek, amelynek árnyékától mindenképp meg kell menteni a szent király emlékét. Innen van, hogy a magyar királykrónikák őse, a Szent László korában írt, rogr-ig terjedő *Gesta Hungarorum* a megcsonkítást elítélve, elkövetésével Gizella királynét vádolja meg, akit e célból Péternek, Szent István nővére fiának rokonává tesz meg. Miután Vazul Szent László nagyapja volt, érthető, hogy a királyi udvar történetírója kellemetlen feladat előtt állott, ha az igazsághoz ragaszkodva akarta elmondani, hogy az első szent király kénytelen volt a mostani király nagyapját pogányság és a személye ellen orgyilkos felbérelése miatt megvakítani és megsüketíteni — ezt kikerülendő, tolta rá az egész bűnt Gizellára, s ezzel egy csapással megmentette Vazul jó hírét és Szent István tisztességét. Ez a felfogás, Szent István alakján az első «retouche» mindjárt Vazul fiainak, Endrének és Bélának uralkodása alatt feltűnik, s valószínűleg már I. Endre környezetéből került az Altaichi Évkönyvekbe is.<sup>1</sup> Hogy azonban Gizella szabadon követhesse el gonosztetteit, ennek megértéséhez szükséges volt Szent Istvánt tehetetlen, akarattalan öregembernek rajzolni: az a nagy szakállú, jólelkű öreg, akinek szemeiből isteni segítségben biztos férfias tetterő és államférfiúi átható értelem helyett legföllebb földiektől eltor- dult jámborság olvasható ki, amilyennek látjuk Szent Istvánt sok késői és modern képmásán, a Szent László-kori átalakítás eredménye, s nem a valóság alakja.

De Szent István egyéniségének és politikai eredményeinek hatása az időben növekedett, annyira, hogy egész történetünkben egyetlen egyszer, vele kapcsolatban lehet mithikus és misztikus nagyságról beszélnünk. Amint intézményeivel félretolta, archaizálta a pogánykori berendezéseket, úgy alakja és emléke is elhomályosította pogány őseit, Árpádot és annak utódait. Az első munka, amely a magyarok történetét áttekinti, a már említett Szent László korabeli *Gesta*, szakít a pogány származás tudatával, ami pedig akkor még kétségtelenül széles rétegekben megvolt, megtagadja a pogány ősöket, s helyettük az első keresztény királyt állítja oda a magyar királyok családjának kiindulópontja, ősforrása gyanánt. Amint ez nem is képzelhető másként, ha már egyszer olyan nemzedék nőtt fel a Szent István-tól megvetett alapokon, amely a magyar államot keresztény államnak tartotta, a szó akkori, középkori, tiszta értelmében. Sem Árpád felemeltetése, sem Álmos megválasztása és a vérszerződés nem lehetett többé keresztény magyarok számára kielégítő megokolása a dinasztia uralmának, hiszen

<sup>1</sup> Hóman id. m. 235. l. és ugyanő, A Szent László korabeli *Gesta Ungarorum* és XII—XIII. századi leszármazói, 1925.

ezek egyformán csak pogány vallási jellegű, vérségi kapocs segítségével igazolhatták a trónöröklést Árpád családjában: keresztény államban az uralkodási jogcímnek meg kellett változnia, a pogány leszármazási, vérségi elv helyébe kereszténynek kellett lépnie, ami nem lehetett egyéb, mint az első szent királytól való, nyilvánságos vagy bizonyítható leszármazás. Igaz, az Egyház, az alkalmasság, az «idoneitas» szempontját szokta alkalmazni a trónbetöltés kérdésénél, természetesen vallási értelemben: a keresztény élet megerősítésére, annak feltételei biztosítására alkalmas egyént illeti a trón, tekintet nélkül a vérségi leszármazásra, s ez az elv adott esetben összeütközhetett és, tudjuk, néha össze is ütközött a Szent Istvántól való leszármazás uralkodási jogcímével. De ne felejtjük el, hogy az Egyház mint a családi élet megszentelője nem lehetett elvi ellensége a vérségi jogcímnek sem, még kevésbé olyannak, amelynél a kútfő Istvánnak tökéletes, szent alakja volt. Így az Egyház kétségtelen támogatásával, de a magyarok akaratából fejlődik ki annak tudata, hogy «Szent István nemzetsége» uralkodik az országon, ez a «királyi nemzetség», a «regale semen» vagy «genus regium», amely már a királyi koronázás és felkenés «sacralis» aktusa következtében jut a hatalomhoz. Álmos és Árpád helyett Szent István lesz az ős, s jellemző az egész fejlődésben nagy szerepet játszó egyházi befolyásra, hogy ezt leghatározottabban egy olyan nagy állami oklevél fejezi ki, amely a pápai legátus és a magyar egyháziak hatása alatt jött létre: II. Endre az 1233-i beregi egyezményben elismeri fiaival és a főurakkal együtt, hogy a trónt «Istvánnak, ezen szent királynak örökösödési jogán, Isten kegyelméből» nyerte el. Majd Kún László is vallja a szintén a pápai legátus hatása alatt kiadott ú. n. kún cikkelyeiben: «az ország kormányát és koronáját mi is, egyetemben Magyarország többi királyaival, a mi ősünkben, Szent István királyban a római egyháztól nyertük».<sup>1</sup> Olyan ez a felfogás, mint mikor egy kétszáz év óta grófi család fia tudja ugyan, hogy családfája régibb időre megy vissza, amikor még nem voltak grófok az ősei, de mégis azt az őst tartja sorkezdőnek, aki tényleg megszerezte a családnak e méltóságot. Az Árpádok is tudták, hogy Árpádtól és Álmostól származtak le genealógiailag, de mint királyok mástól nem, egyedül a szent alapítótól vezethették le jogukat és águkat, bár azzal is tisztában voltak, hogy Szent Istvánnak egyenes utóda nem maradt. A «Szent István nemzetsége» a vérséggel szemben így lett élő joggá a keresztény magyarságban — hozzátehetjük, a nemzet széles rétegeiben a főpapi hatástól is függetlenül. A Gesta Hungarorum alapján a Képes és más krónikák elterjesztették ennek tudatát, többek közt, mikor Aba Sámuellel kapcsolatban megírták, hogy Pétert elűzvén, a magyarok Szent István nemzetségéből kerestek maguknak királyt, s mivel ilyent nem találtak, választották meg Abát (tényleg persze Abát is Szent Istvánnal való rokoni kapcsolata segítette

<sup>1</sup> Bartonek, A magyar királyválasztási jog 362. stb. l., továbbá Deér id. m., 10., 12. l. e két szerző véleménye több pontban eltér

egymástól, de a szövegemben felhozottakra nézve megegyeznek. V. ö. Deér József, Az Árpádok vérségi joga. Bp. 1937.

a trónra), majd mikor Endre, Béla és Levente uralkodási jogát olykép igazolták, hogy Péter második uralma után az országot Szent István nemzetségének akarták visszaadni, s a három testvért követekkel behívták az országba, mert «de genere Sancti regis Stephani erant progeniti», azaz Szent István nemzetségéből származtak.<sup>1</sup> Nem lehet kétséges, hogy utóbb már a koronázás hagyományos, keresztény formájú ténye is hozzájárult annak megismeréséhez, hogy az új király Szent István nemzetségéből származott. Szent István nemzetsége helyett gyakran említették a «szent királyokat» (sancti reges) is, Anonymusnál a «sancti duces et reges» fordul elő, ugyanezt a kifejezést használta IV. Béla is,<sup>2</sup> — de mindnek az értelme csak az, hogy Szent István az ő életével és vallási jellegű hatalmával az egész dinasztiaát is megszentelte. A szent királyok, többes számban, Szent László szenttéavatása óta említettnek, Imre király például apjának nevezi Szent Istvánt és Szent Lászlót, de gyakran Imre herceget is beleértik a «szent királyok» közé.<sup>3</sup> Bár a XIII. század második felében feltűnedező elvilágiasodás megint felhozta a mélyből, hova a kereszténység hatása alatt süllyedtek, a pogány származás képzeiteit: IV. Kún László történetírójánál, Kézainál a «genus Turul» elnevezés jelenik meg, a Képes Krónika miniatűrjei a turulmadarat, mint tudjuk, az ősi uralkodóház totem-állatát alkalmazzák a pogány fejedelmek címereként, de csak a pogányoknál, nem pedig Szent István utódainál, s maga Kézai is pogánykodó ura, IV. László győzedelmeit Szent István, Imre és László segítségének tulajdonítja.<sup>4</sup> Összes emlékeink és rajtuk alapuló minden tudomásunk megerősíti azt a tényt, hogy a magyar nép állami élete Szent István alakjával felbonthatatlan egységben volt, s az egész nép érzelmeit fejezete ki 1303-ban Szent István nemzetsége utolsó tagjának, III. Endrének barátja, Ákos István országbíró, mondván, hogy letört Szent István első magyar király vérének utolsó ágacskája, a magyarok Ráhelként siratják és keresik, kit találjanak utódot a szent király véréből.

Szent István alkotásainak szellemét illetőleg a történettudomány mai képviselői sokban eltérnek; némelyek szerint a Karolingok és Ottók univerzalisztikus gondolatvilágát valósította meg magyar földön, mások rendelkezéseiben Cluny erősen papisztikus mozgalmának hatását fedezik fel. A lényeges pontban mégis általános a megegyezés: a keresztény államiséget s abban az egyháznak a királytól való függését Szent István az ő egyéni, személyes tekintélyénél, érdemeinél fogva valósította meg, az ő életének morális szentsége volt az, ami megadta a lehetőséget az ország teljesen új berendezésére.<sup>5</sup> Sem világi, sem egyházi berendezésének részleteiben nincs a tudósok közt teljes egyvéleményűség, arra nézve sem, hozott-e be valami-

<sup>1</sup> Hóman Bálint, A magyar történetírás első korszaka, Minerva, 1923., és Bartonek Emma, Az Árpádház neve, u. itt 1924. 122—124. l.

<sup>2</sup> Deér id. m. 44. l.

<sup>3</sup> Bartonek, A magyar királyválasztási jog, id. m. 365. l.

<sup>4</sup> Bartonek id. m.

<sup>5</sup> Deér id. m. 30. l.

fajta hűbériséget, amiből a magyar feudális válfaj kifejlődhetett, vagy sem ; egyházi dolgokban már Kálmán korában összeszűkültek utódai kezén az a nagy, apostoli hatalom, amelyet csak ő tudott szentségével, egyházi megbízhatóságával a pápasággal elismertetni : Kálmán óta Szent István utódai, VII. Gergely hatásos fellépése következtében, nem gyakorolnak oly kiterjedt jogokat egyházi téren, mint szent ősük,<sup>1</sup> viszont az Egyház nem fáradozott Szent István neve említésében, s mikor utóbb már, a trón betöltése körüli zavarok alkalmat adnak neki erre is befolygni, mindegyre Szent Istvánra hivatkozik, hogy az első szent király példájára a magyar királyok neki, a Szentszéknek köszönjék trónjukat. Megindul tehát nemcsak Szent István személyének, de államalkotó munkájának is olyan revíziója, amely folyvást hangoztatja ugyan az eredetihez való hűségét, de a századok távolából előködlő eredetét már csak a saját szemüvegén át tudja szemlélni. Szent István politikai hatása tehát a XII. század elejétől új korszakba lép : az emberek tovább fejlesztik alkotásait, abban a meggyőződésben, hogy újat formáló kezükből mégis csak az ősi, eredeti, szentistváni kerül ki. S amiben dolgoznak, az az alkotmányos, politikai anyag tényleg Szent István munkájából került hazai földre.

**A XIII. század első fele** óta indult meg az a társadalmi mozgalom, amely végső fokon a rendiséget termelte ki, azon közjogi-társadalmi berendezést, mely azután egész 1848-ig érvényben maradt, s amelynek formái közt folyt le ötszáz esztendőn keresztül a magyar nép élete. A rendiség gyökerestül különböző állami és társadalmi berendezés volt, mint az őt megelőző keresztény királyság ; ez utóbbinak erős központi hatalma már a rendiség kifejlődése első ideiben is annyira meggyöngült, hogy végül is legjobb esetben csak egyenrangú társa lehetett a rendi hatalomnak. A keresztény királyeszmétől irányított nemzeti élet egysége most darabokra törött, miután a középkori vallásosság hanyatlásával az állam ügyis mindinkább függetlenedett az Egyháztól, s az egyes rendek jogaikat és kötelességeiket éppenséggel nem transcendens magyarázatokkal szokták immár megokolni. A visszaszorított és hátrálásában is egyre csak védekező királysággal szemben álltak a főpapok és főurak, mint első és második rend, a vármegyékben megszervezett köznemesség mint harmadik rend, s negyedikként a városok polgársága, amely azonban a rendiség végleges megmerevedésekor, a XVII. században háttérbe szorult a nemesség mögött, s az újkori magyar rendiségben csak lényegtelen szerepet játszott.

De bármennyire új képződmény volt is ez a rendiség és bármily ellentétben állott is a Szent István trónját betöltő királysággal, mégis kétségtelen, hogy a szentistváni alapokon fejlődött ki, és az anyag is, amely az új rendi szövődményben összeállt, Szent István államából származott. Az államot továbbra is a Szent Istvántól megalapított keresztény királyság

<sup>1</sup> Váczy Péter id. német nyelvű munkája.

tartja össze, az állami és társadalmi élet biztonságát egyképpen az ő koronájától, az ezzel történt katolikus szellemű koronázástól reméli és nyeri; az egyes rendek nemcsak jogaitat származtatják le a szent királytól, hanem a rendi társadalom legbiztosabb alapja, a nemesi birtokjog is őtől származik, egy oly fejlődés eredményeként, amelynek élén kútforrás gyanánt Szent István áll. S végül Magyarország egész belső berendezésében, a magyarság és a nem-magyar népek együttélésében is az ő elvei érvényesülnek. A helyett, hogy a szentistváni uralom felbomlását és a rendiségbe való átmenetét részletesen feltüntetnénk, itt megelégszünk ezzel a három kérdéssel: mi a szentistváni a király és rendiség viszonyában, — a rendiség berendezésében — s a magyarság uralmi helyzetében a XIII. század végétől kezdve?

Láttuk, hogy az Árpádház tagjainak — akik különben soha sem nevezték magukat a pogány Árpád leszármazottjainak, — a Szent István nemzetségéből való származás adott kielégítő jogcímet a trón birtoklására; ezt a több mint két századon át egyedül érvényes jogcímet a XIII. század végén két oldalról is támadták: a római kúria részéről, amely éppen az első szent királyra való hivatkozással követelte magának a trónutód kijelölése jogát, s azok részéről, akik Szent István nemzetsége kihaltának közeledtével választás útján akarták a trónt betölteni. Mind a két törekvés kilátaltalan volt addig, míg Szent István nemzetsége élt, s mikor a fiág kihalt, még mindig természetesnek tartotta a magyarság a nőág uralkodási jogát. De végül is III. Endre halála után új formákat kellett találni, s 1309-ben, I. Károly megválasztásakor a rendek — bárók és nemesek — elutasítják a Szentszéknek Gentilis legátustól élesen körvonalazott kinevezési igényét, bár a valóságban hozzájárulnak a pápai jelölt uralmához, kimondják azonban, «az ország régi, bevált joga szerint», hogy ők választják Magyarország királyát, akit aztán a pápai legátus megerősít székében. Anjou Károly megválasztásánál szerepe volt annak is, hogy nőágon Szent István nemzetségéből származott, királyi hatalmának teljességét pedig csak akkor érte el, miután Szent István koronájával megkoronáztatott. Tudjuk, hogy a korona László erdélyi vajda kezében lévén, a rendek új, díszes koronát készíttettek, azt Gentilis bíbornok felszentelte, s vele az esztergomi érsek országgyűlésen megkoronázta Károlyt, de bár ez az egész aktus egy korábbi országgyűlési határozat értelmében ment végbe, tehát törvényesnek volt mondható, a népet még sem elégítette ki. Egyhangúlag követelték, hogy a szent király véreből való származása folytán trónra emelt királyt az ő koronájával avassák fel, s tényleg Károlyt újból meg is koronázták, mikor a szent korona visszakerült Erdélyből.<sup>1</sup> Abban a pillanatban tehát, mikor Szent István nemzetsége kihalt, megjelenik és korábban nem ismert közjogi jelentőséget nyer a szent korona; a szent király vére nincs többé, de népének megmaradt az ő vigasztalásaként a korona, amely valamikor a szent

<sup>1</sup> Hóman, Magyar Történet II<sup>2</sup>. 52. l. és Bartoniek, id. m. 373. l.

király fején volt és amely az esztergomi első koronázáskor először érintve István homlokát, a magyar keresztény államot is megalapította.

A magyarság továbbra sem tudja államéletét Szent Istvántól függetlenül elképzelni. A vér kihaltával a korona ad neki bizalmat és nyugalmat, hogy az alapító útján halad tovább (bármennyire eltér is ez az út tényleg, százados fejlődés következeként, Szent Istvántól), s ez ad neki erőt ahhoz, hogy kívülről jövő befolyásoknak ellenálljon. A Szentszék azon felfogásával szemben, hogy a koronát ő adta Szent Istvánnak, s ezzel trónbetöltő jogot szerzett magának, megjelenik szinte védekezésésként az a nézet, hogy a szent korona egyenesen angyal adománya, hogy így a legmagasabb legyen az eredete. A Képes Krónika szerint az Ottótól elveszített korona azért került meg, mert Isten nem akarta, hogy «Pannónia megfosztassék az ő angyaltól adott koronájától».<sup>1</sup> Amint Szent István korában az ő személye volt az állam, s utódai korában az ő vére, az ő nemzetségéből való származás adta át hatalmukba a magyar államot, úgy most ezt a funkciót az ő koronája kezdi végezni. Ehhez képest a szentkorona az állam szimboluma is lesz, nemcsak a királyé, mint korábban, mikor természetesen Szent István leszármazottjának nem volt szüksége ily szimbolumra, mert hiszen, vérénél fogva, ő maga volt a szimbolum. Az állam, a «regnum» és az azt kitöltő országlakók a király személyén át beleértetnek a szent koronába, V. István egyik oklevele szerint még «ő királyi felsége gondoskodik az országról és a koronáról». Gentilis 1309-ben is még a régi értelemben állapítja meg, hogy az «ország lakosai között a koronának nagy tisztelete és tekintélye van, és azt vélik, hogy abban van a királyi jog». Az Anjouk éppen úgy a sajátjuknak tekintik a koronát, mint az Árpádok, akiknek oklevelei a király személyét és a koronát synonym kifejezéseknek fogták fel s rendesen «a mi koronánknak» is nevezték. Az alattvalók királyhűsége a szent koronára is vonatkozik, s amikor a nemesek a királynak és a koronának, akkor az államnak is szolgálnak.

Minél inkább elhalványodott a király Szent Istvántól való származásának tudata az Anjouk és utódaik korában, annál inkább előtérbe lép a szent korona, s viszont a rendi fejlődéssel kapcsolatban megindul a korona és király egymástól való elválása. Talán legelőször külföldi viszonylatban történik ez meg: Nagy Lajos király 1381-i turini békeokmányában, amely egyre megkülönbözteti a királyt és a koronát és megállapítja, hogy a magyar tengermellék jog szerint «az országhoz és a koronához» tartozik. A korona mint államszimbolum mellől elesik a személyes király, a korona személyfelettivé lesz, s a király helyett most már, főként az Anjouk után, a korona jogairól, jövedelmeiről, a reá hárult birtokokról beszélnek. A XV. század elejétől kezdve, a rendiség kiteljesedésével, a szent korona fogalmi átalakulása is meggyorsul, amiben nagy szerepe van annak is, hogy gyakran nincs király, s így a szent korona teljességgel egyedüli szimbolum lesz, kény-

<sup>1</sup> Bartoniek, id. m. 372. l. V. ö. Váczy, A szimbolikus államszemlélet, 51. l.

telen azzá lenni. 1401-ben Zsigmondot elzárva a rendek «auctoritate iurisdictionis sacrae Coronae regni» adnak ki rendeleteket, azaz a szent korona tartalmából pillanatnyira kizárták a királyt s önmagukat, a rendeket, az országot helyettesítették belé. Még tovább ment a rendiség 1440-ben, amikor I. Ulászlót nem tudták a szent koronával megkoronázni, mert azt Visegrádról elrabolták; a rendek ekkor a távollevő szent koronát megfosztják közjogi jelentőségétől, s minden «hatékonyságát, jelentését, misztériumát és erejét» átruházzák Szent István fejereklyetartó-koronájára, s ezzel a koronával ők adják át a királyi hatalmat Ulászlónak. Ugyanezt a felfogást fejezik ki a rendek, mikor 1450-ben «a mi koronánknak» nevezik a szent koronát. A király és rendek küzdelmének változásaihoz képest Mátyás király alatt visszatér a régi helyzet: nem a rendek mondják magukénak a koronát, hanem a király, s Mátyás megint úgy beszél, mint az utolsó Árpádok és Anjouk: «a mi felségünk és a korona» együtt jelentkezik nála mint az állam szimbolumai. Viszont a Jagellók-korabeli gyöngye központi hatalom megint lehetővé tette, hogy a rendek nyujtsák ki kezüket a koronáért; ebben a légkörben született meg Verbőczy Hármaskönyvének «szent korona tana», amelyben újra feltámadnak a Kun László korabeli, Kézainál jelentkezett pogány reminiscenciák: a közhatalom eredetileg a népgyűlésnél, a communitasnál volt, s mikor a kereszténységre tért magyarok Szent Istvánt királlyá választották és megkoronázták, akkor az utolsó pogány népgyűlés ruházta át az uralkodói hatalmat a szent koronára; innen van a korona nemesítő és birtokadományozó joga, ami a rendeket persze legközelebből érdekelte.<sup>1</sup> A szent koronának a pogány communitastól származó hatalma bármennyire bizarr elképzelés is, a lényegben Verbőczy koncepciója évszázados fejlődést tetéz be: a szent korona fogalmi tartalmába bevonul az ország, azaz a privilegizált rendek, a korona nem egyedül a királyé többé, hanem a király személye fölé kerülván, államot, nemzetet, királyt és rendeket együtt fejez ki. Szent István koronája: Magyarország, amint egykor Szent István személye is Magyarország volt.

Ha most egy pillanatra eltekintünk Verbőczy azon állításától, hogy a korona eredetileg a communitastól van, a szent koronával összefüggő egész trónbetöltési komplexum, amint az a rendi korszak teljes kialakulásától a mai napig életben van, a szent királyra és annak vallási-nemzeti elveire megy vissza. A szuverenitás teljessége, akár örökösödés, akár választás ténye által illet is meg valakit, egyesegyedül a szent koronával történt megkoronázás alapján jár ki az uralkodónak. Bár Verbőczy szélső communitásos elmélete mellett elméletileg elképzelhető a magyarság olyan uralmi formája is, hogy a szent korona senkinek fejét sem ékesíti, erre mint lehetőségre Verbőczy már azért sem gondolt és nem is gondolhatott, mert a szent korona az ő rendi érdekei számára birtokjogok, donációk és más grációk kútfeje is,

<sup>1</sup> Bartonek, Corona és regnum, Századok, 1934. 314. sk. 1. és Hóman id. m. II<sup>2</sup>. 145. 418. és 619. l.



Patrona Hungariae magyar szentekkel.

már pedig betöltetlen trón esetén a szent korona nem gyakorolhatná ezen birtokjogi áldásait. Verbőczy és a tőle kifejlesztett rendi felfogás is meg-egyezik tehát a korábbi középkorral abban, hogy ha a szent korona személytelen szimbolum lehet is, működéséhez, a magyar szuverenitás gyakorlásához feltétlenül szükséges egy személy, akit a szent koronával megkoronáztak, azaz a király. Történetünk minden századában kivétel nélkül érvényes az ősi Gesta tanítása: «Si vis regnum, accipe coronam» mondta I. Endre öccsének, Bélának: ha az uralmat, az országot akarod, a koronát kell választanod, — a magyar nép teljes és tökéletes szuverenitását kizárólag a szent korona fejre-tétele útján gyakorolhatja, azaz Magyarországot a szent korona mindenkor királlyságnak tartotta meg. Ez a királtság pedig hatalmát a szent korona keresztény, katolikus módon való fejre-tételéből nyeri. Béla herceg az őt megkísértő Endrének így válaszolt: fiadé a korona, mivel fel van kenve.<sup>1</sup> «Quia unctus est», ezzel válik a magyar uralkodó hatalma teljessé, azaz a katolikus egyház koronázási ordója szerint végrehajtott koronázás, benne a felkenés szükséges a teljes főhatalom gyakorlásához. Az egyházi ordó pedig feltételezi a király katolikus voltát, — mindez természetes következése a szent korona azon kimagasló helyzetének, amelybe Szent István nemzetségének kihalása után jutott, s amelyen ezekben a vonatkozásokban Verbőczy tana sem változtatott semmit. Az a főhatalom pedig, amelyet Szent István szellemében az ő koronájával való koronázás ad át a magyar uralkodónak, teljes és csorbítatlan, semmiféle külhatalomnak jogilag alá nem vethető szuverenitás. Amint Szent István koronázása is szimboluma volt annak, hogy ő és népe és állama a föld semmi hatalmasságának nincs alávetve, egyedül Istennek, ugyanezt jelenti a magyar állam és nép függetlenségére a szent koronát fején hordozó király. Tudjuk, hogy amikor a Habsburg-korszak századaiban a török hódítás miatt központi kormánya és királyi székhelye az országnak alig volt, s amikor a magyar kormány de facto sok tekintetben alávetett idegen, bécsi hatóságoknak, soha magyar részről fel nem adták az állami függetlenséget és azt, hogy a szent koronát fején hordozó király magyar koronázása következtében szuverén, nem pedig azért, mert egyúttal római-német császár, cseh király és ausztriai főherceg is. A magyar korona Habsburg-családbeli hordozói is tisztában voltak ezzel, a koronázás és az annak kereteibe beépített, szintén katolikus vallásos jellegű eskütétel és hitlevéladás egész életre megkötötte kezüket. II. József, aki el volt szánva, hogy nem respektálja a magyar szuverenitást, nem is koronáztatta meg magát, nehogy kösse politikai cselekedeteiben az eskü; ugyanezt cselekedte a fiatal Ferenc József mindaddig, amíg a magyar szuverenitást 1867-ben el nem ismerte, s ugyanerre készült, a megkoronáztatás alól egyelőre kivonni magát és addig a magyar alkotmányt törvénytelenül átalakítani, Ferenc Ferdinánd trónörökös. Az olyan uralkodó, aki bár meg volt koronázva, de az alkot-

<sup>1</sup> Bartoniek, id. m. 316. l.

mányt mégis megsértette, mint például I. Lipót, lelkiismeretének nyomása alatt a magyarság rebelliójával takarózott: hogy nem ő törte meg koronázási esküjét, hanem a magyarság lázadván fel és elhagyván a szent korona iránti köteles hűséget, feljogosította őt az alkotmány megszüntetésére. A magyar nép függetlenségét, állami szuverenitása belső, itthoni érvényesülését így biztosította Szent István koronája és a vele végbemenő, katolikus vallásos jellegű koronázás; kifelé hasonlóképpen ez a biztosítéka a magyar államiság gerinces, törhetetlen érvényesülésének. A Habsburgok egyes korszakaiban bármennyire idegen kézre került is az ország központi kormánya, a háború és béke joga mindenkor a koronás magyar királyt illette, s az ország elveszett területei visszaszerzésének kötelességét is a koronázás állapította meg. A magyar korona hordozója soha nem lehetett vazallus, maga Szent István is fegyverrel védte országa integritását még Konrád római-német császárral szemben is, mikor ez Magyarországot uralmának alá akarta vetni. Joggal mondhatjuk: a magyar nemzet szabadságának, állama szuverenitásának biztosítéka kilencszáz éven át Szent István koronája és a vele való megkoronázás tényleges aktusa volt.

Térjünk vissza most Verbőczy korona-elméletének társadalomszervező részéhez. Ő a communitas, a nemesek királyválasztó jogát és a korona-király nemesítő és birtokadományozó jogát egymással összeköti, s ezen kapcsolat — *connexio* és *participatio* — révén a nemeseket a szent korona tagjainak mondja, akik egyedül a törvényesen koronázott királynak vannak alávetve. Az egész gondolat régi gyökerekből állt elő, s eredeténél megint csak Szent Istvánnal találkozunk. Azok a jogok, amelyeket Verbőczy a nemeseknek, mint a szent korona tagjainak tulajdonít, először II. Endre király aranybullájában irattak össze 1222-ben, innen másolta be azokat Hármaskönyvébe Verbőczy. Az aranybullában pedig Endre király elmondja, hogy mivel mind a nemeseknek, mind másoknak a szabadsága Szent István királytól származik, s ezt a szabadságot a későbbi királyok részint személyes haragból és bosszúállásból, részint rossz tanácsosaiktól vezetve megcsontkították, most a magyarok tőle kérték e Szent Istvántól adott szabadságuk helyreállítását. Tényleg az aranybulla felfogása szerint mindazon szabadság, amelyet a nemességnek enged, nem új, hanem a szent király szabadságának helyreállítása «reformációja». Ami persze a valóságnak éppenséggel nem felelt meg, mert Szent István alatt egész más köz- és magánjogi meg társadalmi berendezés volt, mint amit az aranybulla statuál a XIII. század első évtizedeinek tényleges fejlődése alapján. Mégsem elégedhetünk meg azzal a magyarázattal, hogy a középkorban minden jogot csak akkor tarthatták igazán érvényesnek és hatalmasnak, ha azt «rég és jónak» mondhatták,<sup>1</sup> és Szent István országában mi sem volt természetesebb, mint hogy a régiség által való legitimálás céljából egyszerűen azt mondták, hogy a

<sup>1</sup> Eckhart Ferenc, Jog és alkotmánytörténet, Hóman Bálint, A magyar történetírás új útjai, 1932. 269. l.

szóban forgó jogok még a szent királytól származnak. Tényleg különböző társadalmi osztályokban azok, akik legfelül álltak vagy pedig ki akartak emelkedni helyzetükből, szívesen emlegették, hogy jogállásuk Szent István rendelkezésein alapszik. Az ország teli volt a «szent király szabadjaival», «a szent király régi és igazi jobbágyaival», akik panaszkodtak és pereket folytattak, hogy a szent királytól való jogaik elismertessenek. A várjobbágyok széles rétegében, ahova nem szabadok is tartoztak, magas fokon álltak a «szent király jobbágjai» vagy szabadjai, — az elnevezés maga is későbbi eredetre mutat, mint Szent István kora, legalább is a szenttéavatás utáni eredetre, s csakugyan még a tatárjárás után is neveztek ki a «szent király jobbágjai» közé embereket a királyok.<sup>1</sup> Azaz társadalmi osztályok és csoportok «regi és jó» jogaikat oly módon vélték biztosíthatni, ha Szent Istvántól eredeztették magukat. De itt nemcsak a szent király példátlan tekintélye játszott közre, hanem az a közismert tény is, hogy ő rendelkezéseivel teljesen új viszonyokat hozott létre, és hogy az országban minden jog és minden újítás azokon az alapokon nyugodott, amelyeket ő vetett meg.

Ily módon a szent király nemcsak az ország függetlenségének, az állam szuverenitásának alapítója és fenntartója, hanem a nemzeti társadalom kialakulásának is ő a kútfeje. A rendiségnek bizonyára nyoma sem volt az ő korában, de például azon társadalmi csoportok, amelyeket ő seniornak és milesnek nevezett el, csiráját alkották a későbbi, többé-kevésbé hűbéri színezetű, rendiség előtti csoportoknak, amelyekből viszont a nemesi rend származott.<sup>2</sup> A rendi társadalom és annak érvényesülése sok lényeges vonatkozásban megy vissza Szent Istvántól nyújtott kezdetekre. A királyok a székesfejevári törvénynapon hallgatták meg elébük járuló alattvalóik panaszait és intézték el; ezt a napot előbb Szent István megkoronázásától kezdve Nagyboldogasszony napján, majd István szenttéavatása óta, Szent László rendelkezésére, István király napján tartották meg, amikor a magyarság nemcsak élő királyának, mint a jog kútfőjének hódolt, hanem Szent István sírja és ereklyeként őrzött jobbja előtt az ő emlékének is. Az aranybulla ebből a szent királyra visszamenő, vallásos jellegű patriarkális szokásból a nemesség számára jogot, a királynak köteleltséget konstruált: ez utóbbi köteles ott évenként megtartani a törvénynapot, ami ily fogalmazásban már a rendi országgyűlések előképe. Mai országgyűlésünk tehát, ha származását kutatná, szent királyunkhoz fordulhatna, s ugyanígy legfelsőbb törvényszékünk, a királyi kúria is, amely a királynak székesfejevári személyes bíraskodásából fejlődött ki.<sup>3</sup>

A rendiség társadalmi alapja a nemesi birtokjog, mely a királytól származik, és egyúttal a háramlással, a király és korona bizonyos esetben való

<sup>1</sup> Erdélyi László, Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései, 1925. 105. l. és A tizenkét legkritikusabb kérdés, 1917. 32. l.

<sup>2</sup> Hóman id. m. előadása mellett l. Váczy

Péter, A hűbériség szerepe Szent István királyságában, Századok, 1932.

<sup>3</sup> Legvilágosabban kifejezve: Hóman Bálint, Szent István, Budapesti Hírlap, 1936. aug. 23.

örökösödésével is meg van terhelve. A privilegizált osztályok társadalmi létének 1848-ig ez a birtokjog az alapja, s csak természetes, ha a közfelfogás a különböző korokban és a mai tudomány is sok tekintetben Szent Istvánra, a «mithikus törvényhozóra» viszi vissza ezt is. De Szent István alkotásai sokkal reálisabbak és nagyobb jelentőségűek, semhogy mítoszt kellene mögéjük állítani. A nyugati hűbériséghez hasonlítható ez az adományrendszer, amely a nemesi birtokjog alapja, a középkori embernek oly szemléletén nyugszik, hogy a király a legfőbb birtokos, minden föld birtokosa, — s ez a szemlélet csak Szent István óta volt lehetséges, az óta, hogy a törzsi birtokok nagy részére rátette kezét és az ország minden vidékén szerzett királyi birtokokat. Tudósaink egy része szerint a magánbirtoklást is ő alapította meg a korábbi törzsi, nemzetségi, közös birtok helyében. Tényleg Szent István, mikor törvényében megengedte, hogy kiki élte végéig ura legyen tulajdonának és a királytól nyert birtokainak, utána fia örökölje, s csak hűtlenség esetén szálljanak a királyra, — ezzel nem az egyéni, magántulajdont hozta be, ami már bizonyára megvolt az országban, nem is az öröklési rendet akarta megállapítani, hanem a belső zavarok idején, amikor őmaga vette el az ellene feltámadottak vagyonát, az ártatlan emberek birtokjogát akarta, mégpedig sajátmaga, a király ellenében is biztosítani. A «ius regium», a király joga a birtokokra, amiből következett a visszaháramlási jog, csak azóta van, hogy Szent István elvette a fellázadt törzsfők és híveik birtokait; ezzel a törvényével rendet akart teremteni és az embereket megnyugtatni: a nemességi öröklést továbbra is érintetlenül hagyta. De rendelkezéseivel hosszú fejlődési vonalat indított meg, amelynek során végül a korona általános birtokjoga és az ősiség rendszere álltak elő 1848-ig tartó érvénnyel, de amely hosszú fejlődési sorba mindegyre belejátszott az ő személye és a reá való emlékezés. Már Kálmán király, mikor megszorítja az öröklési jogot, valamennyi fiúra nézve teljes örökösödést biztosít azon birtokokban, amelyeket «Szent István adományozott».<sup>1</sup> Azaz itt is Szent István személyével való vagy feltételezett kapcsolat biztosít különleges, jobb elbánást, később pedig, amikor a szent koronára száll át Szent István ereje, ez kerül be az egész birtokjogi komplexum középpontjába. Verbőczy az említett helyen kiemeli, hogy a fejedelmet a nemesek választják, de azt is, hogy nemest csak a fejedelem kreálhat, s az ily módon, a koronázott királytól megajándékozott nemesek összes fiai is mindig nemesek maradnak, a szent korona tagjai, akik senki más, egyedül a törvényesen megkoronázott uralkodó hatalma alá tartoznak. A nemesi társadalom alapjainak és egész belső kifejlődésének gyökerei tehát Szent Istvánhoz és a szent koronához nyúlnak vissza, s ezek után nem csodálkozhatunk, ha az ország közjogászai, Apponyi Albert grófnak sok tekintetben romantikus és egyáltalában nem következetes tradicionalizmusától vezetve a kiegyezés korában oly módon

<sup>1</sup> Eckhart id. m. 315., 287. sk. 1. Váczy, A szimbolikus államszemlélet, 54. 1.

akarták a 48-as törvényhozás által kétségtelenül megtörtént alkotmánytörést, a rendi alkotmány teljes megsemmisítését és a parlamentárisnak átmenet nélküli, szervetlen behozatalát elleplezni vagy jóvátenni, hogy megint a szent koronához fordultak: azt mondták, hogy a szent korona tagjai közé a rendi korszakban csak a privilegizált rendek tartoztak, most azonban, az 1848-i törvényhozás következtében a volt jobbágyság, az egész magyar nép, rendi különbség nélkül tagjává lett a szent koronának. Szép gondolat, amelynek azonban gyakorlati következése nem lett, még a választói jogot sem terjesztették ki a szent korona ez új tagjaira, nyilvános ellentétben Szent István szellemével, akinek szavai sohasem voltak tettek nélkül, s aki az ő társadalmát berendezve minden magyarról gondoskodott.

Társadalmunk és közjogunk történetében Szent István és koronája több más hatását is megemlíthetnők, így például az aranybullától megengedett ellenállási jog dolgában, amelynek első megjelenése a Szent Imréhez szóló Intelmek azon passzusában található, hogy a rossz fejedelem, aki alattvalóival szolgálként bánik és a hagyományokat nem tartja meg, elveszti országát — a középkori kereszténység királyeszménye és zsarnoka szembeállításáról van itt szó, és nem csodálkozhatunk, hogy történetünkben éppen az ideális király, Szent István ítéli el először és fenyegeti meg az alattvalók részéről letétellel a zsarnok uralkodót.<sup>1</sup>

Az Intelmeknek még egy passzusáról kell szólnunk, mint amelynek a mai napig megvan a hatása, s amelynek a magyar nemzet politikai életformájának kialakítására is nagy befolyása volt. Szent István elmagyarázza fiának, melyek a «királyi ház» vagy a «királyi korona» ékességei: az első a keresztény vallás, a második az egyház, a harmadik a papság, a negyedik a világi főemberek, vitézek és nemesek, az ötödik a türelem és az igazságos ítélkezés, a hatodik a vendég és jövevénynépek, akiket méltán megillet a királyi méltóság helyén ez a hely, mert már a római birodalom is azzal lett hatalmas, hogy sok bölcs és nemes férfiú költözött oda idegen országokból; ezek a «hospites» teszik nagyvároská ma is a királyokat, mert sokféle szokást és nyelvet és fegyvereket hoznak magukkal — annyira, hogy az «egyetlen nyelvvel és egyféle szokással bíró ország gyöngye és törékeny». Ezzel a megokolással követeli István fiától, hogy jól bánjék a hospesekkel és elérje, hogy azok szívesebben jöjjenek az ő országába, mint máshová.

Kétségtelenül más államkonceptiót mutatnak Szent István e szavai, mint a mai nemzetállam, melyben megszoktuk a lakosság, az állampolgárok egynyelvűségét, mint a modern állameszme normális megvalósulásának egyik főfeltételét. Szent István szerint kell, hogy a magyarok kívül más nemzetiségű lakosai is legyenek az országnak, mert ezek különféle hasznos szokásokat, mesterségeket, a fegyverforgatás új módjait tudják, az egész ország javára, meghonosítani. A magyar nép mellett az uralkodónak ezeket a nem-magyarokat is meg kell becsülnie, amint hogy tudjuk, hogy Szent

<sup>1</sup> Deér, Heidnisches u. Christliches, 80. l.

István utódai az idegen «hospes»-eknek tényleg külön privilégiumokkal biztosították saját életformáikban való életüket magyar földön. De tévedés volna ebből arra következtetni, hogy Szent István valamiféle kisebbségvédelmi szervezetet ajánlott volna fiának figyelmébe, olyan rendszabályok és törvények hozását, amelyek a beköltözött idegeneknek lehetővé tegyék külön nemzetiségük fenntartását. Erről már azért sem lehet szó, mert Szent István a nyelvi különbséget megemlíti ugyan az embercsoportokat megkülönböztető eltérések között, de benne egyáltalában nem lát nemzetiségi jellemző vonást. Ilyent nem is láthatott az ő korában senki; a Karolingok és az Ottók birodalma a kereszténység univerzális átfogó erejével foglalt egybe sokféle népeket, és benne az volt a lényeges, hogy ezek a keresztény monarcha kormánypálcája alatt keresztény életben tartsák fenn magukat, nem pedig az, hogy aki egyszer ezt vagy azt a nyelvet beszélte, az mindenképp megmaradjon a saját nyelvében. A korszak nem ismerte a nemzeti-ségi problematikát és senkinek sem juthatott eszébe azon törnie fejét: megmaradhat-e a bevándorolt német németnek. Ellenkezőleg Szent István elfogása éppenséggel nem zárhatta ki a természetes asszimilációt, amely a különféle bevándoroltaknak a magyarsággal való együttéléséből erőszak nélkül adódik. Azokat a német lovagokat, akiknek szolgálatait igénybe vette belső uralma megszilárdításánál, magyar birtokokkal ajándékozta meg ugyanolyan jogon, mint magyar származású híveit, magyar méltóságokat adott nekik és kétségtelenül már ő indította el őket a megmagyarosodás természetes útján. Amikor tehát jó bánásmódot: «jóakarató táplálást és tisztességes tartást» kíván a vendégek számára jövődő utódától, ezzel nem kisebbségi jogokat, hanem azon általános keresztény emberi jogokat követeli, amelyekre az egyházjog szerint is igényük volt a jövevényeknek, s amint hasonló bánásmódot szab meg számukra már a VIII. és IX. század egyházi és világi törvényhozása. Szent Istvánnak ez a rendelkezése is magyar földön való megvalósítását képezi a középkori keresztény gondolatnak.

Ez a keresztény univerzalizmus még hosszú időn át megtartotta uralmát, és bár a népi egyéniségek, az ő természetesen kifejtett különbségeik következtében a középkorban is folyton surlódtak, sőt véresen küzdöttek is egymással, a keresztény gondolat még nem engedte a nemzetiség tudatosodását és ezzel a nemzetiségi küzdelmek kifejlődését. Szent István mélyen keresztény gondolata: hogy a magyarok maguk közé fogadják a jövevényeket is, még századokon keresztül megmaradt, s talán nem tévedünk, ha a nemzetiségek békés együttélésének itthoni hosszabb időtartamát, mint szomszédainknál, éppen az ő berendezésének tulajdonítjuk. Csehek és németek, németek és lengyelek már a XIII. és XIV. századtól kezdve állandó nemzetiségi harcban élnek Cseh- és Lengyelország területén: ott a keresztény felebaráti szeretet parancsa sokkal korábban elvesztette pozitív hatását, mint Szent István birodalmában. Sőt nálunk még tovább mentek és nemcsak a keresztényi jó bánásmódot biztosították Szent István szellemében a bevándorlóknak, hanem az ő privilégiumaikat állan-

dóan fenntartották, s ezzel lehetővé tették — akaratlanul is, mert ilyent akarni anachronizmus lett volna akkor — azok nemzetiségének sértetlen és háborítatlan fenntartását is. A Szent Istvántól ide beültetett európai keresztény mag, mint az ő többi átültetése, megfogant és olyan berendezést hívott életre, amely egyenesen jellemző lett a magyar állam és nemzet létformájára, s amelyet nálunk ma is róla neveznek előszeretettel «szent-istváni állameszmének».<sup>1</sup>

Utóbbi évtizedeink publicisztikájának véleményét erről a koncepcióról a legvilágosabban gróf Bethlen István fejezte ki.<sup>2</sup> Szerinte «Szent István magyar államot alapított, de nem úgy, hogy az itt élő vagy általa idetelepített nem magyar népeket és néptöredékeket egyúttal erőszakkal megmagyarosítani törekedett volna, sőt ezek mindegyikének, jelentőségének megfelelő, egészen a nemzeti autonómiáig terjedő privilégiumokat adott, meghagyta nekik szokásaikkal együtt sajátos kulturájukat, nyelvüket, sőt közjogi különállásukat és így illesztette be őket a birodalom egységébe». Szent István ma is még a magyarság egyetlen mithikus törvényhozója, s minden helyeset és célszerűt, amit életünkben találunk, ma is szeretünk reá, a kútforrásra visszavinni. A régi magyar berendezés tényleg ilyen külön nemzeti életet biztosított a nem-magyar népeknek az ország határain belül, s e külön életnek lehetőséget azon keresztény szellemű koncepció adott, amelyet Szent István valósított meg nálunk és mint saját berendezését ajánlotta fia és utóda figyelmébe. Ennyiben joggal nevezzük az egészet «szent-istváninak». De az előbbiekből tudjuk, hogy Szent István nem adott «közjogi különállást» a nem-magyar népeknek, amelyek az ő korában különben is aránylag csekély számban voltak; ez a közjogi biztosítéka a nem-magyar városoknak és kerületeknek: németeknek, erdélyi szászoknak, kúnoknak, jászoknak, ruténeknek, a keresztény állam azon európai szervezetéből következett, amely másutt is megvalósult a nemzeti öntudatosulást megelőző korokban, de sehol sem oly hatékonyan a kisebbségek javára és sehol sem oly hosszú időre, mint éppen Szent István országában. Ha tehát Szent István nem is adott és akkor még nem is adhatott közjogi jelentőségű privilégiumokat a nem-magyaroknak, az ily előjogok mégis az ő eredeti koncepciója szellemében jöttek létre fejlettebb viszonyok között, amelyekben kétségtelenül ő sem elégedett volna meg azzal, hogy a bevándorlók védelmében keresztény morális parancsra hivatkozzék, hanem ő is privilégiumokkal, közjogi jelentőségű, uralkodói aktusokkal szerzett volna érvényt elképzelésének. Az, amit ma szentistváni állameszmének nevezünk, ezek szerint valósággal Szent István gondolatából következik, annak korszerű kifejezése, s a szentistváni középkori állam hagyatékának tudatosítása.

Miként Szent István egyéb államjogi és társadalmi alkotásai, ez a koncepciója is tanúságot tett évezredes életképességéről, amikor a benne rejlő

<sup>1</sup> Hóman, Magyar Történet I<sup>2</sup>. 193. l. és Déér id. m. 23. l.

<sup>2</sup> Gróf Bethlen István, Szent István napján, Pesti Napló, 1937. aug. 20.

szentistváni gondolat szellemében, a változott és hozzá még az újkorban mind komplikáltabb viszonyok között kiterelődött és alkalmazkodott. Ezt az átalakulást napjainkban is megfigyelhetjük. Szent István állameszméjét az ő eredeti formájában fejezi ki Bethlen István, amikor megállapítja, hogy ezen a területen «nem lehet tisztán a nemzetiségi elv alapján államokat alapítani», és hogy különféle történetpolitikai, földrajzi, gazdasági és kulturális erők «elszakíthatatlan kapcsolatokat és érdekközösségeket teremtettek és tartanak fenn» az itt élő népek és néptörzsek között — ez Szent Istvánnak nemcsak szelleme, hanem, mondhatjuk, saját hangja is. De az már nem az ő hangja, hanem szellemének a mai viszonyokhoz, a magyarság erőviszonyaihoz való logikus alkalmazása, mikor ez egymásra utalt népek együttélésének formájaként «modern szóval élve föderalisztikus összefogás» merül fel. Szent István korában alig volt nem-magyar lakosság, — a tótok egy része, az oláhok, rutének, szerbek kivétel nélkül később vándoroltak az országba, az itt talált alacsonyabb kultúrájú tót és az egyenkint bevándorló német a dolog természete szerint nem is kívánhatott beleszólást az állam igazgatásába. De később is, a középkori keresztény államban a magyarság és annak közjogi kifejezője, a király volt az, aki a bevándorlók nemzeti életét privilégiumaival, s egész helyi közigazgatási autonómia adásával lehetővé tette. Szent István korában és utóbb is a magyar vezetés irányította ezt az államot, s ezt a magyar vezetést a török kor vérveszteségei után, a XVII—XVIII. századi idegen bevándorlás dacára, még a kiegyezési korszakban is fenn tudtuk tartani, — igaz, ekkor már csak az Ausztriával való kapcsolat és a hármasszövetségben való védettségünk segítségével. Ha pedig ma a föderalisztikus összefogást tartanánk a szentistváni állameszme követelésének annyira, hogy ennek megvalósításával vélnők Szent István birodalmát feltámaszthatónak: akkor megint az ősi rendszernek az ő alapítója szellemében való továbbképzéséről van szó. A viszonyok számunkra véglegesen megromlottak, s az az uralmi helyzet, amelyet Szent István és népe elfoglalt, a megfogyott magyarság számára, megnövekedett és kultúrában is nagykorúvá vált népek közt alig remélhető. De ha erről egyszer tényleg le kellene mondani, a Bethlen Istvántól meglátott és sok fiatal rétegtől hangoztatott új berendezés bizonyára megfelelné Szent István gyakorlati érzékének, de egyúttal keresztény és magyar szellemének is.

## II.

Emléke a középkor vallásos szellemmel telített századaiban, az Egyháztól kezdeményezett állandó tiszteletén keresztül, sokkal inkább benne volt a magyarság mindennapi életében, mint ma, amikor egyházi ünneplése még a vallásos hívők lelkére is inkább csak az illető ünnepnapon tesz mélyebb benyomást. A középkori ember hétköznapi is benne élt egyházában, s mélyebb értelemben valósította meg annak intencióit saját életében, mint mi, akik mint hívők is hitetlen környezet nyomása alatt élünk. És Szent

István egyházi tisztelete kezdettől fogva egyúttal nemzeti jellegű is volt, attól kezdve, hogy Szent László VII. Gergely pápa felhatalmazásával 1083-ban országos keretben, országos zsinaton, egyházi és világi vezetőemberei segédkezésével, háromnapos országos böjt után «felemeltette» az alapító szent király holttestét. Ugyancsak Szent László iktatta István napját a magyarok számára a kötelező ünnepek közé és az ő emlékének méltóbb megünneplésére az addig, Szent István rendelkezéséből Nagyboldogasszony napján tartott országos törvénynapot Szent István király napjára helyezte át.<sup>1</sup> Mindezzel lehetővé vált, hogy a középkori egyház mindazon eszköze mozgásba jöjjön Szent István emléke érdekében, ami csak rendelkezésére állott ennek a népiség mélyén gyökerező egyháznak, s ezek az eszközök: szentbeszéd, ünnepi szentmisék hozzátartozó officiummal, litániákon való segítségül hívás, himnuszok, antiphonák, sequentiák, annál mélyebbre nyomultak a magyar nép lelkébe, mert hiszen ennek a szentnek a tisztelete a legmagyarabb, igazi magyar ügy is volt.

A prédikációk évente az ország minden templomában a nép elé állították az alapító király alakját, s bár elsősorban a hagiográfikus formalizmust is nyújtó Hartvik-legendája alapján készültek, Szent István tényleges életének jellemző vallásos-nemzeti, egyházi-világi összefonottságánál fogva mégis a valóban élt apostolkirály képét vitték be népe tudatába. Ami szentbeszéd-beli jellemzés a XIV. és XV. századból, sajnos, leginkább csak az utóbbinak második feléből reánk maradt, kétségtelenül korábbi századokra megy vissza, s az is valószínű, hogy az egyes vonások, amelyekben a legendák Szent Istvánja tovább alakul, nem tisztán a tanult papság tudós találmányai, hanem sokszor néphagyományból származnak. Annak a szentnek legendás vonásait, akinek életéről egy egész nép értesül ünnepi prédikációkból, nem lehet tisztán filológiai eszközökkel szétkülönböztetni, s ha egy-egy szentnek egyes vonásai akár hajszálnyira is megegyeznek más szentek vonásaival, ebből még nem következik, hogy azokat úgy vették kölcsön és aggatták rá tudós tisztelői, a prédikáló, legendaíró papok. Először is a középkori vallásos ideál rendkívüli érvényénél fogva az egyes szentek, főként ugyanazon foglalkozásúak, valóságban is nagyban hasonlítottak egymáshoz, másrészt pedig népi képzelet is hatott és vitt át egyes, megragadóbb vonásokat a maga ismertebb, kedvesebb szentjére.<sup>2</sup> Szent István egyenes derekú, hajthatatlan, komoly szent ezekben a prédikációkban, s bár egyes vonásai, sőt egyenkint talán mindannyian megtalálhatók más középkori szentek életében is, mégis minden valószínűség megvan arra, hogy az ő életében is ezek a vonások uralkodtak, az pedig teljességgel bizonyosra vehető, hogy legendák és prédikációk olyan Szent Istvánt hagyományoztak reánk, amilyennek látta őt évszázadokon át az ő vallásos népe. Mikor Temesvári Pelbártnál azt olvassuk, hogy «testre kicsiny, lélekre nagy és merész, harcias és

<sup>1</sup> Hóman id. m. I<sup>2</sup>. 289. l.

<sup>2</sup> Horváth János, A magyar irodalmi műveltség kezdetei, 1931. 29. l.

okos» volt, lehet ezt is hagiográfikus kitalálásnak, ellentéttel játszó szent formalizmusnak minősítenünk, s talán meg is találhatjuk ugyanezen kifejezés mását egyéb legendákban; az uralkodó osztály a magyarok közt, anthropológiai leletek tanúsága szerint, inkább magas termetű volt, s III. Béla csontváza is ilyen: tehát a leírás tudós kitalálás is lehet, de számunkra az is értékes, ha tudjuk, hogy a nép kistermetűnek tartotta, s végső fokon ez a kistermetűség is elfogadható, ha meggondoljuk, hogy Szent István anyai ágon az erdélyi «gyulák»-nak a magyaroktól tán különböző, első-sorban türk, esetleg bolgár vérrrel kevert családjából származott.

Középkori egyházi szövegeinknek a népi magyar szempontokat is tekintetbe vevő megvizsgálása még sokkal realisabbá tehetné Szent István alakját, amint az reánk hagyományozódott. Temesvári Pelbárt szentbeszédében már mindazon keresztény erényekkel ékes Szent István, amelyekért mai napig dicsőítjük, de amiért őt különösen tiszteletre méltónak tartja, az magyar volta: Isten «nekünk, az ő minden magyarjának» adta benne az «igazságosság és a keresztény hit doktorát». Érdemei közt is az első, hogy általa a magyar nép kereszténységre tért, második hogy a szent példaképét adta, harmadik pedig, hogy ő a mi patrónusunk, s az ő közbenjárásától remélhetjük különösképpen üdvösségünket.<sup>1</sup> A leáldozó magyar középkor másik nagy ferences hitszónoka, Laskai Osvát a bizonyosság arra, hogy

Szent Istvánnak, mint a magyarság kizárólagos szimbolumának tudata annyira élt, hogy uralma idején a szittyia hagyományok még csak szóhoz sem juthattak: egyik szentbeszédében felsorolja Hunnust és Magort, Tordát és fiát Bendeguzt, ennek fiát Attilát, Isten ostorát és Buda testvérét, s mind-ezen pogány ősöket könnyörtelenül a pokolba taszítja: «Hát vajjon nem mindnyájan oda alá, a pokolba jutottak-e?»<sup>2</sup> Arra is van pozitív adatunk, hogy a szentbeszédnek nem maradtak a földöntúli erények légies távolában,



Szent István király.

<sup>1</sup> Pomerium sermonum de Sanctis, Nemz. Múz. Apponyi, 1623. Sermo 52.

<sup>2</sup> Sermones dominicales... Biga salutis in-

titulati, 1498. Sermo 19. Apponyi 35., ezt a részt már Apponyi Sándor gróf kihálászta és idézte.

mikor alakját idézték, hanem a magyar életet is próbálták alakítani és az ő eszményi alakjához felemelni: amint Pelbárt is szentbeszédeiben gyakran ostromozza a hatalmasok bűnös világi életét, ugyanerre használja a magyar középkor utolsó nagy írója, a Karthauzi Névtelen Szent István erényeit: ő hadai nyereségéből szentegyházakat és klastromokat rakatott, «kiket az mastani jobbágyurak és nemesek felégetnek, elpusztíjtnak és maguknak foglalnak — kiknek bosszúállója az teremő Uristen!» És jámbor bencéseket tett érsekké, püspökké, «kik nem pusztítottak, mint az mastaniak, kik el nem rekkentőttek Krisztusnak részét-jószágát, mint az mastaniak, kik sem házsártra, sem torkosságra, sem drága ruházatokra nem vesztögettek az szent alamizsnát, mint az mastaniak.»<sup>1</sup> Milyen távol van Szent Istvánnak e magyar életben gyökerező és abban hatékony életteljes szerepétől az a vértelen arckép, amelyet utóbb a XIX. század képzelt el róla magának!<sup>2</sup>

Középkori egyház és magyar nép ugyanezen kapcsolatát mutatják a himnuszok, amelyek a szent egyházi tiszteletének eszközei, s a missalékból és breviariumokból, hol Szent István közbenjárását kérő latin himnuszok a ma még eléggé át nem kutatott anyagban is már a XIV. századtól kezdve felmerülnek, átmentek a nép ajkára, s azon bizonyára korán magyarra váltak. Itt nem az a lényeges, hogy a róla szóló himnuszok általános vallásos tartalmúak és ennél fogva királyi és magyar egyénisége többé-kevésbbé háttérben marad; a himnuszok latin formája mindenben alkalmazkodik az egyetemes egyház himnuszaihoz, azok hatalmas szárnyalása és ritmikus könnyedsége egyként megvan bennük, s így bizonyos is, hogy a magyar papságra és általa a hívekre éppoly mély hatással voltak, mint például az Űrnapi officiumban a Pange lingua és a Lauda Sion, vagy akár a Vexilla regis és az Ave maris stella. A XIV. századtól kezdve egymásután tudomásunk van ily Szent István-himnuszokról és sequentiákról, aminők az «Ave beate rex Stephane, Inclita spes gentis tuae» kezdetű, vagy a «Gaude mater Ungaria, Prolis agens praeconium» és a «Gaudens coeli nova luce Tonitruum vox dum clangit». Már a kezdetekből is kiérzik a középkori magyar nép örömteljes hálája az Űr ajándékáért, hogy Szent Istvánban apostolát és az üdvösségre vezetőjét nyerte el. Az egyházi vonatkozások közül mindegyre felüti fejét a magyar érzés, Pannonia öröme azon a gyermekén, akit Géza víziója megígért, aki Libanon cédrusaként sudár ifjúvá nőtt, s aki hajnali csillagként tölti el a magyarok lelkét:

«Sidus claret matutinum:  
Ante solem fert vexillum.  
Per quod solis fulsit lumen  
In Hungarorum mentibus.»

<sup>1</sup> Horváth, id. m. 245. l.

<sup>2</sup> Egyéb középkori prédikációs irodalmat l. Gockler Imre, Szent István király a magyar iro-

dalomban, 1936., a pécsi egyetemi Magyar Intézet Értekezései, 19., 13. l.

A XIV. századi feljegyzésű «Corde voce mente pura» a «Dies irae» meg-  
rázó ritmusát követi, de annak hármass rímeit négyesre bővítve elveszi a  
versformának zordságát, s így strófái könnyed bájjal követik egymást, —  
úgy látszik, ezért kedvelték még inkább, mint a többieket :

«Corde voce mente pura,  
Solvens Deo laudum iura :  
Idolorum spreta cura  
Laetare Pannonia.»

Az egyes himnuszok, sequentiák, antiphonák a Szent István-napi  
officiumban bizonyára váltakoztak, bár jelenleg semmiféle vizsgálatunk  
nincs az esztergomi, zágrábi consuetudo szerinti breviariumok és missalék  
Szent István officiumának történetéről, még kevésbé a külföldiekről.  
Az 1512-i, Velencében nyomtatott esztergomi missale egészen Szent István  
tisztelete jegyében készült, címlapján fametszetben Szent István látható,  
benn is ő jelenik meg kezdőbetű miniatürében.<sup>1</sup> Külföldi körökben is  
ismertté tette Josse Clichtoue, latinosan Jodocus Clichtoveus flandriai szár-  
mazású párisi theologus nagy műve, az Elucidatorium ecclesiasticum, ame-  
lyet Párisban, 1516-ban adott ki Gosztonyi János győri püspöknek ajánlva,  
aki magyarországi használatra rendelte meg. Az egyes himnuszokat vers-  
tani magyarázatok kísérik, s a Szent István-himnuszok : a Gaudet coeli  
és a Corde voce mellett, mivel a szerző szerint Szent István élete nem álta-  
lánosan ismert, külön közli életét is, a Hartvik-féle csodák leírásával ; a  
Szűz Máriának való felajánlás és a szent korona története különös módon  
kimaradt.<sup>2</sup> Az általános egyházi tiszteletből érthető, hogy a latin szövegek  
magyar fordításban is elkészültek, s ami kevés töredéke ismeretes e régi  
és ügyetlen szövegeknek, azok még világosabban mutatják, hogy a magyar  
nép Szent Istvánban elsősorban a saját népi apostolát tisztelte, hisz róla  
mondta : «te népednek nemes reménsége» «Idvezlégymi megtérésünknek  
bizony doktora és apostola» — mindig a magyar nép beszél ezekben a for-  
dításokban, holott az eredeti latin szövegekben az egyetemes egyházi latin  
stílus kifejezései ezt a benyomást gyakran elmossák. Minő általános a latin :

«ora pro populo,  
intervenire pro clero,  
ut nullus de tuis  
preda fiat hostis»

és mennyire magyarosan, igazi nemzeti imádságként hangozhatott a «prosa  
de sanctis» műfajába tartozó magyar szöveg a hívők ajkán :

<sup>1</sup> Nemz. Múz. (a Szabó Károly-féle Régi Magyar Könyvtárbeli köteteket a következőkben a Nemzeti Múzeum saját R. M. K. gyűjteményéből, s az ott őrzött Todorescu- és Apponyi-

könyvtárból idézem), R. M. K. III. 180.; az Apponyi 1615-ben a címlap képe kifestve.

<sup>2</sup> Apponyi 113.

«imágy ez te népedért  
 imágy egyházi szolgálókért es,  
 hogy egy ellenség se légyen  
 ragadozó ez te néped között Amen.»<sup>1</sup>

A vallásos hittől és egyháziasságtól táplált tisztelete Szent Istvánnak nem apadt, nem is apadhatott, hiszen a katolikus egyház, még XVI. századi veszteségei közben is, érintetlenül fenntartotta egész szervezetét és szellemét Magyarországon, a Szent István ünnepek évenként tovább folytak, prédikációk és himnuszok tovább is őt állították példányképül és az ő pátrónusi támogatását esedezték. Ez az egyházi tisztelet a hívők körében változatlanul élt, változást, s ezzel hagyományos alakjának új színeit, a világi jellegű irodalom hozott. Már a középkor vallásos századaiban is érvényesültek világi érdekek Szent István rajzánál, mint láttuk, elsősorban a történetírásban, s nem minden ironia nélküli az a már megismert tény, hogy a szent király alakját éppen a pozitivista célú, a tények leírására törekvő történetírók, a krónikások deformálták leginkább. A Vazul leszármazóinak uralkodása alatt létrejött krónikák siránkozó öregje, a szinte a bűntudat határán járó Szent István tovább él mindazon történészeknél, akik az ősi szövegekre támaszkodtak, s ezért a krónikások céhében ott lappanghatott valami kellemetlen érzés, valami zavar, amikor a magyar történet során Szent Istvánról kellett írniok. Innen van, hogy a legnagyobb és legelterjedtebb krónikák, Kálti Márk műve, a Bécsi Képes Krónika Nagy Lajos korában, s Turóczi Jánosé Hunyadi Mátyás korában, egyképpen szűkszavúak Szent István uralkodása leírásában, még attól is tartózkodnak, hogy a Hartvik-legenda adataihoz nyúljanak. Ha csak történészei adataiból ismerte volna meg a középkori magyarság Szent Istvánt, akkor rég kifelejtette volna az élő nemzeti hagyományból. Az elvilágiasodás továbbra is a történetírásban jelentkezik, még pedig a Hunyadi Mátyás korabeli renaissance-szellem hatása alatt.

Mátyás udvari történetírója, az olasz Bonfini, külsőleg nemhogy elvilágiasítaná Szent Istvánt, váratlanul egészen vallásos szellemben és sokkal részletesebben tárgyalja, mint elődei, a magyar krónikások. Nem restelli Hartvik legendáját és a Szent Imre legendát részleteiben is átvenni, a jámbor csodák mind ott vannak művében: Gézának és Saroltának látomásai, a sátor lebegése, akárcsak a «felemeltetés» alkalmával a sír körül történt csodák, meg az Imre hercegtől Szent Mórnak adott hét csók története. Látványos tehát azt hihetné az ember, hogy a humanista olasz teszi jóvá a magyar krónikások mulasztásait és írja le először Magyarország története keretében az apostoli királyt. De nehéz elhinni, egy egész könyvet igénybe vevő Szent István életrajza olvasásakor, hogy ő el is hiszi ezeket a vallásos dolgokat, bár a hitetlenségnek egyetlen kiszólásával sem találkozunk. De előadásmódja ugyanaz, mint nagy műve többi részében: humanista, klasz-

<sup>1</sup> Alszeghy Zsolt, Szent István az egyházi költészetben, a jelen munkában.

szikusan rétori, a legenda adataiból hosszadalmas körmondatokat szerkeszt, amelyeknek amint kifogy a lélekzetük, velük fogy hitünk is Bonfini vallásosságában, előadása őszinteségében. A XI. század vallásos szövegeit átírva, nem tudja átmenteni azok naiv, vallásos légkörét; előadása humanistává, racionálissá stilizálja az egészet, minden világos lesz benne, s ennél a racionális fénynél egyszer csak azt vesszük észre, hogy vértelen szentek szavalnak és cselekednek úgy, ahogy szentekhez illik, aminthogy Bonfini vitézei sem a magyar vitézek, hanem, miként maga is nevezi őket, Ulysses, Diomedes, Achilles. S minél világosabban magyaráz, annál inkább eltér a valóságtól, például mikor megoldja a magyar krónika ellenmondását,



Szent István király.

hogy Gizella királyné szent asszony volt és mégis ő követte el Vazulon a sötét büntényt; ezt azzal világosítja fel, hogy Szent Istvánnak két Gizella nevű felesége volt.

Hasonló kétséggel kell néznünk egy másik, Mátyástól inspirált történeti művet, Ranzano lucerai püspök rövid magyar történetét. Bármennyire «epitome» is ez a munka és «könyvek» helyett «indexek»-ben van írva, annyi helye mégis van, hogy a Gézának megjelenő Szűz Mária és a Saroltától álmában látott Szent István protomartyr szájából hosszú, elegáns latinitású beszédek jegyezzen fel. Szűz Mária Géza álmában «nagyon szép asszony», akit csodás fény övez, és sok szűz kísér; Szent István hagyományos erényeinek sora is megváltozik: virtuosus, humanus, elegans, prudens — és jó, hogy hozzáteszi a szerző: christianus, különben semmi sem bizonyítaná szent-

ségét. Életében nem is akad transcendens jellegű elbeszélni való, csak születésekor a szülei víziója és halála után a csodák, amelyeket azonban nem mond el Ranzano, mivelhogy ő csak epitomét ír, s így nincs helye többé. Bonfini és Ranzano álvallásos, erősen racionalista szemlélete a két szerző nagy elterjedtsége következtében nagy hatással volt a magyar világi tudat további kialakulására; azt a racionális módot, amellyel a lucerai püspök a csodák elmondását elhárítja magától, a protestáns történészeknél is meg fogjuk találni.

De a magyar kereszténység hagyományos szelleme, amely a humanistákra is rákényszerítette a vallásos előadásmódnak gáncsnélküli külsőségeit, még a következő században is elég erős volt arra, hogy a hatalmasan feltörekvő protestáns történeti szellemet is befolyásolja. A protestáns Heltai Gáspár 1574-ben Kolozsvárott kiadván a magyar Bonfini, bármennyire rövidíti és átírja is ezt, megfosztva humanista túlzásaitól, jó magyarrá változtatva, Szent István történetében nem hallgatja el Géza látomását, de nem mondja, hogy Szűz Mária jelent meg neki, hanem «az Isten vigasztalá őtet álmában és ígéretet tőn neki: . . . a Te fiad, az leszen Magyar király és az nyitja meg a Magyaroknak az üdvösségnek ajtaját.» És halála előtt püspökei és urai előtt így szólt: «Én az Magyarországot ajánlottam még régen a Szűz Mária asszonyunknak és azt választottam patrónának az Magyaroknak és az ő nevére verettem a Magyaroknak pénzét. Ezokáért állhatatos szűvel szolgáljatok mindnyájan asszonyunknak. És ha valami veszedelem akarna jönni reátok, ő az ő palástyával befedezi és mególtalmazza a Magyar országot, mert ő Patrona Hungariae.» A XI. századi eleven magyar hagyomány így kerül Mátyás humanistáján keresztül a protestáns hitű magyar közönség elé, s ez a szöveg annak is bizonyítéka, hogy a XVI. század protestáns szellemétől a Patrona Hungariae alakja és fogalma nem volt idegen.<sup>1</sup>

Ha az lett volna, Heltai ezt a részt is elhagyhatta vagy átalakíthatta volna, mint Bonfini szövegéből annyi mást, s mint például Kupa lázadását, amelyben Heltai, a szegény népnek e törhetetlen demokratikus előharcosa — tudtommal egészen eredeti módon — a zabolátlan nagyurak és nagybirtokosok zsarnoki kísérletét látja a szegény «község» elnyomására: felkeltek az «urak és támadást művelének az országban és a községet erővel kezdék elhajtani a római kereszténységről. Dulni kezdék azokáért a falukat. Ez mikoron jobban egyben gyülekeztek volna, megkezdék az királyi városokat is, mind Veszprémet a Balaton víz mellett, mind egyebeket is.» Kupa volt köztük a «főáruló», és Szent István, mint szociális király, nemcsak a kereszténységet, de a szegény magyar községet is megmentette az ő leverésével. Nyugaton már tényleg megindult a fejedelmi hatalom azon az úton, amely a nagyurak befolyásának megsemmisüléséhez és a szegény nép felszabadításához vezetett, a királyi Magyarországon is a király, I. Ferdinánd követelte a jobbágyság helyzetének javítását az urakkal és nemességgel szemben, de az erdélyi viszo-



Szent István diadalkocsin.

nyokat Heltai mégis messze megelőzte, amikor Szent Istvánt ilyképpen szociális királlyá tette meg.<sup>1</sup>

Szent István nemzeti tiszteletét eddig áttekintvén és keresvén az azt szabályozó erőket, a továbbiakban, a szellemi élet mind erősebb differenciálódásával feladatunk is mind nehezebbé válik. Sem az egyes szellemi irányok története nincs eléggé kidolgozva, sem pedig Szent Istvánnak ezekben való elhelyezkedése. Külön vizsgálatra volna szükség, amely az egész XVI—XVII. századi protestáns irodalomra kiterjedve meg tudná állapítani, meddig maradt meg Heltai felfogása, s mikor és mily gyorsan távolodott el tőle a katolicizmussal minden téren szembehelyezkedő protestáns felfogás. De külön vizsgálat volna szükséges Szent István alakjának külföldi tükröződését illetően is, ahol a német irodalomnak különösen jelentős szerepe volt, miként ezt egyes példákön a továbbiakban látni fogjuk. Végül nem ismerjük azon szemléletváltást, amelynek egyes állomásait középkori szellem, renaissance és barokk fogalmakkal szoktuk megjelölni, s melynek hullámvázában, egymásbafonódásában adódik és lesz érthető Szent István szemléletének a változása is. Alkalmi feladatom vállalásakor sem a hazai szellemi irányok ily történetét el nem készíthettem, sem pedig arra nem vállalkozhattam, hogy akár az összes protestáns, akár az összes külföldi említéseit Szent Istvánnak összegyűjtsem. Pedig biztos eredményekre ily részletkutatások nélkül nem juthatunk. A következőkben inkább a főirányokat mutatom be, a rendelkezésemre álló, elismerem, korlátolt anyag alapján, s így azzal is tisztában vagyok, hogy adataim kiegészítésre, megállapításaim kijavításra szorulnak.

A reformáció korának katolikusai közt tovább élt Szent István vallásos tisztelete, amint azt a középkori egyház áthagyományozta. Nagy hatása volt itt annak, hogy a Hartvik-legendának több, század-eleji kiadása után a karthauzi szerzetes, Surius Lőrinc 1576-ban nyomtatásba adta Hartvik klasszikusra stilizált legendáját,<sup>2</sup> s ezt az Erdélyben is járt francia tudós, Bongarsius Jakab, 1600-ban Frankfurtban kiadott nagy művében, a magyar történet forrásai gyűjteményében is lenyomatta. A XVII. és XVIII. századi katolikus prédikációk Szent István életét állandóan ezekből a szövegekből vették át, Surius és Bongarsius óta egész a legújabb időkig Hartvik fejlett, egyházas Szent István alakja uralkodott, s a Nagy és Kis legenda képe háttérben maradt.<sup>3</sup> Hartvik szövege pedig a katolikus körökön túl is forrásul szolgált azon heroikus színezetű feldolgozásokhoz, melyek előbb még humanista, renaissance, majd barokk formákban vitték tovább Szent István középkori

<sup>1</sup> Heltai, *Chronica*, első kiadás 27a, 28a, 31b.

<sup>2</sup> Surius stilizálására I. Karácsonyi János, Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla, 1891. 208. l.

<sup>3</sup> Egy korábbi Hartvik-kiadás: *Legende sanctorum regni Hungarie in Lombardica historia non contente*, Apponyi 57. sz., másik kiadás: Joh. Dlugosch, *Vita bni Stanislai*...

necnon legende sanctorum Polonie Hungarie Bohemie Moravie Prussie et Silesie patronorum in lombardica historia non contente, Krakó, 1511. Apponyi 1610. sz. A nagy legendaszükséglet, mely ily kiadásokból megállapítható lenne, tanulságos jelenség Luther megjelenése előtt e középkorkeuturópai országokban.

tiszteletét. A német birodalmi származású félkalandor, egész tudós Sommer János, brassói és besztercei rektor, utóbb unitárius és Dávid Ferenc veje, a magyar királyok verses történetében nagy tisztelettel beszél a «szent-királyról», aki először merítette meg a keresztény hit szörnyű ellenségeit a szent habokban, s aki a lázadókkal folyton harcolni kényszerült; előadása csupa klasszikus csatakép, semmi természetfölötti, a korona elnyerésénél még a pápa nevének említésétől is megszabadítja a klasszikus latinság:

«Tunc demum Latia missam tellure coronam,  
Et data securo pectore sceptrum tulit.»

A Konrád elleni harc leírásának a Szent Istvánról szóló részben annak jóformán felét szenteli, s ezzel is hozzájárul a történet elvilágiasításához, végén pedig az ősgesta, a Szent László korabeli krónika szükségmegoldása, a magával tehetetlen öreg király klasszikus hexameterben jelenik meg:

«Frigidaque includens optato membra sepulcro,  
Ad superos placida morte petivit iter»,

itt hagyva maga után a káoszt.<sup>1</sup>

A humanista költészet klasszicizálása azonban a katolikus restauráció terjedésével kezd újra vallásos szellemmel megtelni, bár a Bonfininál látható pogány külsőségek még mindig nem szakadnak le róla, sőt a XVI. század végén és az új század elején még inkább elburjánoznak. De alattuk nem a renaissance ember racionalizmusa, hanem a barokk vallásosság előképe rejtőzik. Ilyen Istvánfi Miklósnak, a történetírónak költeménye, amelyben «Danubii deae», «Dravi puellae», «Naides et celeris ripae Tibisci» siratják II. Lajos király halálát, és Szent István a Nimfának nevezett Szűz Máriával hallgatja az ország panaszos kérését:

«... decus o coeli clarissima Nympha,  
Cuius Pannonia est patrio sub numine, tuque,  
Rex Stephane aeterno quondam gratissime regi,  
Cur vestra infandos gens est perpessa dolores?  
Quid misera emeruit tantum? quae causa ferinam  
Barbariem et praedas ac tristia ferre coegit  
Funera curve animis tantae caelestibus irae?»<sup>2</sup>

Ez a mitológiával telített klasszikus költészet Istvánfinál mégis nem egyszer, így főként a Szűz Máriával foglalkozó helyeken, egyházi, vallásos költészetté magosul, s mint ilyen, átmenetet alkot, a racionális, humanista renaissance és a vallásos barokk között, ez utóbbinak éppúgy előfutára, mint most idézett versének tulajdonképpeni tárgya, Oláh Miklós is korai előképe volt Pázmány szellemének, s az 1711 után megvalósult zárt katolikus barokk államnak. Pogányság és katolikum, humanizmus és barokk még to-

<sup>1</sup> Jo. Sommeri, Reges Hungarici et clades Moldavica, Wittenberg, 1580. R. M. K. III. 4809. és Delitiae Poetarum Hungaricorum, Frankfurt, 1619. R. M. K. III. 1245.

<sup>2</sup> Nicolaus Istvánffy: Carmina (Bibl. Scriptorum medii recentisque aetorum. Ed. J. Holub et L. Juhász.) Carmen I. 155–161.

vább keverednek egymással, s időbe telik, míg a vallásos elem egyedül marad. A XVII. század első fele ily átmeneti idő, s a Jézustársaság nagyszombati kollégiuma is «Romulus terrae Hungariae»-nak nevezi a szent királyt, amikor megállapítja, hogy Szent István «szimbolumaként» a királyi méltóságra csak hű katolikusok emelhetők: ne érintse az «angyali korona» — ez már állandó kifejezés lesz — annak homlokát, aki nem hívő.<sup>1</sup> Egy másik, Erdődy György gróftól, a későbbi tárnokmestertől kiadott munka Szent Istvánt vadul száguldó quadrigán ülő haragos, szakállas magyarnak ábrázolja, kezében mennyköveket tart, lovainak patái és kocsijának kerekei pogány templom márványát törik, a szöveg pedig sajátságos keveréke klasszikus, humanista és keresztény himnusz-reminiszcenciáknak:

«Lumen adest, Crux ecce micat, micat ignibus Aether :  
Huc oculos, huc Gens Hungara, lumen adest.  
O satis est somnis, Christus modo discutit illum :  
O satis est mortis, nunc tua vita venit . . .»<sup>2</sup>

Mielőtt a barokk kifejezőmód e zavarból kikristályosodnék, a Szent Istvánra vonatkozó anyag is gyarapszik, mégpedig két váratlan publikáció által.

Az egyik Révay Péter koronaőrnek munkája a koronáról, első és nagyhatású, többször kiadott szövegében 1613-ban jelent meg. Szent István emlékének és a tőle származó koronának tekintélyét semmi sem bizonyítja inkább, mint az a szeretet és lelkesedés, szinte vallásos áhítat, amely a protestáns koronaőrt vezette, amikor Bonfiniből, Joviusból, sok egyéb hazai és külföldi kútfőből összeállította a szent korona viszontagságainak történetét és először írta le, az akkori viszonyokhoz képest szakszerűen, a koronát és a többi koronázási jelvényt. A «szent, angyali, apostoli» korona nála jelenik meg a világi írók közt misztikus fényben, s ezzel állandó mintát nyújt a későbbi katolikus barokknak. Szerinte Szent István a koronát «divina revelatione et Angeli iussu» nyerte el, s a magyarság benne nemcsak a királyi fő díszét és felségét tiszteli, hanem még inkább az ő megismert és vallott keresztény igazságának szimbolumát. Ennek a koronának van valamely titkos ereje «magnetica virtus»-a, ami fényét és a nép állandó tiszteletét megmagyarázza. «Miként az éj vagy világ nem tűr el másik napot, éppoly kevéssé képzelhető az ország és a kapcsolt részek határain belül más korona», amit bizonyít Bocskaynak a töröktől kapott koronája is, annak érvénytelensége. Révay egész történeti felfogása a szent korona e központi élményéből sugárzik ki: a szent korona egységet jelent, visszavonás pedig a szent korona iránti tiszteletlenséget, amit Isten azonnal megbüntet, így a mohácsi vész utáni egyenetlenséget is; a török szövetség hasonlóképpen ily súlyos bűn volt. Révay tizennégy évig őrizte a szent

<sup>1</sup> Apparatus regius . . . Symbolis regum Hungariae adornatus, Viennae, 1618. R. M. K. III. 1207.

<sup>2</sup> Gloria virtutis Hungaricae, Dvaci, 1633. Apponyi 2027. sz.

koronát, s esküjéhez híven el nem hagyta akkor sem, mikor Bethlen Gábor kezébe került, és ez Kassára, Ecsedre vitette; koronaőri hű szolgálatait is felülmúlja azonban az a szolgálat, amelyet a szent korona tiszteletének könyve megírásával tett.<sup>1</sup>

A másik a kőszegi születésű jezsuitának, Inchofer Menyhértnek, messinai, majd római tanárnak 1644-ben Rómában, Jakosich György veszprémi püspök kérésére, Lósy Imre esztergomi érsek támogatásával megjelent nagy egyháztörténeti műve, amelyben többi közt Szent István korának minden emlékét, a törvényeket, legendákat, Intelmeket, a pannonhalmi alapító oklevelet nemcsak közli, hanem óriási tudományos anyaggal összeveti, a problémákat körvonalazza; mindezen úttörő munkájával egész a mi korszakunkig befolyásolta a történettudományt, s anyagot szolgáltatott a Szent Istvánnal foglalkozó irodalomnak. Ő közölte a Levakovich Rafael horvát minoritától hamisított Szilveszter-bullát is, amely annak dacára, hogy állandóan sokan hittek benne, voltak idők, mikor Katona István, Szalay László, Horváth Mihály, Georg von Waitz, Pauler Gyula is hitelesnek tartották, időnként mégis heves vita tárgyát képezte; hamis voltát legrészletesebben szintén egyházi férfiú, Karácsonyi János mutatta ki.<sup>2</sup>

Révay Péter és Inchofer művének egyaránt nagy a jelentősége, a jezsuita és a protestáns főúr nélkül Szent István barokk stílusú tisztelete nem ölelhetett volna annyi tárgyat fel, és nem lehetett volna annyira sokoldalú, pedig ez a barokk mozgalmasságnak tárgyi feltétele volt. Az angyali korona, a látomások, a Szűz Máriának felajánlott ország képzetei most már nem szórványosan tűnnek fel, hanem szinte a gerincét teszik a barokk Szent István-tiszteletnek. A tisztelet pedig szigorúan beleilleszkedik a katolikus egyházi életbe, aminthogy a Regnum Marianum fogalma is egyképpen katolikus és magyar, a kettő egymástól el nem választható. S amint Mária országának politikája és zárt katolikus államfelfogása 1711 után valósul meg, a protestantizmus teljes háttérbe szorításával és hallgatásra kárhoztatásával, de az arra irányuló törekvések már a XVII. században megkezdődnek és nagy anyagi és szellemi eszközökkel folytattatnak I. Lipót király uralkodása alatt: éppen így a Regnum Marianum barokk szellemisége is már az előző században elkészül, hogy a következőben átvegye az ország egyedüli vezetését. Ez az új szellem figyelhető meg Szent István tiszteletében is, amelynek egyházi jellegét hangsúlyozzák a nagyszombati jezsuita kollégium kiadásában megjelent officiumai Magyarország patrónus-szentjeinek. Ezek az officiumok a többi magyar vagy Magyarországgal kapcsolatba hozható szent ünnepének imáit, breviáriumait, antiphonáit, laudes-eit, zsoltárait közlik; a Szelepcsényi György érsek parancsára 1680-ban össze-

<sup>1</sup> Petri de Rewa Commentarius, ap. Schwandtner, I., 431., 456., 461. l.; koronaőri működésére l. Szilágyi Sándor, Révay Péter és a szentkorona, 1875.

<sup>2</sup> Inchofer, Annales ecclesiastici regni Hun-

gariae, Roma, 1644.; a Szilveszter bullára l. Karácsonyi id. m., a kérdés régebbi történetére Lányi—Knauz, Magyar egyháztörténelem, I. 1866. 229. l. j.

írtak tartalmában megtaláljuk Szent István egész legendai élettörténetét is : in II. nocturno a IV. lectio Géza és Sarolta látomását dicséri, az V. lectio a születés, Adalbert szereplése, az ellenségekkel folytatott küzdelmek, Szentmárton apátságának történetét, a VI. lectio az ország megtérését mondja el, amely István imáinak és «in cinere et cilicio» végzett könyörgéseinek eredménye. Ugyancsak megállapíttatnak Szent István napja quartáján, septimáján és oktaváján az imádságok.<sup>1</sup> A pannonhalmi főapát, Lendvay Placid külön kiadja a szentmártoni főapátságban használatos «*proprium sanctorum*»-ot, benne Szent Istvánnal kapcsolatosan az országotól sokban különböző officiumokkal, s egyebek közt az antiphonával: «Lux lucis invisibilis Christus est, quem gens Hungara videre meruit, cum per Beatum Stephanum in tenebris evocata in Christum credidit»; a pannonhalmi szokásban, ha lehet, még szorosabb a magyarság és egyház kapcsolata, szinte minden sorában az officiumnak ott a «gens Hungarica» említése.<sup>2</sup>

Csak természetes, hogy a megnövekedett és pontosabban körülírt egyházi tisztelettel a himnuszok és szentbeszéddek is elmélyülnek. Teljes magyarnyelvű himnuszok csak a XVII. századból maradtak fenn, a legelsőek még gyakran krónikásan mondják el a szent történetét Hartvik legendája alapján, így például a Kisdi Benedek egri érseknek ajánlott 1651-i Cantus catholici-ban a «Szent István király, Istennek szolgája» kezdetű, mely erősen hangsúlyozza Szűz Mária védőségét :

«Innen hivatik Pátrónájának,  
Magyarország oltalmazójának,  
Ellenség ellen bajvívó paisnak és biztatójának.»<sup>3</sup>

Szűz Mária tiszteletét korábban sem lehetne el mellőzni Szent Istvánét vizsgálva, az ellenreformáció korától kezdve azonban szinte minden Szűz Máriát invocáló himnuszba belekerül a Patrona Hungariae büszke magyar címe, így: «Angyaloknak nagyságos asszonya, Úr Jézusnak dicsőséges anyja, Mennysországnak királyné asszonya, paradicsomnak megnyitott kapuja . . . királyoknak oktató mestere, Magyarországnak választott vezére», vagy egy másikban :

«Azért ó szent Szűz Mária, régi magyarok patrónája,  
Országodra kis nyájadra tekincs, s légy hiú oltalmazója,  
Nőjjön bennünk szent szerelmed, és tőlünk áldassék szent neved. Amen.»<sup>4</sup>

Szent István felajánlásának emlékéből egész képzetsor származik : Magyarország asszonya védi és támogatja népét, de ha népe elhagyja a hit útját, feslett élethez pártol, vagy pedig a hit egységét megtöri, sorsára hagyja, bűnei büntetéséül. Viszont Szűz Mária az, akinek oltalmát és támo-

<sup>1</sup> Officia propria s. patronorum regni Hung. 1650. R. M. K. II. 737., 1680. R. M. K. III. 3035. Nova quaedam officia, cum propriis sanctorum patronorum r. H., quae necdum passim in Breviariis Romanis impressa habentur, 1680. R. M. K. II. 1472.

<sup>2</sup> Proprium sanctorum exempti archicoenobii S. Martini S. Montis Pannoniae, Viennae, 1693. R. M. K. III. 3791.

<sup>3</sup> Cantus Catholici, 1651. R. M. K. I. 856., 147. l., v. ö. Alszegehy id. m.

<sup>4</sup> Cantus Catholici, 106. és 117. l.

gatását kell kérni, hogy az ország a bűnöktől megtisztuljon és hogy a hit egysége, a protestánsok megtérésével, megint helyreálljon. Ezek az erkölcsi gondolatok még azon száraz énekekben is fel-felcsendülnek, amelyek egyébként csak a szent király életrajzi adatait szedik versekbe. Így Kájoni János énekei közt a Szent Istvánhoz szóló másodikban:

«De mihelyen hátra veték Asszonyunknak,  
Kegyelmes oltalmát szép Szűz Máriának:  
Elkezdék veszteni fényét országoknak,  
Kit már könnyes szemmel mindnyájan láthatnak.»<sup>1</sup>

Egy másik himnuszban, az «Imádgym Istent értünk áldott Szent István király» litániaszerű refrén mellett, a Boldogságos Szűznek ajánlja országát:

«Hogy régi szent egységben, lehessünk mindnyájan egy hitben,  
Hogy az pogány eltologyék, és rajtunk ne uralkodgyék...»<sup>2</sup>

Az 1700-ban megjelent «Lelki paradicsom» himnusza Szent Istvánt, a «magyarok napfényét, Krisztus választott edényét» arra kéri, hogy különösen vigyázzon egyrészt bűnös, másrészt eretnek életre indult magyarjaira: «Magyaridra, kik indultanak balra», s

«Akik tőled elpártoltak,  
Szent hitedtől elfajultak,  
Add, hogy vissza jussanak.»<sup>3</sup>

Mai szemmel nézve ezek a XVII. században feljegyzett énekek művészi szempontból össze sem hasonlíthatók a középkori himnusz-költészet termékeivel, ritmusukban a litániák folyton ismétlődő fordulatai érződnek, verselésük nehézkes, de igazságtalanul ítélkeznénk róluk, ha tekintetbe nem vennők azt, hogy énekszóra készültek, amint a Cantus Catholici meg is mondja bevezetésében: «Az imádság is énekszó alatt, mint valami drága és jóillatú szerszámmal megtrágyázott étek, édesebben esik»,<sup>4</sup> — sajnos, a Szent István és más XVI—XVII. századbeli egyházi énekek dolgában modern zenetörténeti kutatás mai napig, tudtommal, nem történt.

A Szent Istvánról szóló prédikációknak barokk szellemben való átalakításában Illyés Andrásnak, Csete Istvánnak és ez utóbbi művei kiadójának, Gyalogi Jánosnak volt legnagyobb szerepe.<sup>5</sup> Az első, csiki székelv születésű pozsonyi kanonok, erdélyi püspök a szentek életéről írt nagy munkájában magyarra fordította Maffei Péter jezsuita Szent István életét, csataképekkel, látomások és csodák részletes leírásával. Szent István már az ország rendjeitől kapja királyi hatalmát: Géza főrendjei országgyűlésen ismerték el őt

<sup>1</sup> P. F. Kájoni János, Régi és Új, Deák és Magyar Áitatos Egyházi Énekek (P. F. Balas Ágostontól megjobbítottva,) Csiki Sarlós Boldog Asszony Klastromában, I. 1719. 408—409. l.

<sup>2</sup> Alszeghy id. m.

<sup>3</sup> U. a.

<sup>4</sup> Cantus Cath. 1651. kiadás, bevezetés.

<sup>5</sup> Pázmánynak már nem maradt ideje, hogy Szent Istvánról tartott szentbeszédeinek szövegét is felvegye prédikációi kiadásába, Összes Munkái, VII., Prédikációk II., 1905. 799. l.

uroknak, esküt tettek neki, s felgerjedve, azonnal királlyá tették, a főkapitányok vállukon királyi székbe emelték, majd a főrendektől a nemességhez ment, a «vitézek táborára». Az új király annyi lelkesedéssel kezdett a térítéshez, hogy Adalbert reáhagyta és elment Prussziába mártírnak, István pedig «meg sem szünnék a setétes pogányságnak veszedelmes erdeiből az igaz keresztyéni tudománynak gyönyörűségesen világoskodó mezeire kergetni a magyarokat».<sup>1</sup> Ezt az életrajzot prédikációkban is elmondta, egyik prédikációjába a Szilveszter-bulla magyar szövegét is belefoglalta, egy másikban a legendairodalomnak a szent királyra vonatkozott természetfölötti híradásait foglalta össze, «minthogy igen szerette Istent Szent István király, némely titkos dolgokat is megjelentetett az Úr Isten néki és mególtalmazta őtet és az alattvalóit az ellenségektől» — ebben a kapcsolatban külön szentbeszéd tárgyát képezi a thráciai népek Erdélyre rontása, Isten angyalának megjelenése álmában és Konrád császár hadjárata, amelyből egész zárt történet kerekedik, természetfölötti és magyaros-harcias motívumokkal. Illyés műveiből — prédikációi latinul és tótul is megjelentek, nagy tömeg adatot, a vallásos és nemzeti érzés kapcsolatát, s még az elbeszélő részekben is erőteljes magyar nyelvet tanultak évtizedeken át a hitszónokok és általuk a hívők.<sup>2</sup>

Csete István nyitramegyei magyar volt; mint jezsuita Apafi Mihály uralkodása alatt álruhában, Vizkeleti Zsigmond álnév alatt bemerészkedett Erdélybe, ahol utóbb a kolozsvári jezsuita főiskolán tanított. Az ő központi élménye szintén Magyarországnak Szűz Mária oltalmába ajánlása, az egész magyar életet — erkölcsileg — és az egész magyar multat — történetileg — ebből a szemszögből tekinti, hatalmas szenvedéllyel ostromozza a magyarságnak Szent István halála óta elkövetett bűneit és Máriától való elhajlását. Negyedik Szent István-napi beszédében: «Szent István és utána regnáló uraknak dicsőséges munkáit méltók nem voltunk csak szemünkkel is látni; a szent az ebeknek adatott, gyöngyeinket lábokkal tapodták a sertések, kezét bocsátotta az ellenség minden kíváncsi dolgainkra, elfogatott a szövetség ládája, elpusztult a Hajlék, Sion, mint a mező megszántatott» — «Alig tudom ha száraz szemmel lehessen meghallanunk: Szent István, Szent László királyok böcsületes tetemi, Szent Imre herceg szűz testének hamva és pora előlünk máig is el vannak rejtve és talán mindaddig el lesznek titkolva, míg a Szűz Mária ellenségi az ő öröksége földjét tapodják».<sup>3</sup> A korona felajánlásának körülményeit a Szűz Máriáról szóló, 1705-ben Győrött tartott beszédében<sup>4</sup> vizsgálta meg, teli erkölcsi, történeti, sőt politikai tanulságokkal, amik főként abból következnek, hogy az ország helyett

<sup>1</sup> Illyés András, A keresztyéni életnek példája vagy tüköre, IV. része, Nagyszombat, 1682. Todorescu-gyűjt., 313. laptól.

<sup>2</sup> U. az, Megrövidített ige, azaz Prédikációs könyv, II. Rész, 1692. Todorescu 1417. 416., 423., 431. l., u. az, Verbum abbreviatum, id

est Liber concionum, Bécs, 1693. R. M. K. III. 3789.

<sup>3</sup> Csete beszédei Gyalogi János S. J. kiadásában: Panegyricon Sanctorum Patronorum regni Hungariae stb. 1754., a hat Szent István-napi beszéd, 175—216. l.

<sup>4</sup> U. itt 25. sk. l.



Szent Imre, szívét tartva felajánlja.

a korona felajánlásáról beszélt : Szent István Mária dicsőségét akarta ezzel szolgálni, továbbá, hogy utódai tudják, hogy a koronát csak a «Boldogasszony kezéből köll várni», s végül, hogy az ország a felajánlásért «bőséges áldásokat várhasson Nagyasszonyától». Ennélfogva Mária tisztelete a magyar élet jellemzője, s ha Mária tiszteletét kiszakítnók belőle, nem is maradhatna magyar. Ha «nemzete árulója» akarna lenni, mit tanácsoljon? «Hogy az ország tisztit és minden jövedelmit hatalmasan foglalják el? Nem, magatok, feleségtek, gyermekeitek nyakában táskát vethetnek, de azzal el nem temetnek», — az «ország legféltetőbb java, a nemesi rendek és régi szabadság» elvétele sem szüntethetné meg az életet : «az ország szárnyait idein metéljék el, törvényeit bontogassák és rontsák el : nem erős várakban és véghelyeken, sem a nemesi szabadságon és törvényeken fundáltatott ennek a hazának megmaradása . . . Hanem ha véretem, édes nemzetemet árulni kívánám, azt tanácsolnám : hogy Boldogasszony tiszteletit minden mesterséggel nemzetünkől töröljék és vágják ki, rontsák el decretumban, Országházában, oltárokon, kőfalakon, zászlókon, arany ezüst pénzen valahol írva találtatik a titulus : Patrona Hungariae. Valamely könyvekben, írásokban emlékezet volna Szent István testamentomáról. Vigyék ki az előttünk való (győri) kápolnából Szent István oltárát, ahol a koronát ajánlja Nagyboldogasszonynak ; temessék a föld gyomrába, mint a sidók a keresztfát. S mit visznek végben? Szíveink tábláira lészen metszve Mária képe, Patrona titulusa. Pénzen fogadgyatok bábákat, kis gyermekeinket ne hánnyák ugyan a vízbe, hanem töröljék ki elméjükből, nyelvekről ráspollal vakarják ki Mária nevét : *akkor* énekeljete az országnak requiemet!» De nemcsak attól fél, hogy a magyarság elfelejthetné Szent István felajánló cselekedetét, nemzeti érzése 1703-ban a nyugati háború kitörésekor is megremeg, amikor magyar ezredeket visznek német és olasz földre : a magyarság kipusztulásával Mária tisztelete is elhalna, s nem lennének többé Széchenyi Györgyök, Esterházy Pálok, Losonczy Istvánok : «Lassan emlékezeted és neved a földünkön újság lészen és csak hírül marad, hogy valaha a te Neved segítségül hívattatott ez országon és népeden». Ehhez képest Szent Istvánnak egész működésében a magyar jelleget tünteti fel : magyar szent, magyar népnek adta az Isten, ellentétben a középkori himnuszokkal, amelyekben a magyar vonások háttérben vannak az egyetemes egyház szentje mögött. Szent István születése előtt így biztatja népét : «Emeld fel fejedet Magyarország, mert elközelgetett a Te váltságod». A magyar nép külön isteni kegyelmet érezhet abban, hogy az ő véréből született gonoszság, Attila bűnei szintén az ő véreből való szent, István király erényei által tétetnek jóvá : «Hitnek fundátorát és apostolt is nem adott Isten mást, hanem Atyánk fiát : hogy amint nemzetünkől származott egy, aki írta magát Isten ostorának és aki mint üstökös csillag rettentette a világot, a kereszténységet dúlta mint harapozó farkas : úgy azon nemzetből most támasztana királyi apostolt s apostoli királyt Szent Istvánban, hogy amit magyar rontott, építse fel magyar és olyan magyar,

akire az Isten vokolt, akinek apostoli vesszőjéből bimbók és virágok fakadnak...»<sup>1</sup>

Csete beszédeiben minden természetfölöttiség mellett is Szent István élő alakban jelenik meg, a szónok vallásos és magyar lelkesedése az ő cselekedeteinek nemzeti jelentőségét eddig nem sejtett erővel tudja szemléltetni, s nem kell csodálnunk, hogy prédikációit félszázad múlva is érdemesnek tartották újra kiadni. Kiadója, Gyalogi János, hosszú életén át fáradhatatlan jezsuita, hitszónok és latin költő, Csete beszédeinek új kiadását 1754-ben bizonyára Csete hatása alatt, egészen az ő szellemében ajánlotta Magyarország Patronájának — itt Szent István felajánlásából kinőtt immár a Regnum Marianum egész történetfilozófiája: «Nagyasszonyunk! Ezt a te dicsőséged szekere rúdját hét seculumok folyamatjából vonja a magyar keresztyénség: az oroszlányok véres körmei aspis és basiliskus hátán viszik, hordozzák az egyházi és világi rendek: akiknek édes eleji hogy ezt a vérrel keresett s vérrel ótalmazott birodalmat megtarthatnák Isten ajándékából, akié a föld és annak minden teljessége: Istenes tanáccsal, Mária ótalma alá a koronát béajánlották, nevedet arany pénzre verették, hadi zászlókon hordozták, békességben kincses épületekkel, török háborúban vérekké pecsételték, tiszteletedet Patrona neve alatt fiúról-fiúra örökösítették».<sup>2</sup>

Amit az erdélyi püspök és a két jezsuita, az első adatok gazdagságával és világos rendben, ez utóbbiak lángoló hittel és hazafisággal Szent István tiszteletére összeállítottak, annak egyes töredékeit külön-külön megtaláljuk a kor egyéb prédikációiban és szentek életírásaiban. Nádasi János jezsuita példás rövidséggel állítja össze a kort leginkább jellemző momentumokat: a szülők látomását, az angyali koronát, a pápa küldeményét, a Patrona Hungariaet.<sup>3</sup> Tarnóczy István jezsuita, akivel mint barokk költővel mindjárt találkozunk, a szent király életét szinte csupa természetfölötti eseményből állítja össze, bár bejelenti, hogy Hartvik, Surius, Ribadeneira, Inchofer, Illyés András műveiből merít.<sup>4</sup> Illyés István esztergomi kanonok, András testvére, «A dicsőült szentek dicsiretinek jó illatú virágiból kötött koszorú» című prédikációgyűjteményében több Szent István-beszédet közöl, néhol saját korára vonatkozó realizmussal, így, mikor a thraciai útonállókat «ama nyúzó-fosztó és inkább tolvaj, mintsem vitéz nevet érdemlő végbéliekhez» hasonlítja, de különben előadásában már sok merevség, formalizmus a beosztásban, — pl. ilyen tételek bizonyítása, mint: «Szent István igazán való nemes király» — sok frázis a stílusban kezd fel-fel-

<sup>1</sup> U. itt 175. sk. l., 1703. győri prédikáció.

<sup>2</sup> Gyalogi id. m. «Nagy Boldogasszony lábaihoz ajánló levél.»

<sup>3</sup> Jo. Nádas, Anni coelestis, Jesu regi et Mariae reginae sanctisque omnibus sacri, pars III., VI. kiadás, Köln, 1686. R. M. K. III. 340r. 103. l.

<sup>4</sup> (Tarnóczy István) Régi magyar szentség,

Nagyszombat, 1695. R. M. K. I. 1484. 1—4. l. U. az latinul: Ungaricae sanctitatis indicia, 1692. Todorescu gyűjt. 1718. sz., benne kép: Szent István, hajlott, mosolygó öreg, felajánlja a koronát Szűz Máriának, akinek öléből a kis Jézus előrehajlik, u. itt más magyar szentek képei.

tűnni.<sup>1</sup> Bossányi Farkas jezsuita Pannonhalmán 1723-ban tartott beszédében a bencés vonatkozásokat emeli ki,<sup>2</sup> Deményi László piarista tanár Illyés István kezdeményezését folytatva Lukács evangéliumának 19. fejezetének mondatai szerint tagolja témáját, s ezzel iskolát nyit a későbbi hitszónokok számára,<sup>3</sup> különböző gimnáziumokban tartott beszédeiben erősen hangsúlyozza a protestantizmus bűnét, amellyel az ország hitbeli egységét megsemmisítette.<sup>4</sup>

A prédikációk általában véve még mindig mértéktartók a szent király és alkotásai iránti tiszteletben és azt illető érzelmeik kifejezésében; a barokk lángolása, a szemlélet túlfűtöttsége, s ehhez képest a stílus szertelensége leginkább a latin nyelvű költői művekben nyilvánul meg, verses vagy pedig versformában írt, belső és stiláris ellentétektől duzzadó prózai költeményekben. Talán az első a Wesselényi-összeesküvésben fejét vesztett Nádasdy Ferenc nevét viselő «Mausoleum»-a az apostoli magyar királyoknak, mely Szent István rézmetszetű arcképéhez a szent király jellemzését ily fellengző, általános kifejezésekkel kezdi meg:

«Aurum sume pro sepia, adamantem pro calamo,  
aeternatura pro colossis marmora,  
Quisquis Stephani pro dignitate memoriam  
transcribere moliris aeternitate.»

A «kolosszusok» közt, aminők a nagy magyar hőroszok, Szent István az alapkö, amit ily ellentétek halmozásával fejez ki:

«Superaedificati sunt alii Colossi:  
Hic lapis est fundamentalis.  
Rami alii: hic arbor; flumina alii: hic fons;  
Radii alii: hic Sol; reges alii: hic Corona.»<sup>5</sup>

Az európai barokk ismeretes hőskultuszába helyezik most Szent Istvánt, s az «athleta Christi» sorozatában, akiket a magyar föld kitermelt, ő a legelső és legkiemelkedőbb. A már ismert Csete János jezsuita énekelte meg Esterházy Pál nádor tiszteletére a nagyszombati bölcsészeti kar magisterei felavatására Magyarország tizenkét, István nevű hőroszát, Szent István mellett Báthory, Zápolyai, Losonczi, Esterházy stb. Istvánt, s bár Inchofert használja forrásul, az előadás túlnyomó részben a természetfölötti csodák elmondására szorítkozik, ezeket keresi az akkori olvasó, mint a szerző mondja: «Prodigia si quaeris in nativitate, divinitate non carent».<sup>6</sup> Ugyancsak az első helyre teszi Szent Istvánt a «magyar és illyr hőroszok» között

<sup>1</sup> Illyés István, Sertum sanctorum, a discsőült szentek, stb. 1708. II. rész. R. M. K. I. 1755. 64. és 73. l.

<sup>2</sup> Bossány Farkas, Magyar koronának és országnak nagy áron lett megvétele, 1723.

<sup>3</sup> Lad. Deményi, Sacrae et piae meditationes, 1754. 372–6. l.

<sup>4</sup> Lad. Damiani a S. Nicolao, Orationes in

variis Hungariae gymnasiis habitae, 1742., 1733–41 között tartott beszédek.

<sup>5</sup> c. Fr. Nádasd, Mausoleum, 1663. App. 863. sz. 89. sk. l., szerzője Kaprinai, Hung. dipl. temporibus Matthiae, 1., 333. l. szerint Lanczmár Ferenc jezsuita.

<sup>6</sup> Duodecim Stephani Heroes Ungariae, Tyrnaviae, 1681. Todorescu-gyűjt. 1490.

Patachich György zágrábi kanonok, későbbi boszniai püspök, aki prózai munkájában Romulus és Numa, harcias államalkotó és békés törvényhozó erényeivel ruházza fel őt.<sup>1</sup> Pozitív adat kevés az ilyen munkákban, a fő az érzelmek festése, s Szent István alakjában a keresztény hit és nemzeti érzés kapcsolatának kimutatása lehetőleg sok természetfölötti elbeszéléssel. Egy verses genealógiája a magyar királyoknak a koronáról így szól: «Aurea de coelo delapsa corona sereno est», Szent Istvánról pedig így:

«Hungariam genuit Stephanus,  
parit Hungaria illum,  
Hungaria hunc mundo,  
ast Hungariam ille Deo.»

Külön distichonok szólnak arról, hogy Pannonia elnevezése «a pane Deo», Hungaria Hunortól, Magyaria pedig Magortól származik, az Attila-kapcsolat sem talál már elutasításra: Isten hozta ki Scythiából Attilát, s azóta is segítette népét, Gézát adta neki, aki még véreskezű volt, de már hitt Krisztusban; így Attila és Géza fokozatai után megjön a szent király, aki óta «Hungariae tellus, tellus benedicta vocatur»; a magyar népet Isten mindjárt a zsidók után legjobban szerette. Ezt a katolikus barokkba teljesen beillő munkát a kisszebeni születésű ágostai hitvallású tanító, Clementis Zakariás írta.<sup>2</sup> A legnagyobb irodalmi teljesítményt e téren Tarnóczy István jezsuita végezte, aki Szent István, Szent Imre és Szent László

életrajzát három külön verses, illetőleg tört sorokban írt kötetben írta meg, pontos forrásemlítésekkel (Hartvik, Ranzanus, Baronius, Inchofer után), s célja a történet előadása mellett az «erény ajánlása». A Szent Istvánról szóló mű három könyvben, egyenkint 14–16 elogiumban dicsőíti hőseit, ma már szinte kibírhatatlan szójátékokkal és ellentétekkel, amelyek gyakran



Szent Imre.

<sup>1</sup> Ge. Patachich, *Heroes Hungariae et Illyrici*, Bononiae 1699. R. M. K. III. 4122.

<sup>2</sup> Zacharias Clementis, *D. O. M. A. Sacri*

*Regni Apostolici Hungariae... ducum et... regum... memoria superstes*, Caesareofori, 1706. R. M. K. II. 2247

lapos prózává enyhülnek a barokk lelkesedésből, így mikor Salamonnal hasonlítja össze :

«Absit verbo injuria :  
Stephanus par virtute Salomoni,  
Salomon Stephano impar,  
Pangendus hic, plangendus ille» stb.

A Szent Imréről szóló könyvnek is nagy részét Szent István Intelmei ily stiláris kifacsarásával töltötte meg Tarnóczy, aki a Szent László kötethez szép rézmetszeteket mellékel, — a Szent István példányokban nem talál-  
tam képeket.<sup>1</sup>

Külön kiadványcsoportot képeznek azon alkalmi munkák, amelyeket a jezsuita egyetemeken adtak ki, avatás- vagy más ünnepségekre, s amelyeket rendszeren az egyik tanár, ritkábban az avatott diákok írtak. Ezek között leghatásosabb a kassai egyetem kiadványában Szent István és Hunyadi Mátyás, mint a «háború két mennyköve» párhuzamos életrajza : Szent Istvánt az erények, s köztük az esztergomi völgy nimfája támogatják Kupa elleni harcában, ez utóbbi kíséretében a bűnök vonulnak fel : «error, morum vesana licentia et effrons ira, luxus amorque sui, discordia, odium, invidia». Még messze az idő, amikor Koppány lesz némely magyarok mártirja és mintaképe István helyett.<sup>2</sup> A nagyszombati egyetem bölcsészei «Corona Sopho Basilica» címen énekelték meg Szent István király és a protomártir erényeit, az egyes részeket nemes és polgár származású diákok írták ; az egyik Szent Istvánt mint a béke fejedelmét dicsőítette, ellentétben Kupa, Gyula, Konrád császár legyőzőjével.<sup>3</sup> A kassai bölcsészeti kar «Corona Apostolico-Basilica» c. kiadványa tovább fejleszti a jámbor legendát s leírja, mint ült Szent István hat éves korában a palatinusok közt, a vallásról értekezve nekik, 9 éves korában pedig keresztülvitte atyjánál, hogyha egy nagy bűnös keresztény lesz, a halálbüntetés elengedtesse neki. Bár ez a munka prózában van, fentjáró stílusával és halmozásaival felülmúlja a költőieket ; tudtommal ez közül leghosszabb lajstromot Szent István erényeiről, köztük jellemző módon békeszeretetről, szelídségéről és kegyességéről : ő volt az arany fejedelem, annyi vas herceg után!<sup>4</sup> A nemzet vezető rétegének szellemi kiképzésében nagy részük volt ezeknek a részben kollektive is készült, de mindig nagy közösséghez szóló iratoknak, talán még inkább azoknak, amelyek alig emelkednek felül iskolás gyakorlatok

<sup>1</sup> St. Tarnóczy S. J., *Idea coronata sive vita S. Stephani* . . . , Viennae, 1680. R. M. K. III. 3036. ; *Princeps angelicus sive Vita S. Emerici*, 1680. R. M. K. III. 3037. ; *Rex admirabilis sive Vita S. Ladislai*, 1683. Apponyi 1014. sz., ez utóbbiban Szent István elevatiója leírása, külön szép rézmetszettel.

<sup>2</sup> *Duo fulmina belli*, Fr. Bileczki S. J. vezetése alatt, Lőcse, 1703. R. M. K. II. 2169.

<sup>3</sup> *Corona Sopho Basilica*, Jo. Lingoy S. J. vezetése alatt, Tyrn. 1662.

<sup>4</sup> Steph. Kereskeny S. J. *Corona Apostolico Basilica*, 1679. R. M. K. II. 1444., stílusára : «Certe quod adamas est inter gemmas, Sol inter sidera, caput inter membra, lilium inter flores, Olympus inter montes, Hoc Stephanus est inter reges : qui sicut adamas gemmis, sol sideribus, caput membris, lilium floribus, Olympus montibus praestat, ita regibus antecedit universis», így a spanyol Alfonzok, Német Károlyok és Henrikek, skót Jakabok, lengyel Kázmérok, dán Keresztélyek sem érik őt el.

színvonalán; ezek rendesen ízekre szedik Szent István legendás élethagyományát, s mindegyik részt külön beszédekben tárgyalják,<sup>1</sup> vagy pedig egyes erényeit dicsőítik,<sup>2</sup> leggyakoribb azonban a Boldogasszony patronátusának és az angyali koronának kiemelése. Az egyik így szólítja meg Szűz Máriát: «Te ő általa (Szent István által) vagy nekünk az, ami vagy».<sup>3</sup> Vallásos és hazafias érzés mellett a korona tiszteletével a közjogi érzék egy nemét is elterjesztették ezek a kiadványok, ugyanilyen hatása lehetett az Intelmek állandó tárgyalásának. Már Pázmány kortársa és híve, Balásfi Tamás püspök is az Intelmekből állította össze a fejedelem feladatait az ő kissé abszolutista ízű theologico-politikai traktátusában,<sup>4</sup> s Tarnóczy «hőskölteményében» is az egyik cél: Szent István alakjában «az igaz keresztény fejedelem ideálját» megvilágosítani.<sup>5</sup> Persze ebben a kiterjedt irodalomban egyedülálló, eltévedt célokkal is találkozunk: az egyik a kockajáték ördögének megidézőjét és ártalmatlanná tevőjét akarja Szent Istvánban ünnepelni;<sup>6</sup> a volt protestáns Otrokocsi Foris Ferenc pedig egész könyvet szán arra, hogy az Intelmek egyes fejezeteiből kielemezze, mit hitt Szent István, s végül felszólítsa a protestánsokat, hogy ők is csatlakozzanak ezen hittételekhez annál is inkább, mert hiszen a rendek kötelesek a királyi decretumoknak engedelmeskedni, s ilyen törvénykönyv Szent István Intelmei is!<sup>7</sup>

A racionalizmus és történeti szövegekre alkalmazott kritikája természet szerint megállott ennek a barokk irodalomnak határain, de ugyanekkor már megjelent nálunk is, még pedig érthető módon a történetírásban. A katolikus történészek egyelőre csak oly módon próbálnak alkalmazkodni az új szellemhez, hogy minden egyes elbeszélte részlethez minél több korábbi író idéznek, így óhajtván az elmondott természetfeletti dolgokért a felelősséget maguktól elhárítani. De még így is feltűnik náluk egy-egy kétségeskedő, elutasító vagy rosszaló gesztus, így Rátkay György zágrábi kanonoknál, aki igen csodálkozik rajta, hogy István király szent ember létére olyan szigorúan bánt megvert ellenségeivel, mint például Keán «szláv királlyal».<sup>8</sup> A kiterjedt kútfőhasználat is magával hozza többé-kevésbé szkeptikus írók hatását, így találjuk meg az egyházellenes német Aventinus nyomait még a kolozsvári jezsuita egyetem egy jellegzetesen barokk történeti művében is.<sup>9</sup> Katolikusok és protestánsok a történet-

<sup>1</sup> Exordium Apostolici Ungariae regni, Fr. Németh S. J. vezetése alatt, a kolozsvári rhétorok kiadványa, 1729.

<sup>2</sup> Diadema triumphale sive Hungaria septennis regni saeculis gloriosa, a kassai bölcsészek, promotore Jos. Kelecsényi S. J., 1729.

<sup>3</sup> Mich. Kovács, kolozsvári bölcsész, Pietas Ungarica sive summus ejusdem gentis in Mariam affectus, 1736.: «Tu per eum nostra es, quanta es!» — Továbbá: Hungaria apostolica, kassai bölcsészek, Mindszenti Antal S. J. dékán alatt, 1722.

<sup>4</sup> Th. Balásfi, De fidelitate subditorum erga principem, 1621. R. M. K. III. 1332.

<sup>5</sup> Tarnóczy id. Idea coronata 311. l.

<sup>6</sup> Calendarium novae et antiquae pietatis, Tyrnaviae, 1711. R. M. K. II. 2421., 183. l.

<sup>7</sup> Fr. F. Otrokocsi, Antiqua Hungarorum religio, Tyrn. 1706. R. M. K. II. 2267. l. 244. és 252. l.

<sup>8</sup> Rátkay, Memoria regum et banorum, 1652. R. M. K. III. 1794., 48—49. l.

<sup>9</sup> Epitome chronologica rerum Hung. et Transs., Daróczi György S. J. előadásából gróf Haller Pál, Claudiopoli, 1737.



irodalomban eleinte nem járnak ellentétes utakon: a katolikusok szerény kritikai kísérleteinek protestáns részről oly racionalista magyarázatok felelnek meg, amelyekkel Szent István érdemeit a maguk módjára akarják kiemelni. A sokszor kiadott selmebányai Baksay Ábrahám szerint Szent Istvánt a nép csodálatos lelkesedésével koronázták meg, s ugyanő hangsúlyozza a középkori gondolatot is, hogy István csak igazságos okokból indított háborút.<sup>1</sup> Száz év múlva, a XVII. század közepén, Nadányi János lelkész, nagyenyedi tanár elismeri ugyan Szent István nagy érdemeit, de egy-egy félmondatban hibáztatja, hogy a babonát is terjesztette, és hogy saját fiát halála után «Deus tutelarís», védszent gyanánt tisztelte.<sup>2</sup> Lisznai Kovács Pál, debreceni tanár abban az időben, mikor a protestantizmus igen nagy nyomás alatt állott, Gézát tünteti fel, mint a «magyaroknak legelsőbb királyát», Szent István csak a második volt, amivel a koronázás értékét magától is devalválja, bár megemlíti, hogy «a római pápa ennek az István királynak küldötte vala Rómából a Magyarország koronáját». Nála szemléltethető protestáns sorban, hogy István történetével minél előbb végezni szeretne: «több hadakozásokat is tött, de én azokat rövidségnek okáért le nem írom», térítő működéséről pedig annyit mond, hogy a magyarok «az ő István nevű királyoknak kérésére s forgolódására» hagyták el a pogányságot.<sup>3</sup> Viszont a rózsahegy szarmazású lutheránus exuláns, Parschitius Kristóf és az erdélyi szász superintendens, Haner György, két igen tudós férfiú, nagy tisztelettel beszélnek Szent István életszentségéről is, ez utóbbi Temesvári Pelbártra és más katolikus vallásos szerzőkre is támaszkodik előadásában.<sup>4</sup> Általában véve a protestánsok lélekbeli eltávolodása helyzetüknek I. Lipót korabeli megromlásával függhet össze, másrészt pedig a racionalizmus erőteljesebb betörésével. Csatári János debreceni tanácsnok 1749-ben már a Szent István-kérdésekkel kapcsolatos vitairodalmat is felhasználja kis magyar történetében, s félre nem érthetően elutasítja magától a természetfölötti dolgokat: «Azokról a csudákról, amelyek az ő születése körül iratnak le, akinek tetszik megolvashatja Chartuitiust, Bonfiniust s Inchofert.»<sup>5</sup> Katolikus részről már kiemelik, Szent István katolikus hite római volt, s nem volt soha eszében, hogy az ő korabeli katolikus egyháznak adott birtokok protestáns kézre kerüljenek valaha.<sup>6</sup> A katolikusok a racionalizmus kritikai szellemét alkalmazva is a régi barokk szellemben rajzolják Szent István alakját,<sup>7</sup> vagy pedig

<sup>1</sup> Abr. Bakschay, Chronologia, Cracoviae, 1567. R. M. K. 559.

<sup>2</sup> Jo. Nadányi, Florus Hungaricus, Amsterdam, 1663. Apponyi 862. sz. 65—67. l.

<sup>3</sup> Lisznai K. Pál, Magyarország Cronicája, Debrecen, 1692. R. M. K. I. 1421., 281. és 282. l.

<sup>4</sup> Christoph. Parschitius, Tabella Hungariae ducum et regum, Wittenberg, 1702. Apponyi 2795. sz. és M. Ge. Haner, Hist. ecclesiarum Transs., Frf. et Lipsiae, 1694. R. M. K. III. 3871., 74. l.

<sup>5</sup> Tsatári János, Magyarország históriájának rövid summája, Halle, 1749. 131—138. l.

<sup>6</sup> Brevis et amica demonstratio, quod bona ecclesiastica stb., Pyber László püspök parancsára írva, Tyrn., 1707, Todorescu gyűjt. 2293., 7. l.

<sup>7</sup> Ungaria suis cum regibus compendio data, Tolvay Imre S. J. előadásai alapján gróf Barkóczy Ferenc filozófiai avatásakor, (Turóczi László S. J. műve), Tyrn., 1729. 114. sk. l.

pozitivisták kutatásokat végeznek, Révay Péter kezdeményét folytatva, például Szent István palástjáról metszetet adva és magyarázva annak ikonográfiáját.<sup>1</sup>

Szent István hagyományos alakját a racionalista kritika német földről, németek vagy ott tanult magyarok részéről érte. A XVI. és XVII. században a magyar és világtörténettel foglalkozó olasz, francia, német művek még ezt a hagyományos előadást követik, rövidítik, vagy különösebb tendencia nélkül, torzítják; rendszeren Hartvik előadására vezethetők vissza, s van olyan, amelyik az Intelmek szövegét is adja.<sup>2</sup> De vagy a német uralmi törekvés, vagy valamely kicsinylése a magyarságnak korán átütökzik a hagyományos képen. A XVI. század elején író bajor Aventinus régebbi német kútfők alapján Szent István térítő munkáját mint a németiség érdemét tünteti fel: István csak azért, és akkor kezdte meg térítői munkáját, amikor Gizella kezét annak feltételével kapta.<sup>3</sup> Ens Gáspár, a századfordulón egy latin nyelvű magyar történet szerzője, a Konrád császár elleni háborút adja elő a németek dicsőségére, megróva Szent Istvánt, hogy szentségéhez illetlenül volt bosszúálló és harcvágyó.<sup>4</sup> A német szerzők a Konrád elleni háborúnak rendszerint úgy adják okát, hogy Szent István Gizella örökségeként Imre fia számára Bajorországot és más német területeket jogtalanul követelt, s így igazságtalan háborút folytatott. Egy másik német-szász író, a visszafoglalási háborúk lelkesedésében «az ősrégi nemes magyar királyságról» ír, ha egyebet nem, legalább azt engedve meg magának, hogy az alamizsnálkodó szentkirály szakállát arcátlanul megrángató koldusokra azt mondja, hogy «auf gut Hunnisch», jó magyar módra cselekedték ezt.<sup>5</sup> Még egy másik mű, I. József korából, Kupa leveretésénél István «bátor német hadvezérét» dicsőíti.<sup>6</sup> A forráskritika fejlődésével aztán mind több forrásból próbálják bizonyítani azt a régi német tételt, hogy Magyarország Szent István, illetőleg II. és III. Henrik császár óta adófizetője és alárendeltje volt a német birodalomnak.<sup>7</sup> Különös módon mindenfelé ismerték és idézték egy pozsonyi német-magyarnak, Schödel Mártonnak munkáját, amely Bernegger strassburgi tanár iskolájában készült és a szövegek tudákos kritikájának, értelmetlen összevetésének elrettentő példája; Szent István három álmát például az összes, különböző korbeli írók összehasonlításával

<sup>1</sup> Franc. L. B. Balassa, Casulae S. Stephani regis, Viennae, 1754.

<sup>2</sup> Például: Haugen zum Freystein, Hans, Der Hungern Chronica, 1534., Apponyi, 1691., fametszettel; Der Herzogen u. Königen in Hungarn Leben, 1684., Apponyi 1147., az Intelmek kivonatával, Hungar- u. siebenbürg. Chronica, 1663., Apponyi 2064.; Epitome des Histories, Paris 1553., Apponyi 330.; Mich. Ritijs, De regibus Franciae stb., Milano 1506., Apponyi 71.; u. ez, De regibus Ung.; Ciro Spontone, Attioni de' Re dell' Ungaria, Bologna, 1602., Apponyi 672.; Idea generale del Regno d' Ungheria... di D. Casimiri Freschot B. Bologna, 1694., Apponyi 1099.; Istoria

delli Re d'Ungaria, Milano, 1715. Nagy tisztelettel szól Szent Istvánról Arnoldus Vuion, S. Gerardi... vita, 1597., Apponyi 616.

<sup>3</sup> Gombos Albinnak jelen munkában megjelent tanulmánya.

<sup>4</sup> Ens, Rerum Hung. historia, 1604., Apponyi 676. 35. sk. l.

<sup>5</sup> P. C. B. Han, Alt u. Neu Pannonia, Nürnberg, 1686., Apponyi 2259. 107—9. l.

<sup>6</sup> Der Staat von Hungarn, hely és év n., 37—39. l.

<sup>7</sup> Q. D. B. T. Ungarica publice explicabunt Conr. S. Schurzfleisch stb., 1672. R. M. K. III. 2603., végén jegyzet.

vizsgálja a magyar őstörténet egyéb kérdései között; egyébként megállapítja, hogy Szent István független királyságot teremtett, s azóta a magyar királyoknak «abszolút hatalmuk» van.<sup>1</sup> Egyik felhasználója a XVII. század végén Gizella királyné hozományának jelenti ki Pozsonyt, Sopront és más városokat, mint Bajorország részeit, s azt állítja, hogy az ő korában sem tartoznak Magyarországhoz.<sup>2</sup>

### III.

A XVII. század végétől kezdve Szent István egyházi tiszteletét XI. Ince pápa és Mária Terézia gyarapította. Budavárát a keresztény seregek 1686. szeptember 2-án foglalták vissza, s ezzel Szent István országa visszakerülvén az ő utódjának kezére, a pápa elrendelte, hogy a visszafoglalás napjának évfordulóján az egész keresztény világ Szent Istvánt ünnepelje.<sup>3</sup> Sajnos, Szent István egyházi tiszteletének történetét éppoly kevésbé ismerjük e célra szánt kutatásokból, amint az ő külföldi tiszteletének mértékéről, egyes népeknél bizonyára eltérő formáiról sincs fogalmunk, kétségtelen azonban, hogy Ince pápa e rendelkezése következtében az egyetemes egyházban még inkább elterjedt tisztelete. A magyar egyház, az ősi gyakorlathoz ragaszkodva, megmaradt augusztus 20-ánál, s például az 1706-i djakovári zsinat is, amely Szent István nagy tisztelője, Patachich György boszniai püspök elnöklete alatt gyűlt össze, az ünnepek napjait újból szabályozva, Szent István napját megint augusztus 20-ára helyezte.<sup>4</sup> Sokkal inkább elmélyítette a Szent István-tiszteletet a szentjobbnak Raguzából való hazahozatala 1771-ben, elsősorban az ez évi nagy vallásos ünnepségek Bécsben, Budán, s itt a szentjobbnak az udvari templomban való kitétele. Ettől kezdve a Szent István-napi ájtatosságnak és a szentjobbot körülvivő körmenetnek külön formája fejlődött ki, s évente újból és újból felhangzottak a középkori Szent István-officium imái és antiphonái a Buda várában összesereglett nép és papság ajakán, s a processzió alatt újra énekelték évről-évre a legrégibb középkori Szent István-himnusz, a «Corde voce mente pura» versszakait, visszajövet pedig, Nagyboldogasszony templomából a várkapolnába visszavivén a szentjobbot, a másik szép himnuszt: «Columna sacrae fidei, decus Pannoniae, Rex Sancte Stephane».<sup>5</sup> A dicsőséges jobb-kéz ez első budai ünneplésére készült mint «új ének» a ma is ismert Szent István-ének: «Oh! Dicsőséges Szent Jobb-kéz» kezdettel, amelyet a «Corde voce» himnusszal együtt hivatalosan, röplapokon is terjesztettek, ezzel az alkalmi imádsággal együtt: «Úr Isten a Te szenteidnek csudálatos fényes-

<sup>1</sup> M. Schödel, *Disquisitio hist.-politica de regno Hungariae*, Argentorati, 1629. R. M. K. III. 1440.

<sup>2</sup> Andr. Stübel, *Hungaria od. Neu-vollständige Beschreibung...* (előbb Martin Zeiler-től), 1690. 93. sk. 1., egy Baroniuss-részlet magyarellenes felhasználása 127. l.

<sup>3</sup> Fraknói Vilmos, XI. Ince pápa és Magyarország felszabadítása, 1886. 205. l.

<sup>4</sup> Péterffy, *Sacra concilia* 2., 411. l.

<sup>5</sup> *Ritus sacer in devotione et processione S. Stephani I. regis H. observandus*, Nemzeti Múzeum Könyvtára, Hung. e. 1795.

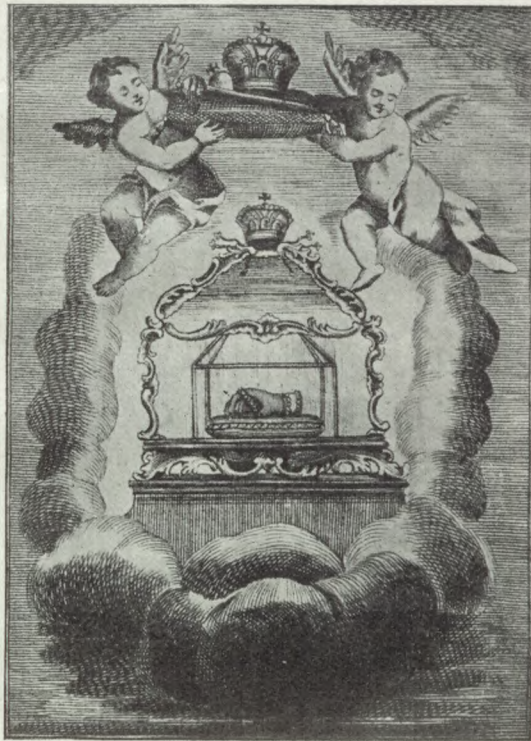
sége, ki Szent István király és confessor dicsőséges jobbkezét kijelentette: adgyad minékünk, hogy az örök boldogságban az ő oltalmával örven-dezzünk, a mi Urunk Jézus Krisztus által, ki teveled és a Szentlélekkel egyetemben él és uralkodik örökkön örökké Amen.»<sup>1</sup> A szentjobb megtalálása és Budára kerülése az akkori magyarság számára nagy vigasztalást, szebb jövő ígérését jelentette, politikai szempontból is a nemzeti szuverenitás újabb bizonyítékát, amelyet a még barokk kifejezőmód szerint a két Máriának, Szűz Máriának és Mária Teréziának köszönhetett az ország. A mély benyomást mutatja, hogy három költő is megénekelte, nem oly száraz krónikás módon, mint még száz év előtt Listius László énekelt.<sup>2</sup> Faludi Ferenc «Szent István királyhoz» címzett versében «kis országunk» nevében üdvözli a hazatért jobbot, mely megóntalmaz és

«Megvigasztal mindnyájunkat  
Hatalmunkban vastagít,  
Megtágtja országunkat,  
Végig megtart, böldegít.»

Annyira nemzeti gyarapodásnak érzi a szentjobb hazahozatálát, hogy Mária Teréziához külön köszönő verset is intéz:

«Megszerzted országunknak  
Legjelesebb tetemét,  
És megadtad oltárunknak  
Az ő csodás erejét.  
Nagy Leopold, olvashattad,  
Fáradozott ezekért,  
Nagy Teresa, te alattad  
Rejtett kincsünk hazatért.»

Az Ányos Páltól kiadott «Ma van helye buzgóságnak» című, s talán tőle származó költemény finoman részletezve festi az érzelmeket, melyek a magyarságot Szent István ünnepén lelkesítik,<sup>3</sup> Rájniss József pedig «Szaffo rendi szerént» ódai szárnyalással ünnepli a biztonságérzetet, mely a magyart elfogja annak tudatában, hogy «magas udvarából» e «jeles kincs», a szentjobb vigyáz reá:



A Szent Jobb.

<sup>1</sup> Rövid tudósítás ájtatos imádsággal és énekkel együtt, Szent Istvánnak... dicsőséges jobb kezéről, Bécs, 1771., u. ez latinul (Brevis notitia) és németül (Kurzer Unterricht). V. ö. Alszegehy id. m. és Gockler id. m. 28. l. L. még Franc Balaskio, pesti polgár. Majestaticus

solennis cursus Lunae [plenae] gratia seu Delatio... ex insula Ragusana S. Stephani manus dexteræ, Buda (1771).

<sup>2</sup> Báró Listi László költői művei, 1853. 242. l.

<sup>3</sup> Alszegehy id. m.

«Már ne félj vérben fürdő hadaktól;  
A dühös réznek fene pattogását  
S villanó kardok veszedelmes hangját  
semmiben hajtsad.»<sup>1</sup>

Ugyanezen korszakra kell helyeznünk a ma is legjobban ismert himnuszunkat, talán a legsötétebb hangulatú Szent István-éneket:

«Ah hol vagy Magyarok tündöklő csillagja,  
Ki voltál valaha Országunk istápjá,  
Hol vagy István király, téged Magyar kíván,  
Gyászos öltözetben te előtted sírván.»

— bár nem lehetetlen, hogy ez a vers még a XVII. századra megy vissza, legalább is keserű panaszaiából, valamint az eretnokség emlegetéséből — «Mint rózsát a hévség, úgy a Pannoniát, Rontja eretnokség» — ez következtethető. Viszont a nemzeti gondolatnak a vallás fölé kerülése, helyesebben a vallásnak a nemzetbe való teljes beolvasztása, úgyhogy kifelé csak a nemzeti jelleg látható, már kifejlett nacionalizmusra mutat, ami a XVIII. század vége előtt ily formában alig képzelhető. De a vallástól átítatott nemzeti történettudatot finom, tiszta formákban fejezi ki, méltóan, hogy örökké éljen magyar földön:

«Virágos kert vala hires Pannonia  
Mely kertet öntöze híven Szűz Mária,  
Kertésze e kertnek István király vala,  
Ennek bőv termése ő véle meghala.»<sup>2</sup>

Ezzel a megújuló tisztelettel kapcsolatban mélyül el Szent István történeti alakjának és a tőle hordozott, szent és egyúttal közjogi jellegű tárgyaknak ismerete is. Megjelenik Pray György, aki nemcsak a szentjobb történetét vizsgálja meg, hanem rendkívüli tudományos lelkiismeretességről, s egyúttal a vallás és tudomány közti harmónia teljes átérzéséről tanúskodó kritikával közeledik Szent István egész történetéhez, s például a Sziveszter-bulla hitelessége iránt már kételyeket táplál. Jóval Pray felépése előtt több kérdést tisztázott komoly tudományos kritikával az erdélyi szász Schmeizel Márton, utóbb jenai és hallei egyetemi tanár, a szent korona történetéről szóló művében; az ágostai evangélikus szerző a koronát még angyalinak és szentnek hívja, s István működését is «Dei sanctissimi nutu» magyarázza; egyébként végkép megcáfolja azt az igen elterjedt véleményt, hogy a koronát VII. Benedek pápa küldte Szent Istvánnak. Ugyancsak hasznos kritikai munkát végzett a század első felében a szepesi származású jogtudós, Jony János, aki többek közt a Szent Istvánnal foglalkozó német irodalom hibáit és baklövéseit cáfolta.<sup>3</sup> Egé-

<sup>1</sup> Rájnis József, A Magyar Helikonra vezérlő Kalauz, 1781. 5. l.

<sup>2</sup> Alszegey id. m.

<sup>3</sup> M. Schmeizel, Commentatio de coronis, Jena, 1712. 205. l. Discursus peculiaris; u. ez,

De insignibus vulgo clenodiis r. Hung., Jena, 1713. — Jo. Jony, De auspicio regis Stephani I . . . schediasma . . . 1707. (I. St. Horváth, Bibliotheca juris consultorum Hung. I. Pozsony 1786, 237. l. is.)



szen más hangnemben írja le a szent koronával kapcsolatban Szent István történetét a század végén a felvilágosodott patrióta, a református orvos és hírlapíró Decsy Sámuel; könyve a felvilágosodás hatása alá került új magyar közönséghez szól, magyar nyelven, sok színes rézmetszettel, de amit mond, abból már hiányzik a hagyományos Szent István-tisztelet legbelsőbb, éltető magva, a vallásos érzés; többek között a Szilveszter-bulláról nem titkolt örömmel állapítja meg, hogy Levakovich koholása; talán ő ír először magyar nyelven Szent Istvánról úgy, hogy a katolikus egyház iránti ellenséges érzelmei is megnyilvánulnak.<sup>1</sup> A tudós piarista, Horányi Elek ugyanekkor latin nyelven adott ki komoly kritikával hasonló tárgyú munkát,<sup>2</sup> — mégis Decsyé terjedt el, mint amely először magyarázta meg a dolgokat anyanyelvén a magyar közönségnek. A század végén a felvilágosodás egyházellenessége nem állt meg Szent István hagyományos alakja előtt sem, s még a jobbik eset az, amikor a felvilágosodott szerző egyszerűen elejti a «sötét», középkorias vonásokat, polémiaától tartózkodik és Szent István művét laicizálja, de egyúttal jelentőségétől is megfosztja. Ilyen az áldozatkész, lelkes irodalombarát, földbirtokos Sándor István Szent Istvánképe a «Sokfélé»-ben: István csak folytatta Géza munkáját, de mégis méltán nagy munkának mondható, mert negyven évig dolgozott rajta; a pogányságot csaknem teljesen kiirtá, de halála után újra kiújult; somogyi Koppányt talpig legyőzte, sok jó rendtartást hozott be népe közé; első volt, aki pénzt veretett; római utazása bizonytalan. Ez minden, amit Sándor a felvilágosodás új fényénél elhinni képes Szent Istvánról, csodákról persze nem beszél, de Szent László csodáinál gúnyosan megjegyzi, hogy kiki azt tartsa róluk, ami néki tetszik, s ha akarja, olvassa el a legendát. Abban új azonban Sándor előadása, hogy ellentétben a középkor óta szokásos pogányellenes attitűddel, amely nem tudott betelni a pogány magyarság barbárságának szidalmazásával, ő már megvédi őket: a kereszténység előtt sem voltak a magyarok sokistenhívők; egyébként nevetségessé teszi azt a régi humanista hagyományt, amelyet főként a német irodalom tartott fenn, hogy t. i. a pogány magyarok Marst és Herkulest imádták.<sup>3</sup> Szent István nemzeti és egyházi jelentőségének e fölényes lekicsinylése, mondom, még a jobbik eset, a rosszabbik, amikor a racionalista, a mai turáninak előképeként, fellázad a Szent István-kultusz ellen, így szegény Őz Pál, a Martinovics-összeesküvés kivégzettje, aki a természettől és tudománytól, a kor bálványaitól elbűvölve így tiltakozik a jobbkéz ellen: «... s ilyen arany időkben, amelyben a természetnek és kegyelemnek tudománya szinte délszínben tündöklök, oly nagy homályban járni, hogy egy senyvett csontot tisztelgetek, egy száraz tetemnek így énekeljete: Te Szent Kéz tarts meg minket. Ah denevérek rejtekiben kellene bujni az ilyen tévelygő vélekedéssel.»<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Decsy Sámuel, A magyar szent koronának... históriája, 1792.

<sup>2</sup> Al. Horányi, De sacra corona Hungariae, 1790.

<sup>3</sup> Sándor István, Sokfélé, I. darab, Győr, 1791. 40—42. l.

<sup>4</sup> Eckhardt Sándor, A francia forradalom eszméi Magyarországon (1924), 77. l.

A racionalizmus keresztényellenességével szemben legtermészetesebb az lett volna, ha katolikusok és protestánsok együttesen védik meg, legalább is párhuzamosan, a magyar keresztény állam alapítójának emlékét. De már rég elmúltak azok az idők, midőn a protestánsok még szentnek nevezték Istvánt — még Méliusz Juhász Péter második utódja a debreceni püspökségben, Gönci Fabritius György is így nevezte — s azok is elmúltak, mikor még támadó él nélkül, nyugodt értekező stílusban tudtak beszélni arról, minő kereszténységet hozott be Szent István és volt-e szükség ő utána a hit reformálására.<sup>1</sup> Úgy látszik, ha nem is világosan kifejezve, de tudat alatt régóta élhetett a magyar protestantizmusban az a felfogás, hogy Szent István nem az igaz kereszténységet hozta be — különben nehéz lett volna a reformáció szükségességét fenntartani. Ezt a protestáns nézetet inkább megkövezésre, mint cáfolatra tartotta érdemesnek a polyhistor jezsuita Szentiványi Márton 1700-ban,<sup>2</sup> de kétségtelen, hogy a pozsonyi törvényszék és a gályarabság elítéltjei és szenvedői, meg az ő híveik nem lehettek hajlandók Szent István dolgában sem egyezkedni, de erre a katolikusok részéről sem történt kísérlet. Kocsi Csergő Bálint, maga is gályarab, fínomította ki ezt a már meglévő felfogást és fejezte ki 1704-ben: István király kereszténysége nem volt azonos a tridenti zsinatéval, közelebb állott az evangéliumi kereszténységhez, s így a reformátusok is magukénak mondhatják.<sup>3</sup>

A protestantizmus érthető önvédelméből származó e gondolat száz-  
esztendősi felekezeti küzdelmet indított meg, sőt tudatalatti maradványaira  
a mai időkben is könnyen ráakadhatunk. A hazai református egyháznak  
máig sokat olvasott történetírója, Debreceni Ember Pál, átvette Kocsi  
Csergő nézetét világosan kifejezve: «A keresztény hit, amelyre Szent István  
király korában a mi őseink áttértek, közelebb állott ahhoz, amelyet manap-  
ság mi evangélikus reformált keresztények vallunk, mint ahhoz, amelyet a  
római katolikus keresztények tartanak», s «a magyarok az ő megtérésüktől  
kezdve másfél évszázadon át közelebb voltak az evangélikusokhoz, mint  
a mai római katolikusokhoz». Nagy lépéssel tovább vitte a Szent István  
történetére vonatkozó kritikát, de egyúttal a katolikus egyház iránti ellen-  
szenvet is Schwartz Godofréd szepesi, iglói származású tudós, aki Német-  
ország egyetemén dolgozott, osnabrücker rektor, majd superintendens lett.  
Munkájában Szent István jelentőségét azzal szorítja háttérbe, hogy ki-  
mutatja: nem Géza és István vezették a magyarokat kereszténységre,  
hanem előttük félszázaddal Bulcsu és Gyula, akik a bizánci kereszténységet  
vették fel, s így a magyarok közt a keresztény hit görög, nem pedig latin  
eredetű. Schwartz éles kritikai elme volt, aki az irodalommal is tisztában  
volt, s például ő számolt le végkép a Hermannus Contractus és Sigeber-  
tus Gemblacensistől származó, Aventinustól elterjesztett felfogással, amely

<sup>1</sup> Révész Imre, István király, Protestáns Szemle, 1937. 394. l.

<sup>2</sup> U. az, 395. l.

<sup>3</sup> U. az, 395. l.

szerint — mint már láttuk — Gizella és II. Henrik, nem pedig István érdeme a kereszténység. De bármennyire emlegeti is, hogy Szent István tiszteletét nem akarja leszállítani, munkájában erős Róma ellenesség, s e mellett vitatkozó tudósnál gyakori sértegetése az ellenfélnek nyilatkozik meg. Inchoferről azt mondja, hogy «egészen elmerült mesékben és rothadt konjektúrákban» s egyébként is «rut parazita», aki kiszolgálja a katolikusokat és a protestánsokat szidalmazza. Jó kritikai érzéssel felfedezte, hogy amíg a Hartvik-legendának tekintélye van, addig a magyarok térítésének érdemét nem lehet elvitatni Szent Istvántól; Hartvik, aki «nem hiteles, hanem mocskos» (nem *luculentus*, hanem *lutulentus*) auctor, meséket hagyományozott át, ilyen Géza és Sarolta víziója; az ilyen látomásokban a felvilágosodott szerző alig hisz többé, nem is fogadja el a katolikusok, Inchofer és Timon érveit a látomások hitelessége mellett, hanem kijelenti, hogy amennyiben Isten nem nyilatkoztatja ki egész világosan az ily csodaszerű látomásokat, akkor nehéz ezeket Istennek, s nem valami más oknak tulajdonítani. Hartvik szerint Saroltának Szent István protomartyr levita öltözetben jelent meg, holott Schwartz szerint a levitáknak nem volt külön ruhájuk, és az első mártír nem is volt levita — ez is érv számára Hartvik előadása ellen.<sup>1</sup> A Sylvester-bulla hitelessége ellen külön munkát írt, azt minden kerülgetés nélkül hamisítványnak bélyegezte.

Tárgyi kritikája és méltatlanul támadó hangja egyébként sok ellenséget szerzett neki, sőt ettől kezdve a katolikusok mint Szent István legnagyobb ellenségét emlegetik és iparkodnak cáfolni. Legelőször maga Stilting János jezsuita, a Bollandista *Acta Sanctorum* egyik szerkesztője, aki Szent István világegyházi napjával, szeptember 2-ával kapcsolatban megírta életrajzát, hangsúlyozva, hogy célja nemcsak Szent István cselekedeteinek elmondása, hanem azok megvédése is a «heterodox auktorral szemben, aki egyedül vakmerőséggel és dagadt májjal merészelt a római egyház ellen támadni». Stiltingnek nehéz feladata volt, amikor jóformán mindent hitelesként akart igazolni, amit Schwartz elvetett. A szentekkel kapcsolatos látomások hitelessége bizonyára a hit dolga elsősorban — Stilting rááll Schwartz kritikai alapjára, s bizonyítja, hogy a legenda levitán diakonust akart érteni és az Egyház első vértanúja diakonusi ruhában jelent meg Saroltának, egyébként pedig II. András király és VIII. Bonifác pápa is tudtak ezekről a látomásokról, amelyek tehát hitelesek és elfogadhatók. Stilting hatalmas munkájában az addig szerepelt összes kérdéseket kútfők alapján tárgyalta, s bár a Szilveszter-bullát elfogadta, Hartvik Surius-féle szövegének hibáit mégis felismerte és kéziratból javította, Bonfini és más későbbi íróktól pedig a vitát visszavitte egykorú és Árpád-kori okleveles alapokra.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> God. Schwartz, *Initia religionis inter Hungaros*, Halae, 1740. (Színnyei szerint 1739-ben, az 1740-ikét nem ismeri), Nemz. Múz.

<sup>2</sup> Jo. Stilting S. J., *Vita S. Stephani*, az

*Acta Sanctorum* szeptemberi I. kötete, 1868. kiadás 456—575. l. és 1747. győri kiadás. V. ö. *Acta Sanctorum Ungariae*, nagyszombati Sodality B. M. V. Purif. kiadása, 1744. 2., 172—221 l.

Szent István történetének és nagyságának meg nem értésében a protestánsok között nem Schwartz Godofrédé, hanem Bod Péteré, a lelkes tudósé és nagy hazafié az első hely. Az ő sokáig kéziratban maradt protestáns egyháztörténetében kritikai módszer dolgában távolról sem érte el Schwartzot, de még Stillinget sem — például Bonfini szövegeit minden kétely nélkül idézgeti — a legendaírók «koholmányait» ostromozza, s lehetőleg mindegyik mögött a római egyházra kedvező, haszonleső katolikus szándékot keres. Géza álmában azért kellett megjelentetni Szűz Máriát, hogy előkészítsék a Patrona Hungariae szerepét és ezzel Magyarországot a római szék feudumává tehessék. A régi magyarok sem Mária, sem más szentek pártfogásába nem adták magukat, Mária patronátusa «tudatlanságból származó babona»-ként merült fel utóbb. Gizella többet ártott a magyaroknak, mint használt az ő «hallatlan kegyetlenségével». A koronaküldés, az apostoli királyság, s ezáltal Magyarországnak a pápától függése «komédia, amelynek feldíszítésére koholták a Szilveszter-bullát». A korona Bizáncból jött, Bíborbanszületett Konstantin császár küldötte. A Szent Istvántól vallott hittételek, amelyeket Bod részletesen megvizsgál, nem felelnek meg a római katolikus egyház tanainak, azaz nem mondható, hogy a régi magyarok kereszténysége a római katolikus kereszténység lett volna, hiszen Máriatisztelet, Szent Péter primátusa, a hit egyedül üdvözítő volta stb. dolgában Szent István nagyon is eltért az utóbb, a késői középkor folyamán és a tridenti zsinat által körvonalozott új katolicizmustól.<sup>1</sup> Bod végső következtetéseivel és tárgyalásmódjával a felvilágosodás kritikai racionalizmusát elhagyva visszaszállt a hitviták korába; amit a Szent István kérdésben a XVI. század katolikusai és protestánsai elmulasztottak — láttuk, hogyan éltek egymás mellett Szent István tiszteletében — azt most, a XVIII. században pótolták ki heves viták során, egymás mocskolásával. A felvilágosodás századának nevezett XVIII. század első fele nálunk még az erős hit korszaka volt, protestánsokra és katolikusokra egyaránt; a Szent István viták váratlan fellángolása is ezt bizonyítja.

Katolikus részről Décsy Antal tudós miskolci ügyvéd utasította vissza latinul Lampe—Ember Pál felfogását; teljes vértetben szállt síkra, magyarul és lelkes magyar érzéssel Szent István és Szűz Mária patronátusa mellett a kismartoni német származású Szaitz Leó, lorettói, majd haláláig egri szervita. Többször is nekigyürkőzött ennek a protestáns és katolikus közti vitakérdésnek, külön füzetet is írt ily címmel: «Micsoda vallású volt Szent István király?» és ha nem is volt tudós történész, munkásságának maradandó nyoma van a magyarság Szent István tiszteletében. Egyrészt rendkívül éles, határozottan racionálisnak mondható kritikával oszlatta el azt a többé-kevésbé mesterségesen támadt ködöt, amely Szent István körül az ő hittételeinek tendenciózus firtatásával jött létre, másrészt pedig, Máriafi

<sup>1</sup> P. Bod. Hist. Hungarorum ecclesiastica, Rauwenhoff—Szalay kiadás, 1888. I., 58., 67., 68., 71., 73—93. l.

felvett írói nevéhez méltóan, Magyarország patronájának tiszteletét és becsületét állította helyre, s mutatta ki széles tömegek előtt meggyőzően Szent István alakjának és Mária tiszteletének magyar és vallásos katolikus gyökereit. Az államalapítás döntő jelentőségét egyenesen politikai éleslátással ismeri fel; ha Szent István nem jön és nem erősíti meg királysága által a magyarok uralmát, a «szomszéd németek már nem igen féltek tőlük s igen könnyen megtörténhetett volna, hogy a Magyarokat harmadszor is Pannóniából kibogároztatták volna.»<sup>1</sup> Az első király államalkotó tevékenysége a historikus-filológus vitatkozásokban, protestáns-katolikus átkiabálásokban teljességgel elsikkadt — a szervita-barát éles szeme fedezte fel, hogy Szent István nélkül nincs a magyaroknak sem népe, sem országa. Mennyire reális a német tudósokat illető megjegyzése, amikor nem fogadja el Gizella első hitétérítői szerepére vonatkozó állításukat! «Itt meg nem állhatom, hogy egy kis jegyzést ne iktassak ide a német írókrul, azt t. i., hogy ezeknek általjában igen kötve kell hinnünk, mikor a magok háza mellett ciceróskodnak, másfelől magokrul szólnak, mikor magokat vagy az ő fejedelmeiket dicsérni, magasztalni, a magyarokat pedig kisebbiteni akarják, mely alkalmatossággal a verebet tűzoknak látják és vagy fillentenek is, vagy legalább sokkal nagyobbra viszik a dolgot, mintsem valóságosan történt volna; nem tagadhatjuk ugyan, hogy ezen a gyékényen néha mások is árulnak, de oly módtalan csakugyan még sem, mint a német írók.»<sup>2</sup>

Minden egyszerű, világos, magától értetődő, s őszinte lesz az ő előadásában, s ez jólesik az olvasónak, aki már keresztülment a barokk érzelmek lángolásán és kibírta, az értelem fonálát el nem veszítve, a tudós historikusok szörszálhasogatásait. Hiszen Rousseau érzékeny korszakában már azért is mentegetni kellett Szent Istvánt, hogy Koppányt felnégyel-



Szent István király.

<sup>1</sup> (Szaitz) Magyar és Erdélyországnak mind világi mind egyházi története, 1793. 121. l.

<sup>2</sup> U. itt 113. l.

tette — Szaitz szót se veszteget erre, fennakadás nélkül mondja el a dolgot. Hasonlóképpen az erőshitű katolikus gondolkodás magától való értetődésével hagyja el a természetfölötti dolgoknak kicsinyes, racionalisztikus magyarázatát, amibe Schwartz Godofréd után még Stilting is beleesett. Szaitz Leó a «debreceni ispotálybeli templom egyházi szolgája», Szikszai György felfogását idézi: a debreceni kálvinista az egyházi történetnek csak kezdetin tud csodákat látni, és «ha ma valaki ollyakat hántorgatna, nehezen lehetne elhinni, hogy azok valóságos mennyei látások volnának». Erre így felel Szaitz: «De vallyon mért nem lehetnének most is ollyanok? Vallyon megrövidült-e a X. században az Úr keze? Vagy nem volt-e elegendő oka az Istennek, hogy legalább egy-két csudát cselekedne egy egész nemzetnek megtérítéséért, ki az Anyaszentegyház kezdetében e végre annyi sok számos csudát cselekedett? Azt mindazonáltal mi is megengedjük, hogy nem kell mindgyárt minden ájtatos vén banyának vagy akárkinek is elhinni, ha azt mondja, hogy néki olyan vagy amolyan mennyei látása volt», de nagyon helyesli Szikszai azon megállapítását, hogy biztos tanúk esetén hinni kell a látomást, sőt nem ártana Szaitz szerint, ha ezt még «némely hajszálhasogató katolikus kritikusok is elolvassák».<sup>1</sup> A Szent Istvántól vallott hittételek minőségét illetőleg is, amit, mint láttuk, a katolikus-protestáns vita során egészen elhomályosítottak, Szaitz világos logikával felel: «nem aukspurgi vagy helvetziai vallású, hanem igazi római katolikus és pápista volt».<sup>2</sup> Ugyancsak ő ismeri fel a racionalizmusnak és az azt megelőző hívő korszaknak a középkort illetőleg oly nagy eltérését: Géza és Szent István korát Révay Péter még «boldog és szent időnek» nevezte, Bod Péter már «vastag setétség bődögtalan sékulumának»,<sup>3</sup> és csakugyan, tovább folytatva Szaitz gondolatmenetét, a protestáns racionalizmusnak Szent István kritikája tényleg nem Szent István személye ellen irányult, hanem természetes folyománya volt egyrészt a középkori sötétségről szóló racionalista tannak, másrészt pedig felismervén Szent István alkotásainak egyházi gyökereit, az egész XI. századi egyházi levegőt akarta utólag mintegy mentesíteni a pápistaságtól, hogy vagy magának is részt kérhessen az alapító király nagyságából és nagyarságából (az ősi kereszténységen keresztül, melynek hamisítatlan utódjának tartotta magát) vagy pedig legalább a görög egyházra tegye át az érdemet, s ettől a katolikust megfossa.

Az egész kérdéskomplexumot Szaitz annyira a hit és mellette a józan ész világosságába helyezte, hogy ő utána nem is volt többé értelme annak, hogy tudákos filológiai és historikusi eszközökkel újra hozzá nyúljanak. A katolikusok állhatatosan megmaradnak Stilting előadása mellett, legföllebb még néha Prayt is idézik a régi felfogás támaszául,<sup>4</sup> a protestánsok,

<sup>1</sup> U. itt 108., 109. l.

<sup>2</sup> (Szaitz) Mitsoda vallású volt Szent István király? — V. ö. még ő tőle: (Máriafi István), Igaz magyar, passim, (Kalapátsits György), Más is igaz magyar; (Magyar Dániel), Igen

rövid megjegyzések.

<sup>3</sup> Más is igaz magyar, 1789. kötetben.

<sup>4</sup> Például Molnár János S. J. Az anyaszentegyházak története, II. 1770. 293—317., s utána alább idézendő történészek.

akik még beleszólnak a vitába, mielőtt az a terjedő felvilágosultság hatása alatt vaskalapos tudákossággá avulna, felháborodással idézgetik Szaitz veszedelmes tanait : így a veszprémi Győrffy József ügyvéd, aki már cáfolni sem tartja érdemesnek Szaitz tanát, hogy «az igaz magyarok Szent István király katolika hitit tartják, akik pedig ezt nem tartják, azok nem igaz magyarok, hanem Mária tagadók és a Boldogságos Szűznek ellenségei», vagy hogy a protestánsoknak nincs helyük az országban, mert nincsenek Szent István vallásán és így nem igaz magyarok. Győrffy ezekkel szemben párhuzamosan egymás mellé állítja Szent István és a «rómaiak» tantételeit, amelyek persze egymástól nagyon is távol vannak; így vallotta Szent István, hogy hiszi az Atya, Fiú és Szentlélek Istent és a katolika hitet, a pápisták ellenben hiszik az Atya, Fiú és Szentlélek Isten mellett még a szenteket, a római pápát és a római hitet.<sup>1</sup> A Szent István-vita így torkollott be végül is felekezeti feleselésbe, s legföllebb mint a XVII. századi hitviták újra-éledt egyik fejezete élhetett volna tovább, ha el nem önti ekkor már katolicizmust és protestantizmust egyképpen a felvilágosodás hitetlensége, amellyel szemben épp az utolsó töltést emelte műveiben Szaitz Leó.

Szent István népének élete is elvilágiasodóban volt a XVIII. század közepétől kezdve; ennek egyik tünete az is, hogy az ő történetét és cselekedeteit is immár leplezetlenül világias szempontokból, önző célok érdekében vizsgálják. Ebben az összefüggésben kell rámutatni Kollár Ádám Ferenc, Mária Terézia tudós könyvtárnoka félhivatalos munkásságára, amely tudományos alapjaival Szent Istvánra akart támaszkodni, a valóságban pedig Szent István törekvéseivel teljességgel ellentett célokat szolgált. Kollár a legfelsőbb kegyúri jogot vezette le Szent István apostoli működéséből; kimutatta, hogy egyházi javak adományozását, azok felhasználását, főpapok kinevezését, áthelyezését és megfosztását mindenkor jogosan gyakorolták Szent István utódaiként a magyar királyok, amiből következett azután a korszerű gyakorlati megoldás: az egyházi birtokok a királytól szabadon megadóztathatók és állami célokra felhasználhatók. Végso fokon Szent István cselekedeteinek vizsgálatából azt állapította meg, hogy amit Szent István és utódai egyházaknak adtak, az most az államnak áll rendelkezésére. Az, ami annyira jellemző Szent Istvánra és korára: egyház és állam tökéletes egymásbafolyása, most Kollár munkáiban felbomlik, s az egyház még jobban alá rendeltetik állami világi szempontoknak, mint ahogyan ezt már Verbőczy megtette a szent korona dolgában. Kollár egyébként mesteri módon cáfolja meg Schwartz Godofréd görög térítő-elméletét, a Szilveszter-bulla hitelessége iránt is már felmerültek benne kétségek, Szent István törvényhozásának Karoling-korbeli nyugati forrásaira is rámutatott, mindezen történettudományi érdemei mellett is működése annyiban jelent mélypontot a Szent István-szemléletben, hogy az apostol-király dolgait kizárólag világi tendenciával szemléli; a természetfölötti többé

<sup>1</sup> Győrffy J., Napraforgó virág stb. 1791.

szóba sem kerül, és Szent István csak azért szerepel, hogy példájával, még pedig egészen racionalista módon, történetietlenül felfogott példájával a főpapság adózásra legyen kényszeríthető. Mikor ő Szent Istvánt XVIII. századi abszolutista uralkodónak jellemezte, aki egyházi ügyekben «potestas absoluta»-val rendelkezett, körülbelül úgy járt el, mintha ma valaki Szent Istvánra hivatkozva ajánlaná a diktatori államformát.<sup>1</sup> De semmivel sem tanúsít több kegyeletet a történeti Szent István és koronája iránt a Kollár művére a papság köréből készült vitairat, a «Vexatio dat intellectum»-nak szerzője, valószínűleg Richwaldszky György, Barkóczy hercegprimás oldalkanonokja, aki a szent korona magyarázatában, önző rendi okokból, messze túlmege Verbőczin, s egyszerűen kijelenti, hogy a szent korona felségjogai nemcsak a királyt, hanem a rendeket is megilletik, és «miután a magyarok király nélkül is tudtak élni», mikor végre Szent Istvánban királyt választottak maguknak, ők szabták meg, mennyi jogot adnak át neki.<sup>2</sup> Az «angelica corona»-t így rántották le a magasból nagyon is anyagi természetű rendi torzsalkodások közé, s ezzel jó előre előkészítették Szent István alakjának azon elhanyagolását, sőt kigúnyolását, amely a francia forradalom hatása alatt például Őz Pálnak már említett felfogásában megnyilvánult.

**Bármennyire érdekes** volna is a II. József korabeli felvilágosodási és az azt követő forradalmi irodalomból Szent István említéseit összeállítani, ezen rövid áttekintésben tovább kell haladnunk a Szent István-szemlélet irányainak vázlatos kijelölésében. A brutális támadás, amelyet II. József «theológus szolgahada»<sup>3</sup> intézett az Egyház ellen, gyors és heves ellenhatást keltett, s a barokk egyház, amely oly szoros kapcsolatban állott a legmagasabb társadalmi osztályokkal, néha szinte azok egy kirendeltségének volt tartható, egyszerre tudatára ébredt népi gyökereinek: s amint Szaitz Leó tolla által népies logikával védekezett a felvilágosodás ellen, hasonlóképp széles körökhöz szóló papokat állított ki az egyházi szónoklat terén is a reá kényszerített küzdelemben. És az immár nem is annyira hatalmáért, mint szabadságáért és léteért küzdő magyar egyház megint Szent István hagyományaihoz fordult: maga az apostoli király alakja, a Szűz Máriának felajánlott ország és a szent-korona a szimbolumok, amelyeket zászlóira ír, hogy a felvilágosodás és forradalom istentelensége ellen felvegye a harcot. Augusztus 20-a ebben a kapcsolatban nyer az egyházi ünnepen túl újból központi jelentőséget a nemzeti életben.

A középkori székesfejérvári törvényt napokhoz hasonlóan Szent István napja újból országos ünneppé lett, amelyet a néppele együtt az állam vezetői, katonai és polgári hatóságok is megültek, mégpedig egyrészt a Szent István-

<sup>1</sup> Ad. Fr. Kollar, *Historiae diplomaticae juris patronatus*... 1762 és *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra*, 1764.

<sup>2</sup> Concha Győző tanulmánya, *Hatvan év tudományos mozgalmái között*, I., 202. l.

<sup>3</sup> Seb. Brunner, *Die theologische Dienerschaft am Hofe Josef II.* 1868.

rend alapítása, másrészt a szentjobb hazahozatala óta. Mindkettő Mária Terézia cselekedete volt. A Szent István-rendet, a már előbb megalapított katonai Mária Terézia-rend mellett mint kimondottan polgári, magas érdem-rendet, 1764-ben alapította a királynő, mint «Civil-Ritter-Orden»-t, száz lovag számára, akik «Szent István apostoli király lovagjai»-nak nevezettek, és évenként kötelezve voltak a Szent István-napi rendi ünnepségen résztvenni. Ellentétben a Mária Terézia-renddel, amely a domus Austriacának volt a rendje és az uralma alatti összes: tehát cseh, osztrák, magyar stb. országok és tartományok számára állott fenn, a Szent István-rendet és annak nagymesteri méltóságát a királynő «örökre és elválaszthatatlanul összekötötte a magyar koronával»; a rendnek nagymestere ő volt és utána a mindenkori magyar királyok, amint a királynő Szent Istvánról nevezve el a rendet, ezzel az első király «dicsőséges emléke tiszteletéről» akart «nyilvános bizonyítványt» adni.<sup>1</sup> A rend tagjai először 1764. augusztus 20-án gyűltek össze, mégpedig akkor épp országgyűlés lévén, a pozsonyi Szent Márton-templomban, s ott Patachich Ádám váradi püspök buzdította őket a rend céljainak megvalósítására: Szent István kultusza és kegyessége megújítására, az egyház és a katolikus hit védelmére e «Mariano-Apostolicum Regnum»-ban; külön ünnepelte a szent koronát és az apostoli címet, amelyet XIII. Kelemen pápa «újra» ajándékozott Mária Teréziának, s nem feledkezett meg a barokk szellemében arról sem, hogy az «eretnekségek és szakadások konkolyát kitépve, a tiszta búza megmaradjon».<sup>2</sup> De sokkal általánosabbá tette az ünneplést Szent István napjának a szentjobb tiszteletével való összekapcsolása, ami végül is egyedül maradt meg azon nagy tervekből, amelyekkel Mária Terézia Szent István emlékét egyenesen a magyar élet középpontjába akarta helyezni. A királyné a Raguzában, Pray György történetírónk útmutatása



Szent Günter remete.

<sup>1</sup> A Szent István-rend statutumai: Khevenhüller-Schlitter, Aus der Zeit Maria Theresias, 1917. 1764—67. kötet 307. l.

<sup>2</sup> Adam, e L. B. Patachich, Divus Stephanus I. Hungariae rex, stb., Pozsony (1764).

szerint megtalált szentjobbot «a magyar nemzet iránt érzett szeretetének különös jeleként» hozatta Budára, már az úton, Győrön, Pannonhalmán át is nagy lelkesedéssel fogadta a nép az első király ereklyéjét, a föld népe otthagytá az aratást és körmenetben kísérté a szentjobbot. A királyné személyét a hazaszállításnál Grassalkovich Antal és Hadik András képviselte. Eredeti terve az volt, hogy köztisztület céljából többször tegyék ki a szentjobbot: feltalálása középkori ünnepén, május 29-én három napon át, Szent László napján június 27-én, július 21-én, mikor a szentjobb Budára érkezett, augusztus 20-án nyolc napon át, szeptember 2-án és végül november 5-én három napon át Szent Imre tiszteletére. 1774-ben azonban az egész nyilvános ünneplést augusztus 20-ára korlátozta,<sup>1</sup> de Budavára, s ma Budapest így is ő általa lett a Szent István-tisztület legnagyobb, központi helyévé, miként már az első budai ünnepen, 1771-ben szerencsét kívánt a városnak az ünnepi szónok, Kozma Ferenc jezsuita: «szerentsés Buda vára! Felvött téged az Isten igazának jobbja, s ez által a Mindenható Istennek karja 1686. esztendőben a súlyos pogány igától, mely alatt 145 esztendeig nyavalyogsz vala, csudálatosan megszabadítván; felvött most újra, e véletlen látogatása, s benned léendő örökös megmaradása által minden egyéb magyar várak s városok fölibe emelvén, magasztalván», — sőt még versben is biztatta Budát a szentjobb méltó fogadására:

«Budai vár nyitod a kapukat, valamerre tekétesz,  
Bársonyt vonj! Raguzából siet íme királyod,  
Bécset, Győrt és Szent Mártonyt haladja: Vörösvár  
Utolsó szállása feléd.

Fel vadnak-e vonva

Ágyúid? A katonák, a Károly tábora rendben  
Módos módja szerint már áll-e, röpitt-e golyóbist?  
Hallod-e Felségünk gondját? Gödöllőre futított  
Válogatott szavú szép levelét? Veszed észre, megyénknek  
Páros tagja miért sietett? mire küldi pecsétjét  
Általok a fő káptalan is, értetted-e Vácról  
A főpap s itthon Hadik ő nagysága, királynénk  
Gyöngye, mit intézett, mire sürgete, merre vezérlett?»...

a szentjobb mint király lépett be a budavári jezsuita templomba, barokk pompától, a harcos nemes nemzettől körülvéve:

... «bóldog

Udvari válogatott tisztek, s mellette vigyázó  
Kócsagos és párdúc hátos, nemes águ vitézek.»<sup>2</sup>

A sváb és rác parasztok, szőlőművesek és iparosok falusi városkája, ami akkor Buda volt, amely még a helytartótanácsot sem fogadta be szí-

<sup>1</sup> Gábor Gyula, A Szent István napi ünnep története (1927), 32. l. A XVIII. század prédikációs anyagát feldolgozta fejeiregyházi Csapodi Csaba, Kinek tartották Szent Istvánt a XVIII. században? Regnum, egyháztörténeti évkönyv, 1936. 346.

<sup>2</sup> Kozma Ferenc S. J., Dicsőült Szent István első apostoli magyar királyunknak ép romlatlan szent jobbja, Buda, 1771. — V. ö. még Graf v. Gondola, Jos. Franz Bischoff zu Tempe, Lobrede von der ohnversehrten Rechten Hand, Pressburg, 1771.

vesen, mert azzal nemes urak jöttek, most egyszerre az egész rendi, nemes nemzet fővárosa lett, amint a szentjobb belépett falai közé, hogy Mária Terézia akarata szerint ott is maradjon. Talán erről is érdemes a mostani évfordulón a mai hatalmas fővárosnak megemlékeznie...

Szent István napján ettől kezdve tartották országos ünnepként a szentjobb tiszteletét, s évente szentbeszédet a Szentjobb-kápolnában, 1810 óta a Boldogasszony-templomban, azaz a Mátyás-templomban. Budaváron kívül Bécsben is évenként megünnepelték augusztus 20-át, előbb a jezsuiták «Am Hof» templomában, utóbb a máltai lovagrendében, 1790 óta a kapucinusok templomában, s a Szent István-nap utáni vasárnapon szentbeszédet tartottak;<sup>1</sup> a Szent István-lovagrend tagjai a bécsi ünneplésben vettek részt, hasonlóképpen az udvarnak, a magyar kancelláriának és más bécsi főhivataloknak magyar tagjai, főnemesek, magas hivatalnokok, úgyhogy a bécsi ünneplés társadalmilag előkelőbb volt, semmint a budai, valamint a székesfejérvári, ahol Szent István fejedelmének mellett szintén évről-évre szentbeszédeket tartottak. Különösen a bécsi és a budai szentbeszédek nagyrésze megjelent nyomtatásban is, tanújaként egymásra következő nemzedékek változatlan Szent István-tiszteletének, de egyúttal a változó irodalmi ízlésnek, változékony politikai háttérnek, s nem utolsósorban a prédikáció és homiletika ha lassan is, de mégis állandóan változó formáinak.<sup>2</sup>

Az első években ez országos tisztelet még megelégedett barokk szónoklatokkal, de mióta II. József óta racionalizmus, felvilágosodás, febronianizmus, a francia forradalmi eszme, majd Ferenc király alatt az egész katolikus életre ránehezülő jozefinizmusban az Egyháznak veszedelmes ellenzései támadtak, a Szent István-napi szentbeszédeken keresztül védekezett a magyar katolicizmus, mintegy «megérezve, hogy ez a nap a legalkalmasabb arra, hogy eszébe juttassa a magyaroknak a magyar történelmi és vallásos élet mély igazságát: azt, hogy a nagy király hite maradandó alkotás forrása lett.»<sup>3</sup> Billisics Alajos pécsi pálos még II. József életében kipredikálta Bécsben, a «furcsa, éles, Svartz szabású elméket», amelyek a «történet igaz voltán» is kétségeskednek, s keserűen kiáltott fel: «Sír bennem a Lélek, midőn szentséges királyunk számtalan munkáival és izzadásival nyert eme javunk, a keresztény Kátolika szent hitünk nagy voltát említvén, mégis némely hazámfiak azon cselekedetét látom, melyek tagadhatatlanul bizonyos jelei az ő szentsége becstelenítésének. Ez én előttem kétféle: némelyeké a törvénytelen és minden rosszra vetemedett igen gaz élet; másoké a maga határain túl eresztetett és megvesztegettetett emberi szabad ítélet. Azoké mert cselekedeteikkel, ezeké mert nyelvésségekkel gyalázzák szent hitünket». És a világi bűnös élet, meg a felvilágosodás tekintélytagadó «szabad ítélete ellen Szent István védi apostoli országát,

<sup>1</sup> Némethy Lajos, Szent István első és apostoli magyar királyról mondott dicsbeszédek irodalma, 1881.

<sup>2</sup> Némethy id. m. inkább csak bibliográfia,

hasonlóképp a Magyar Sion összeállítása, 1869. évf., v. ö. Mihalovics Ede, A kat. prédikáció története Magyarországon, 2. 1901. 674. l.

<sup>3</sup> Eckhardt Sándor, id. m. 188. l.

szép Szűz Mária oltalmába adván az egyházi rendeket, az ország eleit, a közép és al hazanépét.»<sup>1</sup> Budai Isaurus kapucinus atya 1796-i bécsi beszédében a francia forradalom szabadságával szembeállítja a keresztény szabadságot, a felvilágosodásnak humanizmust emlegető, de elnyomásra vezető szeretetével az igazi felebaráti szeretetet, s ezeket az ellentéteket ő utána állandóan hallgatóságuk elé tárják a bécsi és budai hitszónokok: «Soha ugyan nem zengett annyit a világnak nagy épülete az atyafiságos szeretettől, soha azt oly nagy tiszteletben tartani, annak annyi tömjént hinteni, s azt mintegy megisteníteni nem látszatott, mint a jelenvaló időben. A mai ú. n. bölcsek és emberszeretőknek a' nagy óhajtasok, hogy a földet hajdani paradicsomra változtassák és a szabadság és egyenlőség fájának béültetésével az embereket az ő eredeti jussokra vezetvén, valóban megboldogítsák», — de csak azok szeretik igazán az embereket, akik szeretik Istent és az ő religióját is, s a királyok között csak az igaz szeretője népének, aki «nemzetét keresztyén atyafiaivá» tette. Egyedül így lehet boldogságra vezetni: «O keresztyén szabadság! Mely jámbor fejedelmeket, mely bölcs törvényeket, mely hív népeket adol Te az országoknak, a te kormányod alatt szolgáltatik az igazság, virágzik a közbátorság, a szegények támogattnak, magok az ellenségek megöleltetnek; a békeesség uralkodik a familiákban, a hívség lepecsételi az alkut, kiki szabad a tulajdonával» — ilyen viszonyokat kell újra behozni Szent István példája szerint Magyarországon, ahol most még a «módi» is útjában áll az egészséges fejlődésnek. Van valami racionalizmus abban, amint e hitszónokok az észtisztelettel szemben maguk is folyvást észszerűségekre hivatkoznak: az épp akkor elmúlt barokk korszakban senki sem emlegette a józanságot, most pedig Pater Isaurus és utódai egyre józan szabadságról beszélnek; Isaurus szerint egyenlőség nincs, erős és gyöngye, tudós és tudatlan, gazdag és szegény különbségei nem szüntethetők meg, ehelyett arra kell törekedniök, hogy egymást kölcsönösen segítsék és az «ilyetén szeretet által egy testté legyenek». Korábban ily megállapításra az isteni szeretet misztikumát elragadtatással dicsőítő részlet következett volna, Isaurus atya azonban, korának szellemében, polgáribb közép-szer híve, s földi bölcseséggel jegyzi meg: «Ebben áll a józan egyenlőség, melylyel István az evangéliom által nemzetét meglelkesítette, ezenkívül egyenlőséget keresni nem bölcsesség, hanem elme vesztegetés», — egyébként pedig Szent István életéről és történeti alakjáról szó sem esik prédikációjában, annyira belesodródott már a szent király alakja a forradalom és Egyház adott szellemi harcába mint példa és szimbolum, mindenképpen testetlen lélek.<sup>2</sup>

A «józan» szemlélet terjedése lépésről-lépésre szemmel kísérhető Szent István tiszteletében, amint II. József, meg Ferenc király rendelkezései

<sup>1</sup> Billisics Aloyzius, Magyarok első királyja, dicsőséges Szent István dicsérete, Bécs, 1789. 138.

<sup>2</sup> Budai Isaurus, A józan szabadsággal és

egyenlőséggel népét megboldogító keresztyén király Szent István, Bécs, 1796. A prédikációk közjogi felfogására l. Csapodi id. m. 354—355. l.

szellemében a teológiai szemináriumokból mind több jozefinista gondolkodású pap került ki. Így lesz Szent Istvánból rendcsináló, rendfenntartó szent, minden nyárspolgár alkalmas példaképe abban, hogy túlzásoktól tartózkodjék, ragaszkodjék a meglévőhöz, fizesse az államnak, amivel tartozik és lelkesen hódoljon a királynak, Szent István utódjának. Még az ő jámborságát kiemelő prédikációk sem túlságosan iparkodtak erkölcsi követelményeket állítani hallgatóságuk elé, s főként Bécsben nem is lett volna ildomos, ha az előkelő híveket erélyesen korholták volna. Kivétel az előkelő származású Szluha

György szekszárdi plébános, aki 1798-i budai hitszónoklatában leplezetlenül nyilatkozik az ország nagyjai és nemeseinek Szent Istvánétól nagyon is eltérő életéről: «Ha ti innep és vasárnapokon minden csöcselék okból az isteni szolgálatot, az Isten ígéje hallgatását elmulasztjátok, ha ti szégyellitek megjelenni az Anyaszentegyháznak szent ceremiáin, a közönséges processiókban és könyörgéseken, ha a bőjtről álló parancsolatot csupa torkosságból általhágjátok, ha ti az egyházi szolgálakat csufszággal terhelitek, ha ti a Magyarok Nagyasszonyának őstől reánk maradt tiszteletét egészen elhagyjátok, mi csuda, ha a köznép is alább hagy az ártatlanságba, annál lustább az isteni szolgálaton, annál kevesebbre becsüli a szent hitet, az Anyaszentegyházat, annál szabadabb, bujább, feslettebb és zabolátlanabb életet visel...»<sup>1</sup>

A jámbor példaképre való ily természetes hivatkozás és annak gyakorlati átélésére buzdítás azonban ritka, a 90-es évektől a «közcsendesség és boldogság» propagálója Szent István tisztelete: Magyary István hontmegyei kemencei plébános szentbeszédében a Contrat social és Hobbes ellen hadakozik,<sup>2</sup> Nagy József ferences atya, tábori pap azon «agyafurt, semmihitű, nyughatatlan fejek» ellen szónokol, akik a «koronás fejek ellen dühösen felfegyverkeznek és



Szent Gellért püspök.

<sup>1</sup> Szluha György budai, Szent Zsigmond templombeli prédikációja, Pest, 1798.

<sup>2</sup> Eckhardt, id. m. 189. l.

azokban Istentől mind lelki, mind testi boldogságunkra, csendes nyugodalmunkra s bátorságunkra rendeltetett kormányozó hatalmat feldulni, semmivé tenni, az országot népével zűrzavarban, nyughatatlan egyenlenségben hozni, az Isteni félelmet . . . az emberek szívéből kiirtani és így a mi régi vad őseinknek zabolátlan nyomdokira visszatéríteni, minden útonmódon igyekeznek. Ezt nemcsak a józan ész nyilván mutatja, hanem ama megbódult eszeveszett szerencsétlen Franciaországnak szomorú példája világosan bizonyítja.<sup>1</sup> Talán leginkább alámerítette Szent Istvánnak időtálló és tényleg minden korhoz beszélni tudó alakját a kor aktuális szellemiségébe a piarista tanár, Bielek László, aki egyszer a makói templomban prédikációt tartott a «Napraforgó virág szerzője ellen», s Győrffy már említett protestáns elméletével polemizálva, Szaitz után kimutatta, hogy «Szent István magyar király igaz római katolikus».<sup>2</sup> Ily tudákos kísérletezés mellett annál elevenebb élő hatását mutatja Szent Istvánnak Döme Károly izsai plébános, Kazinczy lelkes híve, később kanonok, aki 1810-i budai beszédében Szent István védő karjának hathatóságát ünnepli: az 1809-i szerencsétlen háború folyamán a francia már «itt ebben az anyavárosban készült felütni szapora diadalmainak kevély lobogóját», amikor Buda nemes városa a dicsőséges szent jobbkez oltalma alá futott és megfogadta, hogy a Mária Terézia óta évenként megtartott, de utóbb elmaradt jeles processiót felújítja; ezen városi határozat jóváhagyását Rudnay Sándor püspök, az esztergomi kerület lelki igazgatója eszközölte ki a nádornál és királynál, — s íme: «Hol a hadi kürt rettentő harsogása? megszűnt. Hol a komor fergeteg bus dörgése? elhallgatott. Hol a veszedelemnek éjjel-nappal nyugtalanító zajos dagadása? csendességre simult, elenyészett», mert a szent-jobbknak ma is megvan a hatalma Istentől,<sup>3</sup> — a felvilágosodás és liberalizmus mesgyéjén szinte egyedülálló jelenség ez a hit és annak ily elhithető kifejezése. Nem kevésbé ritkaság a történet Szent Istvánjának felidézése; még leginkább realiztikusan állította a hívek elé őt Jordánszky Elek, a tudós és tudománypártoló kanonok, aki 1808-i bécsi beszédében a Szent Istvánnap megülésének történetét mondta el pontos adatokkal, s utána a szentistváni alkotmánynak vallási és politikai alapjait fejtegette. István nem azért térített, hogy «majd akkor könnyebben zabolán tarthatom őket», hanem Krisztus szerint: «keressétek először az Isten országát», ez vezette őt s «ez volt Istványnak politikája», a hit, az Isten országa és ennek igazsága. «Erre az isteni igazságra való tekintet kitetszik minden rendelkezéséből. Nincs azokban semmi célozás az önkényen való uralkodásra, a tulajdon haszon, vagy tulajdon dicsőség keresésére; az ő államában a királyi hatalmat az ország rendei jussai mérsékeltek, s az egyes rendeket a keresztény szeretet kötelékei tartották egybe; így építette fel István a «magyar polgári

<sup>1</sup> P. Nagy József, Koronás fejekben a kormányozó hatalom főtiszteletének köteles védelmezése, budavári prédikáció, Buda, 1799.

<sup>2</sup> Bielek L., Szent István magyar király

igaz katolikus, Pest, 1795.

<sup>3</sup> Döme Károly, Beszéd, melyet Szent István király napjára . . . készített, Buda, 1810.

szövetségnek alkotmányát» s ennek «úgy egymásba szerkesztette részeit, összefonta, szőtte, öntötte, hogy egyik főrészét sem lehet elszaggatni belőle az Egésznek lerontása nélkül. Ellenben, hogy ha eredeti épségben megmarad ez az Egész, ez az Országos alkotmány, annál hatalmasabb és erősebb ez akkor, mennél erősebb a fundamentoma, mennél istenesebb a részeket egybe foglaló enyvnek ereje.»<sup>1</sup>

Az 1848. előtti prédikációk nagy tömege a jozefinizmusra annyira jellemző «trón és oltár» kapcsolat értelmében Szent István nagyságából legnagyobb igyekezettel az alattvalói loyaltás kötelezettségét fejlesztette ki, s például volt olyan — Balogh Sándor, győri prépost és kanonok, — aki Ferenc királyt, feleségét és fiát Ferdinándot mint második Istvánt, Gizellát és új Imrét dicsőítette Szent István «nemzeti ünneplésében»,<sup>2</sup> akadtak azonban Jordánszkyhoz hasonlóan olyanok is, akik a rendi jogokat védelmezték Szent Istvánon keresztül. Általában a XIX. század első felében mindinkább felbomlik az egységes szemlélet, a klérus a régi jozefinizmus és új liberális racionalizmus hatása alatt az aktuális szellemi irányokat és érveket mindinkább beengedi gondolkodásába, amire jellemző például az a magatartás, amelyet a Szent Istvántól leigázott pogánysággal szemben elfoglalt. Régebben, mint láttuk, a pogány magyarság szigorú elítélő kritikában részesült; hasonló hangokkal most legfőképpen a század elején találkozunk, így Májer Ferenc győri kanonok 1807-i prédikációjában, ahol a pogány magyarok tényleg kegyetlenül lebecsültetnek: a külnépek «utálták azon vad nemzetet, melynek az a híre vala, hogy vagy a szabad ég alatt, vagy barlangokban laktak, vad állatok bőreivel fedezné mezitelenségét és nyers hússal táplálná életét»,<sup>3</sup> de már 1837-ben Becker Nep. János esztergomi kanonok szükségesnek látja megvédeni a pogány őseket: «szittya eleink» nem a «megátalkodottság terhes bűne» miatt, hanem a «jobb és hasznosabb ismeretének, a józanabb nevelésnek hiányából» nem voltak műveltek;<sup>4</sup> Pakróczy Nep. János adonyi plébános 1842-ben tudakosan, zavaros stílusban már azon vád ellenében védi őket, hogy pogány korukban nem lett volna vallásuk: «Valósulandó, hogy az anyanemzet, melynek gyermekei a magyarok, nem lihegett némi vallásnélküli ridegségben, s tehát a késő unokák, a megsokasulás miatt attól elválók s új honban megtelepülők sem zsugorodtak annak hiányában».<sup>5</sup> 1845-ben, alig húsz évvel Aranyosrákosi Székely Sándor kitalálása után, Hadur is megjelenik a bécsi kapucinusoknál tartott prédikációban: Sámuel Alajos, pesti józsefvárosi plébános a magyarokat «Hadur e szilaj fiainak» nevezi.<sup>6</sup> Míg a legtöbb szentbeszéd

<sup>1</sup> Jordánszky Elek, Szent Istványnak, első magyar királynak ünnepe a nemzeti háláadtosságra s a nemzeti könyörgésre gerjesztő ünnep, Pozsony, 1808.

<sup>2</sup> Balogh Sándor, Szent István, Magyarország első királyának dicsérete, 1805. Bécs.

<sup>3</sup> Májer Fer., A népet mennyei és földi boldogságra vezérlő dicső fejedelem, Bécs, 1807.

<sup>4</sup> Becker N. J., Egyházi beszéd... budai főtemplomban, 1837. Esztergom.

<sup>5</sup> Pakróczy N. J., Szent István... igazi nagysága: nemzete boldogsága, Bécs, 1842.

<sup>6</sup> Sámuel Alajos, Szent István... mint népe szent hite s nemzeti egységének megalapítója, Bécs, 1845.

Szent Istvánban a kereszténység mellett a nemzet, állam és alkotmány megalapítóját ünnepli, Rátz Jeromos aradi minorita már az ellenében is oltalmába veszi a pogány őseket, mintha nem lett volna alkotmányuk: Ammianus Marcellinusból bizonyítja, hogy a magyar népnek mindig volt alkotmánya, és Szent István az Álmos-féle öt sarkalatos törvényt megerősítve «örökös szövetséget szerzett a magyar nemzettel», — ez a kissé turanizáló magyarázat nem akadályozta a Rátzot hallgató aradmegyei rendeket, hogy Perecsényi Nagy László alkalmi verse szerint loyális kéréssel ne járuljanak Istvánhoz: «Esedezzél Ferencért — Osztria Ház népiért».<sup>1</sup> Egészen bizarr alkotmányos vonatkozást hoz fel a már említett Balogh Sándor: ő Szent István nagyságát Árpáddal szemben bizonyítgatja: Szent István kereszténnyé tette népét, míg «Árpádnak esze ágába sem ütközött, hogy azokat igaz hitre térítené», de nem kevésbé érdeme az első királynak, hogy az országot néhány nagy tartomány helyett nem kevesebb, mint hatvan vármegyére osztotta, s ezzel hatvan főispáni állást szerezve, lehetővé tette utódainak, hogy «több érdemes hazafiakat felékesítvén, magokhoz többeket lekötélvezhetnének».<sup>2</sup>

Az István-napi prédikációk zöme azonban hű képét adja annak a rendi Magyarországnak, amelynek légkörében tartották azokat, s amelynek alapvonása, tényleg Szent Istvánra visszavezethetően, kereszténység és magyar nemzetiség egységbe foglalása volt. Szent Istvánnak ezt a kettős tevékenységét dicsőítették különböző változatokban, s igen sok prédikáció eszerint osztotta előadását is két részre: az égi és földi működés leírására, a szent király istenes buzgóságára, amellyel népének örök üdvösségre utat nyitott és államalkotó tevékenységére. Legegyszerűbb formulára visszavezetve: Szent Istvánt mint apostolt és mint királyt ünnepelték.<sup>3</sup> Miként az egyik, tiszta vallásos gondolatokat jóleső frissességgel kifejező prédikáció, Vörös József vásárúti plébánosé mondotta: «A királyi felség és keresztényi szentség öszve ölelkezének a mai dicső szent királyunk személyébe, de nem csoda, mert szíve az Úr kezében volt».<sup>4</sup> Egy végtében, íróasztalnál vagy könyvtárban olvasva ezeket a beszédek, ugyanazon gondolatok kevésbé művészi ismétléseinek tűnnek fel, sőt lassankint hajlandók vagyunk létrejövésükben erősen világi szempontoknak is szerepet tulajdonítani, hiszen például a

<sup>1</sup> Rátz Hieronymus, Egyházi beszéd (Aradon), Temesvár, 1820., benne Perecsényi Nagy László, Az aradi buzgóságnak rövid emlékezete.

<sup>2</sup> Balogh Sándor id. m.

<sup>3</sup> Ilyen természetű prédikációk, melyeknek egyes változatai ismertetésére nincs több helyünk: a bécsi kapucinusoknál Nagy Gábor 1797., Szily János 1798., Budai Isaurus 1802., Nedeczky Károly 1804., Király József 1808., Mészáros József 1811., gróf Nádasdy Ferenc 1812., Sággy János 1813., Kaprossy János 1814. és 1815., Horváth János 1825., Sággy Mihály 1830., Müller Károly 1835., Szalay Imre 1836., Hoványi Ferenc 1847.; a budai főtemplomban

Kováts Antal 1814., Májer József 1821., Kövály György 1825., ugyanitt a szabadban németül Csernák József, Rendek József 1845., továbbá Farkas Bernard ferences, Vasárnapi és ünnepi evangéliumi Magyar Homiliák, Eger, 1808. 506. l. Még a protestánsok ellen Bogyai Mihály, Ünnepi prédikációk, 1819. és 1825., 2., 330. s k. l. V. ö. még Török Damascenus, Vasárnapi és ünnepi prédikációk, Eger, 1802., III. sz. 419. l.; Negyedes Pál, Apostoli Kalászat, Győr, 1802.; Michael Haas, Predigt, Pécsi Egyházi Töredékek, 1842. I.

<sup>4</sup> Vörös József, Királyi szíve Szent Istvánnak, Bécs, 1819.

bécsi kapucinusoknál Szent István napján, udvari méltóságok előtt prédikálhatni: dísz volt, mit nem mindenkinek adtak meg és egyúttal előhaladás lehetősége. De ezeket a ma annyira szintvesztett beszédeket valóban elmondották, nagy hallgatóság előtt, amelynek tömegei hívő keresztények és jó magyarok voltak. Megvolt tehát hatásuk, vallási és nemzeti szempontból egyaránt, s az is bizonyos, hogy az egyházi szellemtől áthatott közjogi konstrukció, amely fő-témájuk volt, épp általuk nyomult be még mélyebbre a magyar katolikus tömegekbe. Bizonyos, hogy ez a konstrukció sokszor át volt itatva felvilágosodástól, hiszen folyton a földi boldogságot és a közjót feszegetik, és Szent Istvánról, aki a barokk-korban mint égi boldogság eszközlője dicsértetett, most azt mondják, hogy «az ő országát a keresztyén religióra építvén, annak földi boldogságát eszközlötte».<sup>1</sup> Néha ez a gondolatmenet világi utilitarizmusig is leszáll, így: «A religio az emberek boldogítója, mivel előtttek minden tévelygő vélekedéseknek hamisságát felfedezvén, őket csalhatatlan igazságokra tanítja, a habzó indulatok ellen győző szereket nyújt, az erkölcsöt ajánlja és a hánykódó szívekre kies balsamot önt», ezért a vallásban felnőttek «hív és fáradhatatlan polgárok, takarékos, házra, tűzre vigyázó gazdasszonyok lesznek».<sup>2</sup> Az is gyakori, hogy Szent István államalkotó munkásságából végső fokon — a «házaifúság és fejedelemhez vonzó tántoríthatatlan hűség» és a hazafias önfeláldozás fokozatain át — «engedelmes polgárokká» akarják tenni a híveket.<sup>3</sup> Máskor túlságosan tartózkodóak, szétfolyóak e beszédek, csak távolról mernek a történethez és az élethez nyúlni, így az illetén megállapításnál: «István szerette nemzetét és nemzetében az embert».<sup>4</sup> A harmincas és negyvenes években terjedő, kétségtelenül egyházellenes liberalizmus ellen sem lépnek fel többé, mint még megtették a forradalmi ideák ellen, s ha fel is lépnek, ezt az akkori kor-



Gizella királyné.

<sup>1</sup> Róka Imre, Egyházi beszéd, Bécs, 1816.<sup>2</sup> U. itt.<sup>3</sup> Szendrődi Aszalay L., bécsi beszéde, Bécs, 1824.<sup>4</sup> Májer József, Szent István az anyaszent-egyházban, Székesfehérvár, 1820, Bécs, 1820.

szellem nyomása alatt és a hazai egyházi gondolkodás szervezetlensége miatt csak távolról és keztyűs kézzel merik megtenni, mint a nyilvánosan antiliberális Körmöczy Imre, kalocsai lyceumi tanár, aki a kor vallástalansága ellenében így szól: «bátran felszólítom az újabb kor álbölcsesség pályájára szerencsétlenül tévelygetteket», hasonlítsák össze rendszerüket a kereszténységgel és be fogják látni, hogy hamis úton járnak.<sup>1</sup> Egy másik tudós pap, Veszler Ignác veszprémi teológiai tanár megállapítván, hogy «századunk jelszava a népnevelés», ez pedig csak vallásos alapon lehet, Szent Istvánt is ily aktuális fénybe állítja: «Szent István a magyar nemzet első nevelője indifferenzizmust nem ismert».<sup>2</sup> A közjót, amelyet, mint annyi mást, Szent Istvánra vezetnek vissza, lassankint a neohumanizmus hatása alatt műveltségi ideállá tesz, s például Majer István pesti iskolaigazgató a «szerencsétlen Ázsiában, műveletlen állapotban tébolygó» ősapákkal szemben a Szent Istvántól behozott új világot így tekinti: «S nézzétek a keresztény világot, mennyi köziskola, közképezde, kórház, közispita, szegények háza, árvaház és számtalan oly közintézetet fogtok találni, melyek az emberiség gyámolítására, vigasztalására szenteltetvők, amíg ilyeneket hasztalanul kerestek a pogány óvilágban».<sup>3</sup> Még egy lépéssel tovább megy, be a technika századába, a budai 1860-i Szent István-nap német nyelvű szónoka, aki a hazának művészetben, tudományban való előhaladásán örvendezve, megállapítja, hogy «hazánkat gőzhajók, gőzkocsik, telegráf és más közlekedési eszközök kötik össze a művelt világgal és, wer ist die Quelle dieses reichen Gottessegens? Ach wer ist's, und wer könnte es sein, als unser Landespatron, der heilige König Stefan!»<sup>4</sup>

A nevelés, a technika, a nemzetiség, a liberalizmus századában bizonyára évről-évre fogyott az értelmiségben a keresztény jámborság, s a szegény népben senki sem tudatosította azt, ami még szerencsére megvolt, — ebben a folyvást romló helyzetben Szent István tisztelete tartott fenn ősi magyar-keresztény hagyományokat, s ő volt az, akire visszavitték a nemzet új értékeit, amelyeket ő még nem ismert és nem is ismerhetett. Szent István alakja még a vasút és táviró korában is élő valóság lehetett, a magyar élet ekkor sem nélkülözhetette őt. A baj az volt, hogy csak színtelenül, légies formában, nem elég hatékony alakban tudták maguk elé idézni.

Ha a templomokban tényleg elmondott prédikációkról is fel kellett ismernünk, hogy idők folyamán, a XIX. század közepe felé tartva, mind több olyan gondolatot és vonatkozást hoztak magukkal, aminek kevés köze volt a történet Szent Istvánjához, annál kevésbbé kell csodálkoznunk, ha a világi irodalomban Szent István alakja még inkább elhalványul, s amennyiben még emlegetik, idegen, lényétől eltérő, sőt azzal egyenesen ellentétes vonásokkal ruházzák fel. A rendi nacionalizmus későbbi, biedermeier-

<sup>1</sup> Körmöczy Imre, Egyházi beszéd... a ker. vallás boldogító befolyásáról. Bécs, 1838.

<sup>2</sup> Veszler Ignác, Szent István... mint népének nevelője, Bécs, 1840.

<sup>3</sup> Majer István, Népszerű egyházi beszéd, 1851. 2., 261. l.

<sup>4</sup> Joh. B. Siegler, Der gute Vater seines Volkes, 1860.

évtizedeiben a nyárspolgári gondolkodáshoz hasonló rendi önelégedettség nem is tudta Szent Istvánt másként elképzelni, mint aki «sok hasznos rendelkezéseket tett»,<sup>1</sup> s ehhez képest a szokványos élettörténet elmondásakor legfőlebb azon akadnak fenn, hogyan követhetett el ez a rendszerető, mértékletes, józan király oly barbárságot, aminő volt Koppány felnégyeltetése; Vazul megbüntetése bűnétől végkép megszabadítják, Gizella vállait terhelve meg azzal, de Koppány holttestének sorsa sehogy sem hagyta őket nyugodni, sem a piarista Spányik Glycért, sem a nagy debreceni tanárt, Péczely Józsefet.<sup>2</sup> A felvilágosodás korszaka sem tűnt ki nagyon történeti érzékével, de akkor legalább kíváncsiságból, az emberi értelem multja, a középkor sötétsége iránti érdeklődésből szívesen fordultak vissza a multba, s tudjuk, a történettudomány módszere is nagy léptekkel haladt akkor előre; a liberalizmus azonban nacionalista fellendülésében végkép elfordult a történettől, s ez az oka, hogy a XIX. század, egész utolsó, negyedik negyedéig, jóformán semmivel sem járult hozzá Szent István története ismeretéhez, de még csak egy, saját felfogásának megfelelő Szent István alakot sem tartott érdemesnek létrehozni. Olyan részletekre kiterjedő, s mély kritikával készült Szent István rajzokat, aminők voltak Jony, Schwartz, Stilting, Kollar, Pray művei, hiába keresnénk ekkor; a történetkönyvek szárazon regisztrálják a hagyományos adatokat, s amit hozzátesznek, az a korszak sajátos, romantikus és mégis nyárspolgári szemléletének folyománya. Így képzel el egy igen elterjedt Nemzeti Plutarchusnak szerzője, 1815-ben, Szent István térítő munkáját: «Egy oly népet kelle vezérteni, mely az illendőhez s rendhez kevés hajlandósággal, s figyelemmel viseltetett, s megúnván a hosszú nyugvást, az öldöklésre s lázadásra mindenkor készen állott», ezért István úgy tekinté «a magyarok nagyobb részét, mint egy vad csordát, melyet a józan akarás, s társaságos törvénynek elfogadtatására kellett még neki készíteni», s így «rémítő fenyegetődzések, s édesgető ígéretek közt hirdetteté ki, hogy Jézus Istennek fia, láthatatlan királya minden világoknak».<sup>3</sup> Az ilyen szerzők vallási dolgokról írtak vallási érzék, multbeliekről történeti érzék teljes hiányával. Érthető így, hogy Szent István nagysága üres tradíció, tartalom nélküli forma lévén immár számukra, az új nacionalizmus hatása alatt lassankint enyhül a Koppány elleni keresztény és magyar ellenszenv, sőt Pálóczi Horváth Ádám, a népies költő és népszerű politikus 1817-ben megírván «szakállos őseink» dolgait, kimutatja, hogy a pogány magyarok «feddhetetlen» erkölcsűek voltak, s Koppány történetét Bonfini szavaival mondja el, mert nem akar dönten, Szent Istvánnak vagy Koppánynak volt-e igaza: «azért élek a más szavaival, hogy vagy Istvánnak vagy Kupának jussa felül se bíróvá ne tegyem magamat, se egyik mellett is ne prókátorkodjam», de bizonyos, hogy e

<sup>1</sup> Például: Magyarok története kérdések és feleletekben, Pest, 1845.

<sup>2</sup> Glyc. Spányik, Historia pragmatica regni Hungariae, Pest, 1820. 45. l.; Péczely József,

A magyarok történetei... I. Debrecen, 1837. 36–57. l.

<sup>3</sup> Kölesy Vince Károly, Nemzeti Plutarkus, I. Pest, 1815.

szenvelgett részrehajlatlanság mögött a szerző már Koppány javára döntött, erre mutat szittyá csodálata (Caucasus magyar név: Kakas, Mózes magyar verseket fordított) és Szent Istvánról adott feltűnően fanyar előadása.<sup>1</sup> Az olyan méltányos előadás, mély történeti érzék kifejezéseként, aminővel a debreceni kálvinista Péczely foglalja össze Szent István érdemeit, párját ritkítja szinte a XIX. század végéig: «Századok keltek s múltak el azolta sirja felett; sokat változtak s változtattak magokkal azalatt az idők; mindent dúló viharjaiktól István munkája sem volt kímélve, gyakran megrázkódtatott, megrongáltatott általok, de alapja most is — annyi más felforgatott országok, országos intézmények romjai közt — rendítetlen áll; csak javító, igazgató kezeket kíván: tisztelet hát és hála a ritka Férjfi emlékének, ha több mint 800 éves míve az annyi századok alatt előbbre haladt, miveltebb kor jelen szükségének, magasb kívánatainak mindenkor eleget nem téssen is» — Péczely itt Szent István művei közé számlálta, az általános felfogáshoz híven, a rendiséget és annak egész társadalmi berendezését, amelyek akkor tényleg elavultak már.<sup>2</sup> Voltak írók, akik egyenesen saját koruk ruháját húzták az első királyra, s például többször bizonyították azt, hogy Szent Istvánnak nem volt «jus patrimoniale»-ja Magyarországra, hanem csak «jus successionis hereditariae»-ja, azaz csak trónöröklési joga volt, de nem volt patrimoniális ura az országnak, amit persze Ferenc király abszolutisztikus törekvéseivel szemben kellett bebizonyítani.<sup>3</sup> A történészek sem képzeltek el élethívebben Szent Istvánt, mint az a rajzoló, aki az orgyilkos merényletet ábrázolta egy történeti képeskönyvben: az orgyilkos díszmagyarban, csizmában térdel, a király az ágyon ül tógaszerű hímzett hálóingben, mezitláb, az éjjeli szekrényen párnán a szent korona, az ágy mennyezetes, tetején a teljes magyar címert, pólyákat és kettős keresztet tartja két angyal.<sup>4</sup> A vallásos hit és az Egyház megbecsülésének tűnésével Szent István főérdeme az lesz, hogy az «új vallás szelíd tanait» hozta be a pogány vadság helyébe, s elterjesztette a kézműveket és a földművelést;<sup>5</sup> a hit apostolából így lett a kultúra apostola, amint ezt a materializmus felé hajló korszak elképzelte, s miután Szent István ily tevékenységére tényleg nem volt elég anyag, képe még inkább elhalványult.<sup>6</sup> Új színekkel vagy vallásos renaissance, vagy pedig

<sup>1</sup> Horváth Ádám, A magyar Magóg patriarkhától fogva I. István királyig, Pest, 1817.

<sup>2</sup> Péczely id. h.

<sup>3</sup> Például: Paulus Nagy, Historia pragmat. regni Hungariae, Pest, 1823. 131—177. l.

<sup>4</sup> Lányi Károly, A magyar nemzet történeti képekkel a nép számára, Pozsony, 1846.; ez a szerző az idegenek behívását nem helyesli.

<sup>5</sup> Horváth Mihály, A magyarok története, Pest, 1841. 8—11. l. és Bécs, 1847. 32. l.

<sup>6</sup> V. ö. még a fentiekre: (Belnay), Fragmenta ad historiam eccles. Hung., Pozsony, 1802.; (u. az), Historia regni Hung., Pozsony, 1813.; Jo. Szombathy, Historia regni H., S. Patak, 1817.; Lucas Rosenich, Historiae regni

H. compendium I.<sup>a</sup>, Pozsony, 1828., (Fr. Madarassy), Dissertationes hist.-crit. super quibusdam vetustiorum rer. Ung. capitibus, Pozsony 1832.; Pajor Antal, Magyarország története rövid előadásban, Pest, 1834.; (Schirkhuber Móric), Magyarok története (latinul és magyarul), Pest, 1836.; Rajcsányi János, Magyarország története az első ifjúságnak (vers és próza), Pest, 1843. Ge. Fejér, Regni per Hungaros in Europa stabiliti rationes disquisitae, Buda, 1845.; Bedeő Pál, Magyarok története, 4. kiadás, 1846. 5. 1850.; Palkovics Antal, Magyarország története az olvasó közönség számára, Sárospatak, 1852. A német irodalomban fontos Szent István ábrázolások

a történettudomány újabb módszere láthatta volna el, ha ez utóbbi a középkor eszmevilágát helyesen ítélte volna meg, s a magyar történet XI. századi kútfőit is pontosabban tudta volna értékelni. Ezek híján még Szalay László is csak távolról, elmosódottan mutatta meg Szent Istvánt, törvényei és Intelmei reprodukálásával és átvéve a hagyományos megoldásokat, például a Vazul-ügyben Gizella, a «gonosz asszony» és az «ármányforralók» bűnét. A század legterjedelmesebb művét Horváth Mihály írta Szent Istvánról 1878-ban,<sup>1</sup> s bár ő a rendelkezésére álló régi anyagot józan kritikával kezelte, a középkori szellemiség iránt neki sem lehetett abban az időben mélyebb érzéke, így könyve az anyag megrostálását nyújtja, több helyütt (Cluny reformja, a Gfrörerrel való vita) értékes adalékokat is hoz, de egészben véve a régi, százados viták lezárója, nem pedig új, realisabb Szent István-kép alkotója.

Az abszolutizmus nem segítette elő Szent István tiszteletét, hiszen ez szorosan össze volt kapcsolva a magyar államiság tudatával, amelyet pedig a kormány megsemmisítettnek vélt, a bécsi kapucinusoknál 1849-től 1861-ig szünetelt is az ünneplés, de a kultusz hanyatlásáért nem a kormányt, sem a bécsi abszolutizmust, sem 67 után a protestáns és szabadkőműves kormányférfiakat, kell felelőssé tenni. A század második felében az értelmiségből szinte teljesen kiölte a hitet a liberális, nacionalista, materiális, természettudományos korszellem, s a magyar egyháziak, Szent Istvántól örökölt közjogi, társadalmi és gazdasági privilegizált helyzetükben nem tartották szükségesnek a védekezést. Nemzeti érzésünk már a reformkorszakban elvesztette vallásos jellegét, s ebben az irányban még tovább ment a fejlődés: a vallás immár a hazafiság akadályának kezdett feltűnni. Már 1852-ben felhangzik a panasz: «Mivel a nemzet nagyrésze megveté a vallást, elhagyta védszentjeit, s emléköket nem tiszteli: azért nincs közbenjárója az égből, azért nincs áldás a hazán és népein. Mi szeretnők, ha Szent István ünnepe, melynek vallásos megülvése napjainkban úgyszólván csak türelik, s inkább csak a köznép vallásosságát veszi igénybe... országszerte lehető legfényesebben megtartatnék».<sup>2</sup> De a viszonyok javulás helyett rosszabbodtak, s a liberális-nacionalista Budapesti Hírlap 1882-ben a klérusnak érdeklődéshiányát panaszolja fel a Szent István-kultusszal szemben.<sup>3</sup> A budavári Szent István-nap «ünnepélyes menetrendjét» 1860-ban kiadták, s benne végkép megállapították a titkos tanácsosok, kamarások, asztalnokok, hivatalnokok, céhek, klérus és egyetemi tanács részvételét;<sup>4</sup> a millenium ünneplésekor pedig kiadtak «három régi éneket»,

Schlözer-nél, Fessler-nél, Selig Cassel-nél (Magyarische Alterthümer, Berlin, 1848.); v. ö. még Gottfr. Stölterfoth, Grundriss einer Gesch. des Kgrs. Ungarn, Danzig, 1758.; J. F. Schneller, Die Geschichte Ungarns I. Dresden, 1829. (magyarbarát, egyházellenes, német szempontokkal).

<sup>1</sup> Horváth Mihály, A kereszténység első

százada Magyarországon, Budapest, 1878. Szilveszter pápa: «felvilágosodott filozóf», 162. l.

<sup>2</sup> Családi Lapok, szerk. Klezsó Pál, Pest, 1852. II. 97. l.

<sup>3</sup> Budapesti Hírlap, 1882. augusztus 22. (tanítványom, Bártai Jenő adata).

<sup>4</sup> Szent István király ünnepe az ünnepélyes menetrenddel... Pest, 1860.

az «Oh dicsőséges szent jobb kéz», «Ah, hol vagy magyarok» és «Szomorú gyászban ül, sír árva országunk» kezdetűeket, hogy a «Szent István-napi körmenetben zengedezzék».<sup>1</sup> De a középosztály közömbösségét senki sem mozdította meg, a nép ősi vallásosságát tudatosítani és erősíteni pedig azért nem lehetett, mert ezekben az időkben a műveltek nyelve olyan volt, hogy a nép meg sem érthette. Csak két példát idézek erre a Szent Istvánra vonatkozó irodalomból. Az esztergomi főtemplom 1856-i fölszentelésekor Scitovszky János bíboros érsek ezerszám osztotta ki ingyen a népnek azt a röplapot, amellyel új vallásos énekeket véltek népszerűsíteni.<sup>2</sup> Íme, a Szent István-énekből két versszak:

«Szent István itt született,  
Keresztvízre vitetett,  
Adalberttől  
Vértanutól  
Itt neveltetett.

István itt lett királlyá,  
Népe védangyalává,  
Egyházilag  
Polgárilag  
Hű gyámolává.»

A legtisztább törekvés is sikertelenségre volt kárhóztatva, mikor az akkori középosztály e fahangján akart szélesebb körökhöz szólani. Amit ma klérusunk vezetői nagyon is világosan látnak, s legutóbb Bangha Béla fejezt ki a spanyol példán: nép és egyház eltávolodásából következik a vallásosság pusztulása, az már akkor megkezdődött, midőn a barokk kor végével az alulról feltörekvő társadalmi rétegekhez nem találták meg a magyar egyház vezetői a teljes lelki egyesülés útját. A másik példa azt mutatja, mily kevés hatása lehetett egyenesen a katolikus ifjúság számára írt Szent István-életrajznak is (pedig többet is írtak), mikor abban is ily nyelven szóltak: Remellay Gusztáv előadásában Sarolta «bájdús hölgy» volt, ő tette kereszténnyé férjét, Gézát: «Ha van ember, ki tagadni meri a nőnem hatalmát...» kezdi Géza megtérésének magyarázatát ez az ifjúsági író, aki egyébként hűségesen elmondja, hosszú beszédekkel, Géza és Sarolta álmát, sőt a legendát egyéb «apró tényekkel» is megfejezi, hogy minél vallásosabb legyen: Istvánnak «Jézus és Mária voltak az első szavak, melyekre anyja tanította», halála előtt pedig «a házaknál a Megváltó és Boldogságos Szűz képei előtt naphosszat térdepeltek az aggastyánok és gyermekek, s még a munkás is, ki kénytelen volt kimenni a mezőre, aközben folyvást imádkozott a beteg királyért». Temetésekor az ország minden templomát fekete posztóval vonták be. Szegény szerző szinte agyonizzadta magát, hogy minél vallásosabb legyen előadása, s meg is van abban minden, csak vallásos érzés és hit hiányzik.<sup>3</sup> Komolyabb, de történeti érzék híján

<sup>1</sup> Szent István... tiszteletére rendelt Három Régi Ének, Budapest, 1896. — Nogáll János, Magyar Nagy Officium, Buda, 1853. több Szent István éneket közöl: «Üdvözlégy Szent Léleknek választott edénye...», s egy Szent István litániát: «Boldogasszonynak tisztelője...»

<sup>2</sup> Emlékkönyv az esztergomi főtemplom

1856 aug. 31. végbement fölszenteléséhez, Pest, 1856.

<sup>3</sup> Remellay Gusztáv, Szent István Magyarországi első királya, Szeged, 1860. Hasonló izetlenségek: Szilágyi Virgil, A trónkövetelők, Nemzeti Képes Naptár, 1856. I. Pest; Ifjúsági Plutarch, kiadja a pápai kath. gimnázium néhány tanára I. Eger, 1858-ban: «Szent Imre» Méry Eteltől.

frázistömegével szinte groteszk képet nyújt Boros Mihály Szent István élet-rajza, amely az 1860. nemzeti ünnepre készült; a szerző hosszú beszédek mondat hősével, hogy meggyőzze a magyar urakat a keresztény hit előnyeiről, s itt a felvilágosodás szokásos egyházellenes érveit egyenesen koncedálja a pogányoknak: «Ne tekintsétek egyes pápa, püspök és pap életét; az egész papság s annak eszméje szent azon szellem által, mely belőle működik, s mely szellem hatalmát egyes pap gonoszsága sem meg nem törheti, sem békóba nem verheti», másik beszéde Istvánnak: «Borzadva néztek a pompás templomokra, s erős kolostorokra, mert az apostolok szegénységben éltek. Azt mondjátok, hogy korunkban is így kellene lenni. Könnyű volt szegény halászoknak kezdeni a világ megtérítéséhez, mert nekik Istentől különös szentség s csodatevési tehetség adatott. A csudák kora lejárt, s szentségtelen korunkban fény, pompa, gazdagság s azzal összekötött hatalomnak kell a csodatevési tehetséget pótolni» — ezek Szent István válaszai az udvarában levő «hidegen fontoló embereknek, kik a templomokat, oltárokat, papokat, szerzeteseket nemcsak nélkülözhetőeknek, hanem feleslegeseknek tarták s a bölcs fejedelmet figyelmeztették az abból származó veszélyekre». De persze Szent István fenti felvilágosításaira ők is felvették a kereszténységet.<sup>1</sup> Boros református volt, híres népi író, alispán, jóakarátú ember, aki nagy felekezeti elfogulatlanságról tett tanúságot, megírva Szent István dicsőségére munkáját; sekélyes racionalizmusa, lapos «művelt» stílusa a kor tulajdona, mindkettő megvan az előbb említett katolikus életrajzírónál is.

A helyett, hogy a Szent István teljes félreismerését bizonyító századvégi és XX. század-eleji nagy anyagon végigmennénk, még csak Jókai Mór Szent István-rajzára mutatunk rá, mint az elvilágiasodásnak teljességében az egész korszakot jellemző példájára. Jókai a pogány «napimádók»



Szent Imre.

<sup>1</sup> Boross Mihály, Szent István az első magyar király, Pest, 1860.

íránt nagy rokonszenvvel van, s Koppány lázadását ezzel a maximával igazolja: «Fejedelme kereszténnyé létele után csak két út maradt hátra a népnek: fejedelméhez vagy istenéhez maradni hűnek». Szerencsére a magyar «költői érzelmű nép» volt már akkor is, s így «benne hamar megragadtak a keresztyén vallás magasztos eszméi». De legnagyobb szerencséje volt a kereszténységnek a lovagias Máriatisztelet, igazában ez hódította meg a magyarokat: «E tiszta erkölcsű nép szívében élénk visszhangra talált ama fönséges gondolat, mely egy nőt a legszebb két alakban egyesítve, mint szűzet és anyát tüntet fel az imádat (!) fénykörében. Innen magyarázható azon szent ragaszkodás, mellyel a legelső keresztyének az Isten anyjához viseltettek». De nem folytatom ily szemlélet felidézését, — a legnagyobb magyar mesemondó is korának gyermeke volt, a kor a vallás iránt vakságban és sükettségben leledzett.<sup>1</sup> Ez a munkája 1854-ben jelent meg először, s azóta még évtizedek teltek, míg a már nála meglévő alaphangulat: Szent Istvánnal és a kereszténységgel szemben a pogány magyarságnak és Koppánynak adni igazat, bátran, leplezés nélkül kimerészkedett a magyar világ elé.

A Koppányt valló ú. n. turáni gondolat éppen úgy az irodalom alkotása, mint az új mitológia Hadura: a magyar népnek egyikhez sincs semmi köze. Amint a XIX. század első felében a szépirodalom témái közé került az első király személye és története, a hitét vesztett nemzedék nem tudott mit kezdeni vele, hiszen teljességgel hiányzott az érzéke a Szent István egyéniségére annyira jellemző vallásos-nemzeti szintézis iránt. Az első feldolgozások lélekvesztett üres barokk pompában mutatják be ezt az érthetetlen kort, s benne a királyt, aki egyelőre mi lehet egyéb: hősiesség, szentség, nagylelkűség netovábbja. Egy 1829-ben megjelent «nemzeti dráma», Komlóssy Ferenc Dánieltől, István elé vezeti a bilincsbevert Gyulát, akinek megbocsát, Gizellát, akit feleségül vesz, Róma követét, aki fejére teszi a koronát, mire István: «de micsoda lelkesedés fog el, hogy ez aranykarika érinté homlokom? Keblem jövőd tüze gyulasztja, lelki szemeim elől tűnik a jövőd távolgy fátyola», s tényleg István víziót nyer, s megjövendőli a magyar királyok nagyságát egész Mária Teréziáig. Világos, hogy a szerző ki akart menekülni a számára érthetetlen XI. századból.<sup>2</sup> Ugyanazon szerző, érdemes színházi ember, még fiatal székesfehérvári színész korában Szent István koporsója köré valóságos operát komponált: a «vasruhás» Konrádot muzsika szenderíti el a koporsó mellett, fátyolkárpit száll le, István megszólal, s elküldi fia sírjához, «erős muzsika hangok, nagy csattanás, Konrád vaspáncéljai lepattognak», a végén Szent István képe «fényes dicsőségben, csendes muzsika hangok mellett» látszik.<sup>3</sup> Persze ilyen rekvizitumokat nem lehetett ismételtetni, s a nemzeti korban magától adódott az egyetlen nézőpont, amelyről az írók hitték, hogy megérthetik:

<sup>1</sup> Jókai Mór, A magyar nemzet története regényes rajzokban, 1860. kiadás, 43—50. l.

<sup>2</sup> Komlóssy, István, magyarok első jól-

tévője, Sopron 1829.

<sup>3</sup> U. az István első királyunk koporsója, Székesfehérvár, 1823.

idegeneket pártolt, idegenek segítségével verte le a pogány magyarokat, s még az Árpádvérbeli hercegeket is kipusztította az idegen Péterért. Persze ezt a felfogást ily nyersségében nem lehetett alkalmazni, ezért merülnek fel a szépirodalomban is a Vazul-párti krónika fogásai István tehermentesítésére: Gizella gonoszsága, s főként az öreg király tehetetlensége, beszámíthatatlan volta. Azt lehet mondanunk, hogy a nacionalizmus pogánybarátsága és István hagyományos tisztelete állandóan küzdenek egymással; félreérthetetlen nyíltsággal sokáig nem mernek az írók Koppány, Vazul, majd Vata mellé állani. Már Katona József hangot adott a rosszalásnak az idegenek támogatása miatt, de még nem nyújtja át a pálmát Koppánynak, az erkölcsi világrendnek még István a képviselője, akit hozzá és magához méltóan rajzol meg. De már Berzsenyi Dániel «Kupa» c. darabjában a hőst a nemzeti ellenállás élére állítja, de munka közben megretten állásfoglalása logikájától: «Későn vettem észre, hogy itt a religióról és országlásról kell szólni, melyekről okosat mondani keserves», azaz nem mert következetes lenni, Szent Istvánt és alkotását Kupának kiszolgáltatni; abbahagyta művét. Felületesebb természetű embereket nem riasztott meg ily kétség: Szigligeti Ede 1838-ban adott «Vazul» c. drámájában egészen Vazul mellé áll, István testileg, lelkileg megtört ember, a kritikus Vörösmarty szerint Vazul mellett «a második porhanyó karakter, melynek semmi szilárdabb állománya nincs», — egyébként Szigligeti egy későbbi darabjában igazságot próbált szolgáltatni Istvánnak. Az 1861-ben előadott «I. István király» c. tragédiában Dobsa Lajos ismét a tehetetlen öreget festi, — vele szemben Salamon Ferenc hangsúlyozta, hogy István nem lehet tragikus személy, mert a sikerült reformok embere volt.<sup>1</sup> Bizonyára elősegítette a kérdés ily kiéleződését a színpadi munka természetes szükséglete a taps után, amelyet a nemzeti korszakban legolcsóbban idegenek elleni tirádákkal lehetett elérni; nem színpadi munkákban a pogányok lassabban szerzik meg a rokonszenvet. Dobrosi István «Véres buzgalom» c. hőskölteményében Kupa hívének leánya keresztény magyart szeret, ezt Vata megöli, — a szerző nem bántja, de nem is dicséri a pogányokat.<sup>2</sup> Egy 1859-ben megjelent ponyvavers az orgyilkosságot beszéli el, dicsőítve Szent Istvánt, ki megvívott az «éj rút szörnyetegével, Az óvilág (azaz a pogányság) buta s öldöklő rémével», s Vazult röviden «vérengző ádáz vad hercegnek» titulálja.<sup>3</sup> A pogány lázadók iránt csak a művelt középosztályban lehetett rokonszenvre számítani, ahol már lassankint a vallás helyét is elfoglalta a nemzeti érzés. De mondom, ez lassan ment, s Garay János Szent Istvánballadáiban éppúgy melléje áll Vazullal szemben, mint annyi évtizeddel később Vargha Gyula a «Királyok könyvé»-ben Koppány ellenében. De az öreg, beteges király képe a szépirodalmon keresztül mindinkább megszilár-

<sup>1</sup> L. ezekre Gockler id. m. 44—57. l.

<sup>2</sup> Dobrosi István, Véres buzgalom, Parthenon zsebkönyv a sárospataki magyar nyelv társaságtól, I. 1834. 121. l.

<sup>3</sup> Tatár Péter] Regej kunyhója, 13. szám, Pest, 1859. Szent István királyunk és a gyilkos, 46. l.

dul, hiszen nagyságának egyik alapja sem alkalmas szépirodalmi feldolgozásra, sem térítői munkássága és életszentsége, sem pedig államberendezése. De Koppány mellé fenntartás nélkül soha nem állott volna mai magyar, és Szent István uralma népe tudatában máig is töretlen volna, ha ki nem gyulladnak a nagy szomszédházban az új pogány tüzek, s ha a német wotanizmus utánzásra nem talál nálunk az eleinte szintén németektől szított turanizmusban. A háború alatt a német-magyar sorsközösség erős tudata sok dolgot helyezett új világításba, amire jellemző Tormay Cécilnek Gizella királyné Magyarországra érkezéséről írt finom és mély mondata: «A Duna vitte a frigykötéshez, az a fenséges sorsfolyó, mely kanyargó ezüstírással írja, csak egyre írja germán és magyar földekbe két faj végétét».<sup>1</sup> Nem véletlen, hogy szellemi életünknek német származású vezetői kezdték először firtatni, hogyan is lettünk kereszténnyé, s ők szálltak vissza valami soha ki nem elégíthető nosztalgiával a kezdetek felé, ők érdeklődtek leginkább a keresztény-pogány összeecsapás iránt, s ők jártak utána a pogányság utolsó nyomainak. Főként a háború után azokat a rétegeket kutatták fel, hol keresztény és pogány érintkezik egymással, német származásúak és színmagyarok egyformán: Herczeg Ferenc, Makkai Sándor, Kós Károly, Tormay Cécil, Sík Sándor, Kodolányi János. Néha az a benyomásom, mikor e tiszta szándékú, igaz magyar és keresztény érzésű irodalmat forgatom, mintha valahol a tudat alatt mégis megrendült volna kilencszázesztendő biztossága annak, hogy Szent István időtállóan dolgozott és örökre beillesztett bennünket önálló és senkinek sem hódoló népként a keresztény közösségbe.

Lent pedig, a kisközéposztály alacsonyabb műveltségű rétegeiben akadálytalanul megy végbe az elszakadás Szent Istvántól és a kereszténységtől. Kilencszáz év alatt elképzelhetetlen volt Szent Istvántól annyira elszakadni, mint ezt a turanizmus végzi, a keresztény közönség szeme látára. Katolikusok és protestánsok megnyugtatták lelkiismeretüket azzal, hogy ezek a turánisták kevesen vannak és beszámíthatatlanok; hadd tombolják ki magukat, nem veszedelmesek. Pedig mind többen vannak és tudják, hogy mit csinálnak. Veszélyesek tényleg nem lehetnének, ha éppen ma meg nem rendült volna szomszédságunkban is más népek kereszténysége, s ha e turanizmus nem lenne párhuzamos jelensége a nagy német birodalom hivatalos erőitől támogatott új pogányságnak. A hazai új pogányoknak már van liturgiájuk, vannak papjaik, vannak hírlapjaik, s híveik közt a magasabb értelmiség tagjait is megtaláljuk. Szent István az ő számukra is szimbolikus jelentőségű: nem mehetnek el mellette, meg kell őt tagadniok. Ezért tették az ő vértanúik sorába elsőnek Koppányt, aki «több mint 900 év óta viseli a magyar töviskoszorút». «Tiszteljétek Koppány vezér emlékét, Ő a magyarok megfeszített megváltója». Második Szent Imre, mert a német jövevények ölték meg, harmadik Vazul, negyedik Thonuzoba.

<sup>1</sup> Idézve Gockler id. m. 79. 1.

Szent István ebben a szemléletben a «világ legszerencsétlenebb uralkodója», a németek vak eszköze, akitől «saját faja teljesen elfordult», saját rokonait kiirtja, s élete végén arra ébred, hogy «minden, mit áldásnak tartott, átokká lett».<sup>1</sup> Ma még úgy látszik, hogy ez a mozgalom a félművelt alsóbb középosztályból inkább felfelé tör, mint lefelé, a parasztság, falusi nép és városi munkásság széles tömegei még érintetlenek, s ezek annál könnyebben immunissá volnának tehetők, mert Szent István alakjával ők még ma is nagy nemzeti és keresztény képzeteket, mély érzéseket társítanak.<sup>2</sup>

**A jövőt elleplezte** előlünk az Úristen, s mi csak hihetjük és kívánhatjuk, hogy a Duna- és Tisza-medencében, a Kárpátok karéjában amíg ember él, Szent István tisztelete fennmaradjon. XIX. századi és világháború előtti elhanyaglásából ez a kultusz a legutóbbi évtizedekben újból felemelkedett és megerősödött, sőt annak is megvan több előfeltétele, hogy az egész magyarság lelkében megint elfoglalja a helyet, amelyet a felvilágosodás és a liberális nacionalizmus betörése előtt birtokolt. Az egyik ily feltétel Szent István egyéniségének és történeti munkájának pontos ismerete, amelyet már a háború előtt élt történész-nemzedék megkezdett. Nagy érdemei vannak e téren Pauler Gyulának, az Árpádház történetírójának, Karácsonyi János kanonoknak, az eredeti kritikájú egyháztörténésznek, valamint a ma is köztünk dolgozó Erdélyi Lászlónak, aki Pannonhalma történetéből kiindulva Szent István korának kútfont, s ezek segítségével társadalmi berendezését világította meg. Háború utáni történetkutatásunknak, elsősorban Hóman Bálintnak és középkori történettel foglalkozó tanítványainak, valamint az oklevelek végleges kritikáját elvégző Szentpétery Imrénnek érdeme, hogy ma Szent István történetének gerincét illetőleg nincs többé eltérés a tudósok között, viszont a magyarság népi összetételére, társadalmi és gazdasági viszonyaira vonatkozó kutatások segítségével az apostoli király mögé oda tudjuk képzelni a magyar nép, nemzet és állam realiztikus képét. Szent István ma már nem úgy áll előttünk, mint a kezdet, amely előtt semmi sem volt, mint a fénysugár fekete sötétségben, ma már ismerjük előzményeit és tudjuk, milyen volt a magyar nép előtte és mivé lett általa. Nem kisebbé, hanem nagyobbra nőtt ő azóta, hogy alakját be

<sup>1</sup> L. tölem, Három Nemzedék és ami utána következik, 1934. 483. l. V. ö. még: Németh Gyula, A magyar turánizmus, Magyar Szemle XI. 132. l. (Névtelen), Az orthodox turánizmus u. ott, XXX. 182. l. és Avar Gyula, Miért veszedelem a turánizmus? Vigilia, 1935. I. 178. l.

<sup>2</sup> Szent István alakjáról a népi vallásosságban és hazafias tudatban nem volt szó e tanulmány során, mivel erről a témáról semminemű vizsgálat nem áll rendelkezésre. Pedig bizonyosan sok adatra és szép eredményekre találhatna a rendszeres, szakszerű kutatás. Tisztázni kellene a regősénekek ma is homályos Szent István vonatkozásait. Szendrey Zsigmond, Történeti Népmondák, Szent István, Népélet

III. 1925. és Ethnographia XXXIII. 1922., főként egészen új, XIX. századi, s nagyrészt irodalmi hagyományokat közöl, de ezek közt is lehet régebbi és népi is. Lükő Gábor, A moldvai csángók I. 1936. 17. l. mai is élő Szent István verset közöl és népi Szent István képekre hivatkozik. Népi hagyományok és azok bizonyítékai nálunk, továbbá Szent István országa más népeinél ma is gyűjthetők volnának, például az 1937-i prágai ószlovák kiállításon, 1353. sz. alatt egy tót felírású habán edény, rajta Szent István zöld dolmányban, gombokkal, bajuszosan, csizmában, szeme előtt tót legény szánt két lóval.

tudjuk helyezni a nemzeti fejlődésbe, sőt épp ez új ismereteink teszik lehetővé, hogy őt és művét frázistalanul, pozitív hatásában és érdemében szemléljük.

A másik feltétele Szent István fokozottabb tiszteletének a magyar katolikus élet kiemelkedése abból a lagymatag, közömbös, s ennél fogva tehetetlen állapotból, amelybe félszázados jozefinizmus, több mint félszázados liberalizmus és hosszú időn át megkeresztetlen nacionalizmus hatása alatt jutott. A századvégi és eleji mélypontról kétségtelenül felemelkedtünk és megint beszélhetünk keresztény nacionalizmusról, mint még a XVIII. században. Szent István tiszteletének vallási alapjai is megerősödtek a katolikus magyarságban, mióta a keresztlevél-kereszténység kizárólagossága megtörött, és mind többen élnek az Egyház kívánságának megfelelő katolikus életet. Újra nagy tömegek gondolnak túlvilági életre, s ezzel magában véve is adódik a szent transcendens tiszteletének lehetősége. Továbbképzésre ott van szükség, amint ezek a tömegek, megpillantván az Egyház tanítása és szentségei útján a túlvilági életet, földi életünkben próbálnak tájékozódni. Itt a legnagyobb káosszal találkozunk: nemzet, társadalom, néposztály kategóriáiban katolikus tömegeink nem ismerik útjokat, s minden kívülről jövő hatásnak engednek. A templomban: egységes, erős meggyőződésű, szerves test; a világban: hajladozó nád vagy oldott kéve, melyet bárki szétszedhet, s amit akar belőle, hazaviheti. Csak így érthető, amint jó katolikusok, akik annak tartják magukat, átsiklanak a turanizmus és más keresztényellenes irányok felé, anélkül, hogy tudnák, hová mennek. Katolikus tömegeink e szellemi anarchiájának meggyógyításában Szent István emlékének nagy hasznát lehetne látnunk, hiszen ő volt az, aki már egy pogány anarchiát legyőzött, amelyhez hasonlónak körvonalai ma is lerajzolódtak keleti és nyugati határainkon, s amelynek jeleit felelősségteljes embereknek nálunk is észre kell venniök. Keresztény hittől hordozott nacionalizmus csak Szent István és a Nagy-Boldogasszony, Magyarország pátrónája zászlói alatt veheti fel a harcot a mai hitetlenséggel és újpogánysággal.

Ugyancsak a mi szellemi anarchiánkból folyik, hogy bár mi vagyunk ebben az országban a túlnyomó többség, sem szellemi, sem anyagi hatalomban nem részesülünk annyira, amint multunk, történetünk jellege és mai számbeli súlyunk megkívánná. Szent István tisztelete dolgában is fontos tehát a harmadik előfeltétel: rajtunk kívül, velünk együtt tisztelje őt és tegye nemzeti gondolkodása egyik szimbolumává a hazai protestantizmus is, mely itthon hatalmas szellemi és népi erőforrásokból él, künn pedig folyton növekvő világkapcsolatokkal rendelkezik. Ha a katolikus részről — reméljük — tényleg elmélyedő Szent István-kultusz protestáns részről ellenállásra találna, mint a katolikus-protestáns ellenségeskedés korszakaiban: ez magában véve is határokat szabna, de legalább is nagy nehézségeket okozna a katolikus nemzeti akciónak. Ezért is — de e mellett nemzeti, testvéri alapon is — örömmel kell látnunk azon jelenségeket, amelyek szerint

a hazai protestantizmusban felengedt az a fagyos merevség, amely, mint láttuk, a XVII. században fogta el. Lehet, hogy lesznek visszaesések, hiszen a felekezeti béke nálunk nincs a józanság és közhaszon szempontjai szerint némi állandósággal is biztosítva, hanem, úgy látszik, a mindkét félen uralgó szellemi anarchia következtében kiszámíthatatlan egyéni akciók rombolásának van kitéve. Manapság azonban bizonyos, hogy a protestánsok felismerték Szent István vallási és nemzeti jelentőségét és ezt a maguk módján ki is fejezik. A maguk módján, mert nem kívánhatjuk, hogy a mi módunkon tartsák őt szentnek; meg kell elégednünk, sőt örvidenünk nemzeti érzéssel, ha halljuk, hogy ők is szentnek nevezik I. Istvánt, mint Pál apostolt, mint Ágostont és Asszizi Ferencet. Ha felismerik, hogy Szent István munkája «a hit műve volt, s csak olyan ember hajthatta végre, aki Isten kezében eszköznek érzi magát».<sup>1</sup> Ha Szent István érdemét abban is látják, hogy Róma és nem Bizánc kereszténységére térítette népét. Természetes, hogy ha még ma is különbségeket látnak a Szent István korabeli és a mai katolicizmus közt, mint XVIII. századi elődeik, ezt nem fogadjuk el, de mai különbségkeresésükben mi is észrevehetjük, hogy ezzel is közelebb akarnak jutni Szent Istvánhoz. S a XVIII. századi protestáns gondolat minő átalakuláson ment át, ha a mai debreceni egyháztörténész, Révész Imre megállapítja: Szent István bizánci orientációja esetén «ma vallásilag is, műveltségileg is, politikailag is Balkán vagyunk, felolvadunk a szláv tengerben» és «a debreceni nagytemplom sohasem épült volna fel»; ily értelemben: csakis a Rómához csatlakozás tette lehetővé a magyar reformációt, állítja Révész: «István király a pápa keresztyénységével, a középkori római katolicizmussal együtt egyúttal már (legyen áldott az őt vezértelt Kegyelem!) az evangéliumi reformáció csiráit is elplántálta a magyar szívekbe».<sup>2</sup>

Bíboros hercegprimásunk a szentistváni keresztyén állameszme lényegként jelölte meg, hogy az «uralkodó és az állam egyaránt elismeri, hogy Isten akarataiból van és hogy ennél fogva mindkettőnek minden hatalma Istentől származik».<sup>3</sup> Láttuk, hogy történetünk egész folyamán, egész a hitetlenség korszakáig, tudatában volt a magyarság ennek: állami és népi életünk nem egyedül, magára hagyatva küzködik itt alant a hullámokkal, míg el nem merül, hanem transcendentális kapcsolatokban mint Isten minden teremtménye. Ezeket a kapcsolatokat a pogány nép körében Szent István tudatosította, ő emelte ki ebből a földi nyomorgásból a magyarság államát és ajánlta fel az égi Pátrónának; a felajánlás ténye, a szent korona és Szent István emléke a szimboluma mai napig annak, hogy nem vagyunk elhagyatva, hogy nem nyelhet el bennünket, kis népet, minden hatalmas, aki kinyújtja kezét felénk, hogy nem kell kétségbeesnünk. Sze-

<sup>1</sup> Ravasz László beszéde, A magyarnak szent nemzetté kell válnia, Református Élet, 1937. aug. 28.

<sup>2</sup> Révész Imre, István király, Orsz. Re-

form. Lelkészegyesületi előadás, Protestáns Szemle, 1937. 403. l.

<sup>3</sup> Serédi Jusztinián, A szentistváni keresztyén állameszme, Katholikus Szemle, 1937. 193. l.

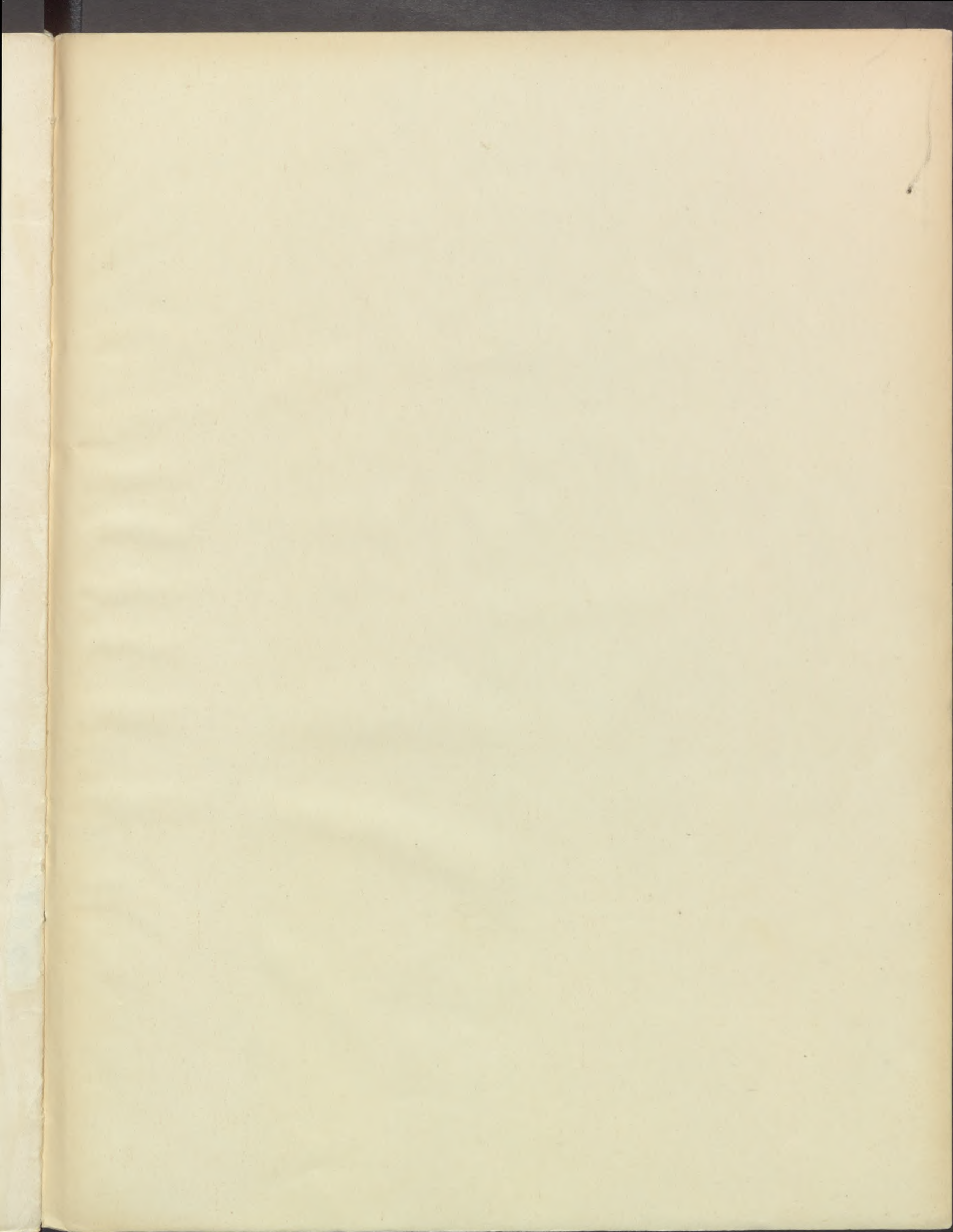
gény gyenge népnek, óriások között, ez a transcendentális támogatás ad reményt és öntudatot. Ebben az értelemben lesz Szent István a mi nemzeti önállóságunknak is szimboluma, — ha megértjük életművét, nem frázissal, nem külsőleg, nem ünnepi formákban, mint eddig, hanem a hétköznapi munkájával. Csak így lesz lehetséges Szent István életének tanulságait a mai, annyira megváltozott viszonyok között levonni és megvalósítani a szentistváni magyar életté bővülő szentistváni államrendszert: a keresztény szellem uralma az országban, a szent koronától szétáradó igazságosság és méltányosság, szegények és elnyomottak védelme, minden népi osztály megélhetésének biztosítása, a hatalmasok és elnyomók alávetése a szent koronának, nyelvek és népek békés együttélése a magyar állam határai között...

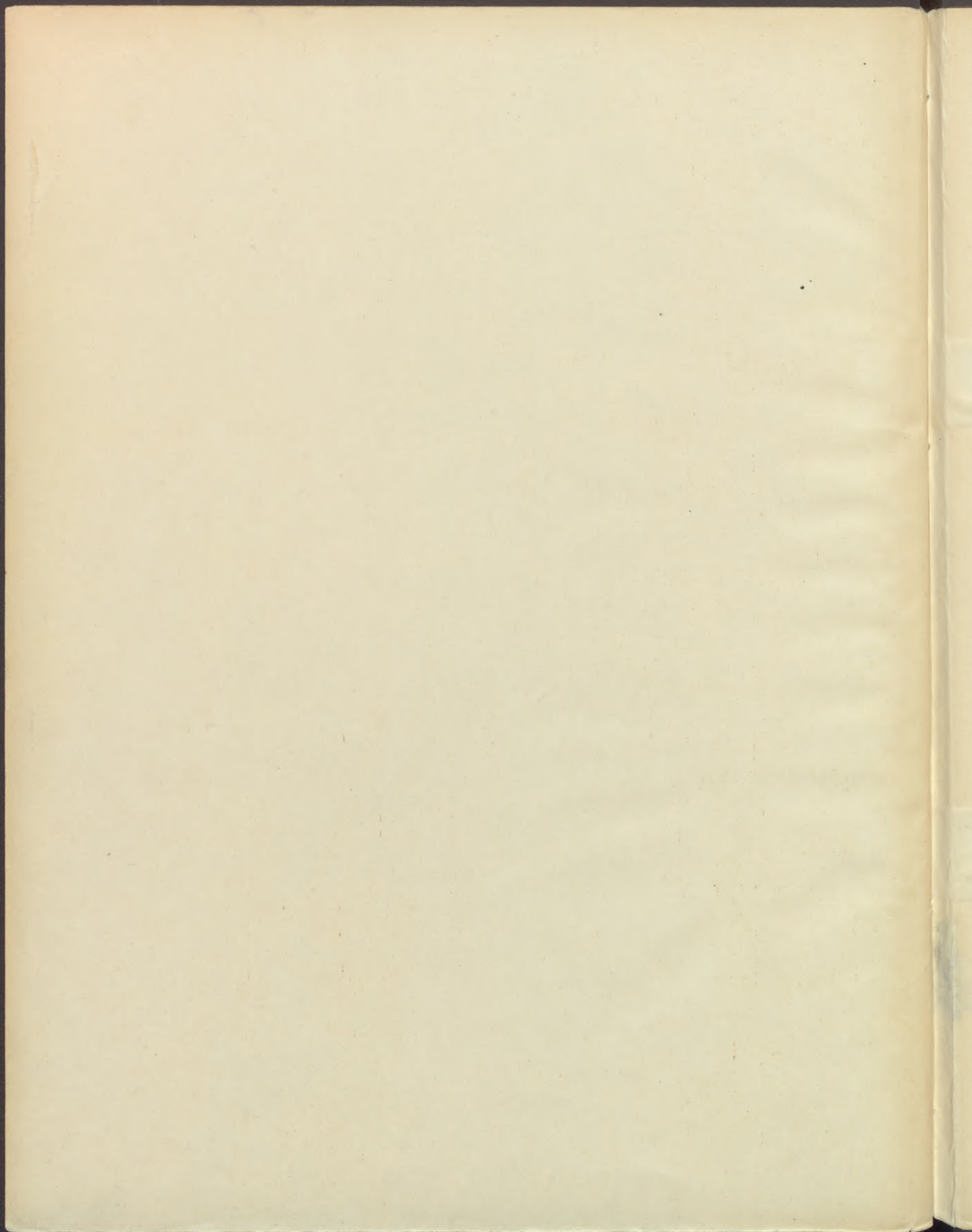
Hol vagyunk ma a szentistváni állapottól? Valóban érdemes volna megindulnunk Szent István útján, addig, amíg még erre időnk van.



Különlenyomat a Szent István Emlékkönyvből.

A kiadásért felelős: GOMBOS F. ALBIN szerkesztőségi előadó. — Franklin-Társulat nyomdája.





1939 FEB -1

